

ערב הסעודית 2016

ניתוח גאואסטרטגי



אנטון ברקובסקי



קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה
אוניברסיטת חיפה

ערב הסעודית 2016

ניתוח גאואסטרטגי

אנטון ברקובסקי

ינואר 2017

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

הקתדרה עוסקת בנושאי הביטחון הלאומי שלהם ביטוי מרחבי, דוגמת משאבים טבעיים ותפוצתם, פריסת האוכלוסייה, התשתית הפיזית והמרכיבים הסביבתיים. הקתדרה מפרסמת ניירות עמדה, נותנת ייעוץ למקבלי החלטות בכירים, יוזמת מחקרים, ימי עיון וכנסים, מוציאה ספרים ועבודות מדעיות ומסייעת לתלמידי מחקר בתחומים הנזכרים לעיל. כמו כן עוסקת הקתדרה בהפצת הנושא בבתי הספר התיכוניים ומוסדות אקדמיה.

ראובן חייקין ז"ל (1918-2004)

ראובן חייקין נולד בתל אביב, היה שותף בכיר במשרד רואי החשבון סומך-חייקין, גילה עניין רב בגאוגרפיה ובגאופוליטיקה וסייע רבות לתחומים אלה באוניברסיטת חיפה.

יהי זכרו ברוך!

ראש הקתדרה: **שאל חורב** schorev@univ.haifa.ac.il

עריכת לשון: **מרים מילשטיין**

עריכה גרפית והבאה לדפוס: **נוגה יוסלביץ**

הודפס בישראל בשנת 2016

© כל הזכויות שמורות לקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה

ISBN 965-7437-57-5

הדפסה: דפוס גסטליט

<http://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il>

תוכן העניינים

5	פתח דבר
6	הקדמה
8	גודל המדינה, שטחה הריבוני, שכנותיה וגבולותיה
11	תבליט, תכסית, אקלים
15	מים
21	אוכלוסייה
24	עובדים זרים
26	חלוקה אדמיניסטרטיבית, "שבטיות" וביטויה
29	עיוור
34	כלכלה
36	מדיניות כלכלית מושכלת כמנוע תנופה
41	חולשותיה של הכלכלה הסעודית
46	מקומם של הסעודים בשוק העבודה בתפקידי הפיקוד או בקרה
47	מכלכלה רנטירית לכלכלה מגוונת?
50	תחבורה
50	מערך הובלת הנפט והגז
53	מערכת כבישים
56	מסילות ברזל
57	תחבורה ימית
59	תחבורה אווירית
60	מרכיבי העוצמה הגאופוליטית של סעודיה
61	נפט, צינורות וכל השאר
62	פטר-דולרים ודיפלומטיה
63	מעמד דתי
65	כוחות מזוינים
67	"גב אמריקני"
69	יחסי סעודיה עם שכנותיה
69	יחסי סעודיה – איראן
73	יחסי סעודיה עם חברותיה למועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ
74	יחסי סעודיה – תימן
77	יחסי סעודיה – ממלכת ירדן
78	יחסי סעודיה – מצרים
81	יחסי סעודיה – סוריה
82	יחסי סעודיה – לבנון

84	יחסי סעודיה – עיראק
87	יחסי סעודיה – טורקיה
88	יחסי סעודיה – פקיסטן
90	יחסי סעודיה – רוסיה
92	יחסי סעודיה – ארצות הברית
94	יחסי סעודיה – האיחוד האירופי
96	יחסי סעודיה – סין
97	יחסי סעודיה – הרשות הפלסטינית וישראל

101	סיכום ומסקנות
104	מקורות

רשימת לוחות

21	טבלה 1: אוכלוסיית סעודיה בשנים נבחרות
24	טבלה 2: עובדים זרים בסעודיה, לפי מדינת מוצא (הערכות מנובמבר 2013)
27	טבלה 3: מחוזותיה של סעודיה
30	טבלה 4: עריה הגדולות של סעודיה
42	טבלה 5: מוצרי יבוא עיקריים של סעודיה ב-2014
42	טבלה 6: המדינות העיקריות של מוצרי יבוא לסעודיה בשנת 2014
42	טבלה 7: מוצרי יצוא עיקריים של סעודיה ב-2014
43	טבלה 8: יעדי יצוא עיקריים של סעודיה בשנת 2014
46	טבלה 9: העברות כספים של עובדים זרים בסעודיה לארצות האם שלהם בשנת 2015

רשימת איורים

13	איור 1: מפת ערב הסעודית (תבליט, תכסית, חבלים, מצרים, מדינות שכנות וערים חשובות)
17	איור 2: מפת מתקני החברה הממשלתית להתפלה של סעודיה
22	איור 3: פירמידת הגילים של אוכלוסיית סעודיה
28	איור 4: מפת החלוקה האדמיניסטרטיבית של סעודיה וצפיפות האוכלוסין במדינה
37	איור 5: מפה כלכלית של סעודיה תעשייה ואוצרות טבע עיקריים
37	איור 6: שימושי קרקע חקלאיים בסעודיה
52	איור 7: מפת תשתיות נפט וגז של סעודיה
55	איור 8: מפת התחבורה – כבישים הראשיים, מסילות, נמלים ושדות תעופה של סעודיה
68	איור 9: מפת בסיסים של ארצות הברית בסעודיה ובקרבתה
75	איור 10: מפת שתי התימניות עד לאיחודן ב-1990

פתח דבר

כחלק ממטרת קתדרת חייקין לגאואסטרטטגיה להעלות לסדר היום הלאומי נושאים שיש להם השלכות גאואסטרטגיות על מדינת ישראל, על ביטחונה ועל רווחתה, מצאנו לנכון לאור ההתפתחויות האזוריות שיצינו בהמשך, לפרסם חוברת מקיפה על ערב הסעודית. החיבור נכתב על ידי ד"ר אנטון ברקובסקי ונבדק בידי פרופ' שאול חורב ופרופ' ארנון סופר.

ערב הסעודית היא אחת מיצואניות הנפט הגדולות בעולם, דבר המציב אותה מבחינה כלכלית כאחת המדינות העשירות בתבל. גם בשטחה היא המדינה הגדולה ביותר בחצי האי ערב. ערב הסעודית היא מדינה מוסלמית דתית, שהצליחה עד כה לשרוד בהצלחה את תופעת "האביב הערבי" שהתחיל בדצמבר 2010 בתוניסיה, והתפשט בצורות של התקוממויות, הפגנות, ומעשי מחאה ואלימות בהיקף חסר תקדים בעולם הערבי בכל רחבי המזרח התיכון. הממלכה הצליחה בשנת 2015 לבצע העברת שלטון ללא זעזועים בין המלך עבדאללה (בנו של עבד אל עזיז) לאחיו – סלמאן עבד אל-עזיז אל-סעוד.

לאחרונה התפרסמו בתקשורת ידיעות בדבר התחממות מערכת היחסים שבין ישראל לממלכה בעקבות זהות אינטרסים של שתי המדינות ובמיוחד בכל הקשור להסכם הגרעין של המעצמות עם איראן. הדבר אף מצא את ביטויו בלחיצת יד היסטורית שהתרחשה בכנס הביטחון הלאומי במינכן בשנת 2016 בין שר הביטחון משה יעלון לנסיך הסעודי טורקי אל-פייסל, מי שכיחן בעבר כמנהל סוכנות המודיעין הסעודית. גם ביקורו של הגנרל בדימוס בצבא סעודיה אנוואר עשקי ביולי 2016 בראשות משלחת שמנתה אנשי עסקים ואקדמיה מסעודיה, סימל את ההתחממות היחסים בין שתי המדינות. באוגוסט 2016 התפרסמו ידיעות בתקשורת הסעודית השוללות את תופעת האנטישמיות. עם זאת ראוי לציין את אמירתה הברורה של סעודיה (שגם מצרים שותפה לה), כי העמקת היחסים עמה מותנה במהלך מדיני לפתרון הבעיה הפלסטינית.

התפתחויות המצוינות לעיל הביאו אותנו למחשבה שנכון להוציא פרסום חדש ומעודכן הכולל סקירה רחבה של נושאים בתחום לימודי מזרח תיכון וגאוגרפיה. מקווים שהמידע שנצבר בחוברת ונותח ישרת את העוסקים בנושא כמו גם את הקהל הרחב.

תודתנו נתונה לנוגה יוסלביץ על המפות והעריכה, לפרופסור ארנון סופר, שנענה ברצון לבקשתנו לעבור על הפרסום ולהעיר הערות חשובות הנשענות על ניסיונו רב השנים בקתדרה, ולמרים מילשטיין על עריכת הלשון. ד"ר אנטון ברקובסקי רוצה להודות במיוחד למר קיריל שור על עזרתו הרבה ועצותיו החכמות.

אנטון ברקובסקי
שאול חורב

הקדמה

במסגרת סדרת הפרסומים של "קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה" על אודות מדינות האזור, מתמקדת חוברת זאת בערב הסעודית. במדינה זו נמצא את מרב המאפיינים הקשוחים של המזרח התיכון – כמעט כל התכונות שהופכות את האזור לייחודי ומיוחד במינו מבחינת התנאים הפיסיים והאנושיים (סופר וגרוס לך 2008): תבליט, תכסית ואקלים לא נוחים, מדבר, מחסור במים, צומת דרכים, אסלאם, "שבטיות", שלל סוגיות דמוגרפיות, מיעוטים דתיים ואתניים – רדיפתם ודיכויים, משטרים שרחוקים מהאידיאלים של דמוקרטיה, סכסוכים עם שכנים... וכמובן, משאבי הנפט, שלמרות כל מה שמנינו קודם לכן הובילו את ערב הסעודית לשגשוג מרשים בתחומי הפנים והחוץ. בשל כוחה הכלכלי הרב ובעזרת מדיניות גאופוליטית מושכלת כבר עשרות בשנים מצליחה סעודיה לשמור על כוחה ואף לשדרגו. במידה רבה היא שמשפיעה על סדר היום הגאופוליטי באזור ואף הרבה מעבר לו.

חשוב להדגיש כי מדובר במדינה בעלת שלטון מלוכני – שבה כל המושכות (כלכליות, חברתיות, תרבותיות, פוליטיות וגאופוליטיות) נמצאות בידי משפחת המלוכה ומקורביה (בית אל-סעוד, הכולל כיום מלבד המלך כ-5,000 נסיכים). חרף יצירת המדינה בנוסח כמעט פאודלי ימי-ביניים, השכיל בית המלוכה הסעודי להגיע למצב של "הסכמת הכלל" – לא דאג רק ל"שבטו" אלא סיפק תנאים לשגשוג הכלכלי של שאר האליטות השבטיות במדינה ולנתיני סעודיה מן השורה. נוסף על כך, ערב הסעודית היא תאוקרטיה – מדינת דת – כלומר כל חייה כפופים לכאורה לנורמות דתיות אסלאמיות נוקשות. המדינה מנוהלת בהתאם לחוקי שריעה; הממסד מטפח את הדת ואת כל הקשור בביטוייה בחברה ובמרחב ורודף את כל הלא מסכימים; כמו גם דואג לבדוק את הנורמות המוסריות של הנתינים בעזרת מדיניות פנים נוקשה, כגון כוחות שיטור מיוחדים שבסמכותם להתערב בחיים הפרטיים של כל תושב בממלכה (Simons 2016).

יתרה מכך, סעודיה מקדמת את הרעיון של התפשטות אסלאם (בנוסח שלה) לכל רחבי התבל בדרכים מגוונות (Al-Rasheed 2008). עם זאת הכוח הסעודי אינו מתלהם ומונע בדרך כלל משיקולים פרקטיים. המלוכה אינה נותנת למנגנון הדתי להכתיב החלטות כלכליות וגאופוליטיות אסטרטגיות, אם כי אינה מונעת מנתיניה להפיץ אידאולוגיה אסלאמית קיצונית מחוץ לתחומה, בעיקר בעזרת מכונה משומנת היטב של מימון (כמו במקרה של "אל-קאעידה"). כמו כן, בשונה משכנותיה – המעצמות האזוריות שמדי

פעם יוצאות בהכרזות גאופוליטיות רעשניות (איראן, טורקיה או מצרים) – המלוכה מעדיפה לקדם את האינטרסים שלה ללא רעשים מיותרים. היא מציעה, יוזמת ומקדמת פרויקטים כלכליים בהיקף של מיליארדים, נותנת רוח גבית להתפתחויות פוליטיות וגאופוליטיות בקרבתה, מעבר לגבולותיה ואף בעולם כולו, משדרגת את כוחותיה המזוינים, וכורתת בריתות כלכליות וצבאיות בשקט, לפעמים ביעילות אך לעתים עם הצלחה מועטה.

מאז פריצת אירועי "האביב הערבי" עובר האזור טלטלות רבות שמאיימות על מדינות ומשטרים. אחדים מהם כבר נפלו, אחרים עדיין בדרך (Aras & Yorulmazlar 2016). את חלקם לאנדרלמוסיה באזור מוסיפים תהפוכות בכלכלה העולמית (בדגש בשינויים במחירי הנפט, שלסעודיה היה תפקיד משמעותי במהלך) וכן הופעת השחקנים הגאופוליטיים החדשים באזור (כגון סין) לצד הנוכחות המחודשת של שחקנים ישנים (רוסיה), שעומדים לצדה של איראן – המאיימת העיקרית על המשטר הסעודי. כל זה שולב ברצונה של פטרונית האזור – ארצות הברית תחת שלטונו של הנשיא אובמה – להתרחק מהמזרח התיכון (Lieber 2016). כל השינויים הללו מציבים בפני סעודיה אתגרים לא מעטים, חלקם אף קיומיים. להתפתחויות בסעודיה יכולות להיות השלכות מרחיקות לכת ברמה המקומית, האזורית והגלובלית שלבטח גם ישראל תושפע מהן. חשוב אפוא להכיר את המדינה הזאת ולהבין את הנושאים המורכבים המעצבים את דמותה ואת כוחה.

החוברת מורכבת מפרקים נושאים שונים שחשיבותם אינה מוטלת בספק. דגש מיוחד הושם ביחסי סעודיה עם הסובבים אותה ובהשפעתה הגאופוליטית בזירה האזורית והעולמית. התוכן המובא בחוברת מתבסס על מקורות נגישים לציבור הרחב שנותחו בכלים של גאוגרפיה רגיונלית.

גודל המדינה, שטחה הריבוני, שכנותיה וגבולותיה

המלוכה של ערב הסעודית תופסת כ-80% של חצי האי ערב. שטחה של המדינה כ-2.15 מיליון קמ"ר – מקום שלושה-עשר בעולם.¹ לשם השוואה – שטחה גדול מזה של מקסיקו או אינדונזיה ורק בכמה מאות קמ"ר קטן יותר מהאי גרינלנד. לסעודיה גישה לשני ימים: במזרח – המפרץ הפרסי ובמערב – הים האדום (כולל מפרץ עקבה).² האורך של חופה – 2,640 ק"מ – מקנה לסעודיה יתרונות אסטרטגיים, כלכליים וגאופוליטיים גם יחד, אף שהחופים הללו לא בהכרח נוחים לבניית תשתיות ימיות.

במפרץ הפרסי יש גבול ימי מסודר בין סעודיה לבחריין. סכסוך על אזורי השפעה במפרץ הפרסי נמשך בין סעודיה לאיראן. בנוסף לגבול ימי עם מצרים, מעבר לים האדום, מול סעודיה שוכנות שתי שכנות: סודן ואריתריאה. בריבונותה של סעודיה נמצאים איים לא מעטים במפרץ הפרסי ובים האדום. בהקשר זה ראוי להזכיר דווקא כמה איים בכניסה למפרץ עקבה. מדובר באיי טיראן וסנפיר הנמצאים ממזרח למצרי טיראן ושולטים אסטרטגית על כניסה ויציאה אליהם. הם היו שנויים במחלוקת בין מצרים לסעודיה במשך עשרות שנים. איים אלה אינם מאוכלסים באזרחים, אלא מאוישים בכוחות מזוינים מצריים ואמריקניים (האחרונים היו ערבים על חופש השיט של ישראל במצרי טיראן) (Fink 1995). ב-2016 ויתרה מצרים לסעודיה על שני האיים הללו ובכך גרמה לשינוי גבולות בעל השפעה באזור.³ בנוסף לשליטה במצרי טיראן, לסעודיה גישה לשלושה "צווארי הבקבוק" הנוספים של הסחר העולמי: מצרי הורמוז, באב אל מנדב וסואץ.

ביבשה גובלת סעודיה עם שבע מדינות. בצפון – עם עיראק (גבול של 811 ק"מ) ועם ירדן (גבול של 731 ק"מ); בצפון מזרח – עם כווית (221 ק"מ); במזרח עם קטר (87 ק"מ) ועם נסיכויות המפרץ (457 ק"מ); בדרום מזרח – עם עומאן (658 ק"מ) ובדרום – עם תימן (1,307 ק"מ). למרות מספר הסכמים חלק נכבד מגבולות סעודיה עם שכנותיה טרם סודרו, ואם סודרו אז ללא ביטויים במרחב, וזה מקרוב שוב התעוררה המחלוקת

¹ כל הנתונים הסטטיסטיים, אם לא צוין אחרת, נלקחו מתוך ה-CIA Worldfactbook.

² חשוב להוסיף כי הגבול הימי של הממלכה הסעודית במפרץ עקבה (בקרבה לעיר חאקל) עם ממלכת ירדן (העיר עקבה) נוגע קרוב לגבולות הימיים של ישראל (ליד אילת).

³ העברת האיים לסעודים הובילה להתקפה תקשורתית על הנשיא אל-סיסי, שהסתיימה בבוררות משפטית בנושא. בית המשפט הורה לבטל את העסקה, אם כי בקהיר עדיין לא ויתרו על הרעיון ויש לצפות כי ההעברה כן תושלם כאשר יירגעו הרוחות והיחסים בין קהיר לריאד יתחזקו (Ali) (2016).

עליהם. יוצאי הדופן מכך הם גבולות מוסכמים עם ירדן (שגם בהם על פי רוב לא שולבו חומות או גדרות). הגבול עם נסיכויות המפרץ ועם עומאן ממתין לסימון בשטח, אם כי הנושא אינו מעורר מתיחות – השטח שבמחלוקת הוא מדברי, בלתי מיושב ואינו מערב סכסוכים על מקורות הנפט או הגז. הגבול עם קטר נקבע סופית רק בשנת 2001. סכסוך טריטוריאלי עם כוויית על החוף של המפרץ הפרסי (שטח של כ-5,700 קמ"ר) ממתין להסדר כבר קרוב לחמישים שנה. בינתיים שתי המדינות חילקו באופן שווה את השטח הניטרלי שבמחלוקת, כמו גם את הרווחים מהפקת הנפט שבאזור.

לא מתקיימים בין סעודיה לשכנותיה במפרץ יחסים אידאליים ואף יש חיכוכים וחשדות במישורים רבים. אולם אין מדובר בגדר, חומה או כל מכשול רציף אחר שימנע הסגת גבולות, מלבד מעברי הגבול שנמצאים על צירי תחבורה עיקריים. חופש התנועה בין המדינות הללו כמעט בלתי מוגבל (Guzansky 2016). סיפור הרבה יותר מורכב קיים בחזיתות הצפונית והדרומית, שבהן רוב גבולות סעודיה אינם מוסכמים, לא מסודרים, מאוימים או אינם מוגנים כהלכה.

לסכסוך טריטוריאלי על השליטה בשלושת המחוזות: עסיר, נג'ראן ג'אזאן (Asir, Najran, Jizan), השוכנות כיום בתוך סעודיה ליד תימן, היסטוריה של מאות שנים. הסכסוך לכאורה תם עם חתימה על הסכם בשנת 2000 והסכמה בינלאומית רחבה על תוקפו. לפיו, זכתה סעודיה בכל השטחים שהיו במחלוקת, וזאת בנוסף למיליון קמ"ר של שטח תימני נוסף (Al-Enazy 2002). חרף ההסכם, מלחמת האזרחים בתימן הובילה לאי-שקט בגבול המשותף, שלווה בין היתר בדרישות של קבוצות לוחמים למיניהן בתימן להחזיר את מה שאבד לחיקה של תימן. בשנת 2003 החלה סעודיה לבצר את גבולותיה מול תימן והיא ממשיכה לסירוגין במלאכה זו עד ימינו. בינתיים הצלחתה בתחום היא חלקית. למרות התערבותה הגלויה של סעודיה בענייני תימן, כולל שליחת כוחות צבא לשטחה, רוב הגבול עדיין פרוץ, דרכו מסתננים רבבות מהגרי עבודה, כולל אלו שהגיעו ממדינות אפריקה (Moheyeldin 2016), וכן מברחים וכוחות מזוינים הנלחמים נגד סעודיה. עד לסיום הסכסוך בתוך תימן ובינה לסעודיה קשה לראות כינון גבול מסודר ובטוח באזור. והסיום הזה טרם נראה באופן.

הגבול של סעודיה עם עיראק בעייתי גם הוא. אמנם השטח הניטרלי בין שתי המדינות נעלם ב-1981, אך הגבול המסודר המוכר בינלאומית טרם הופיע רשמית. עד ימינו בחלק מן המפות הפוליטיות של האזור הגבול הזה נמתח במרכז הגאוגרפי של האזור הניטרלי לשעבר. בהתאם לכך לא הופיעו בשטח סימני גבול ברורים. המצב של חוסר

המשילות בגבולות נמשך עד להתקדמות הכוחות של המדינה האסלאמית (דאעש) מכיוון עיראק ב-2015, והאיום הממשי שהתהווה על הריבונות הסעודית. באותו זמן לא חיכו עוד בריאד לסידור המוסכם על הגבולות עם שכנתה והתחילו לשקוד על הקמת סדרה של חומות, גדרות ומכשולים אחרים, המשולבים במתקנים שונים ותשתית נלווית לכל אורך הגבול. אורכם הכולל של המכשולים הוא יותר מ-1,100 ק"מ, והם נועדו למנוע כניסה או יציאה של אנשי טרור או מבריחים (Spencer 2015). יצוין, כי אפילו במימון סעודי נדיב יחלפו מספר ניכר של שנים עד לביצוע פרויקט בסדר גודל כזה, וקיימים ספקות בדבר יעילותו.

תבליט, תכסית, אקלים

ניתן לחלק את סעודיה למספר חטיבות נוף. החבל ההררי של חג'אז (Hejaz), המולדת של האסלאם, שבה נמצאים האתרים הקדושים של מכה ומדינה שוכן במערב המדינה, לחופו של הים האדום. החבל מורכב משני רכסים שכיוונם צפון-דרום. גובה ההרים ברכס הצפוני (הרי חג'אז) מגיע עד כ-2,100 מ', ובזה הדרומי (הרי עסיר – Asir) מטפס הרכס עד לכ-3,000 מ'. בין שני הרכסים בסביבת מכה יש "מרווח" שמאפשר כניסה נוחה יחסית ממישור החוף אל פנים חג'אז בפרט ואל פנים חצי האי ערב בכלל; שם ממוקמת העיר ג'דה (Jeddah) – הנמל החשוב של סעודיה בים האדום.

מישור החוף של חבל חג'אז כמעט שלא קיים בצפון. המדרונות המערביים תלולים מאוד וכמעט נושקים לים; להוציא יוצאי דופן בודדים, חסרים בחוף מפרצים טבעיים. החוף הולך ומתרחב כאשר מדרימים ויוצר מערבית להרי עסיר שפלה שנקראת טיהאמה (Tihamah), שרוחבה הממוצע כ-65 ק"מ והיא ממשיכה עד לתימן. בצפון טיהאמה שוכנות שתי ערים חשובות של סעודיה – מכה וג'דה. את התפתחותן בעבר ולפני עליית האסלאם הן חייבות לקרקעות הפוריות יחסית של האזור, למי המעיינות וגשמים. העיסוק בחקלאות באזור טיהאמה היה כרוך בסיכונים לא מעטים, שנבעו מעוצמה ותדירות בלתי חזויה של הגשמים שירדו באזור, ומהסחף הרב שהביאו אתם נחלי האזור. על כן התאפשר העיסוק היעיל בחקלאות במדרונות עליונים של הרי עסיר, בעלי אקלים נוח יותר ועדיין גשום, שבהם התפתחה היסטורית חקלאות של טראסות. היא איפשרה ניצול מרבי של הקרקע החקלאית המעטה והפורייה. העיר טאיף (Taif) במחוז מכה שהתפתחה באזור היא דוגמה טובה לכך. בשל אקלימה הנוח בכל קיץ עוברת אליה ממשלת סעודיה מריאד החמה והצחיחה מדי.

המדרונות המזרחיים של הרי חג'אז (ובעיקר של הרי עסיר) מתונים הרבה יותר. פני השטח של המדרונות המזרחיים האלה מספקים עדות לפעילות וולקנית צעירה יחסית. דרכם עוברים ואדיות רבים. קיימים מעיינות ונאות מדבר שאיפשרו עיסוק בחקלאות והתיישבות קבועה. העיר מדינה (Medina) אחת הדוגמאות לכך.

במרכז הגאוגרפי של סעודיה, מזרחית לחג'אז, שוכן חבל נאג'ד (Najd) – נחלתם ההיסטורית של השושלת הסעודית. רובו רמתי עם מספר ואדיות שחוצים את האזור ממזרח למערב. באזור אפשר למצוא מדבריות חול קטנות, מישורי מלח ורכסי ערים נמוכים שחוצים אותו. הרכס הבולט ביותר נקרא הרי טוויק (Tuwayq). גובהם המרבי

של ההרים הללו מגיע לכ-1,100 מ' מעל פני הים, אך הם מתנשאים רק בכ-250 מ' מעל הרמה של נאג'ד. נאות מדבר רבים באזור איפשרו התיישבות קבועה ועיסוק בחקלאות. הדוגמאות לכך: העיר חאיל (Hail) או עיר הבירה של המדינה – ריאד.

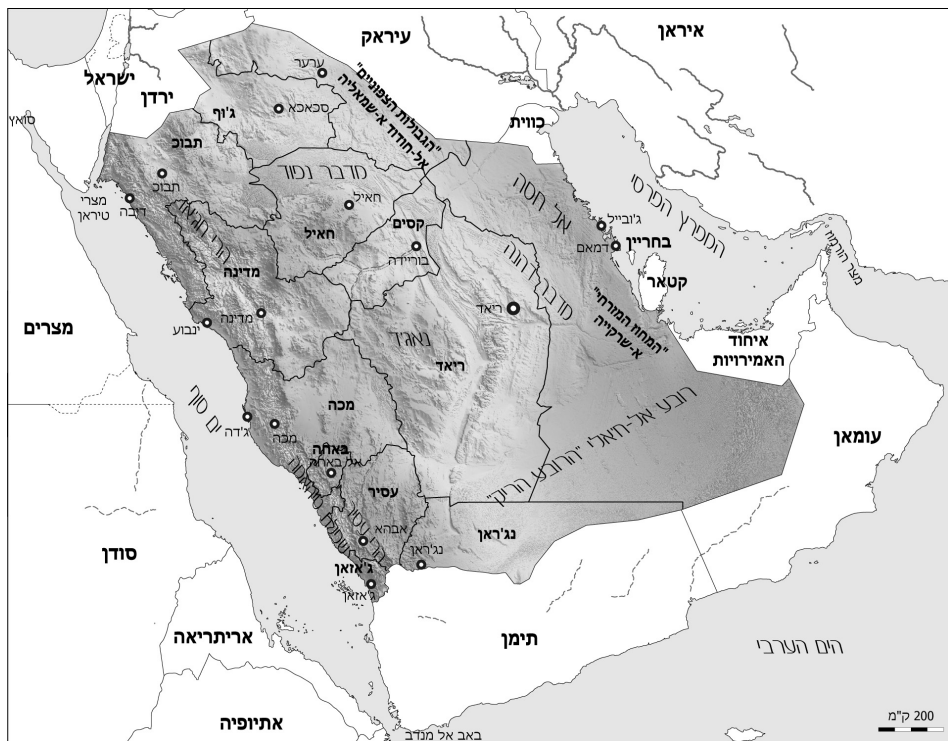
בחלק הפנימי, הדרומי מזרחי של חצי האי ערב, מזרחית ודרומית לנאג'ד, משתרעים מדבריות חול. בדרום ודרום-מזרח סעודיה נמצא את הרובע הריק – "רובע אל-ח'אלי" (Rub al-Khali) – מדבר חול רציף שתופס שטח של כ-647,500 קמ"ר (כגודלה של צרפת). גובהו ליד הגבול עם תימן מגיע מכ-800 מ' ויורד עד לגובה פני הים ליד המפרץ הפרסי. בצפון מרכז המדינה נמצא מדבר קטן יותר – נפוד (Nafud) שמשתרע על פני כ-57,000 קמ"ר. המדבר דהנה (Dahna) מחבר בין המדבריות הרובע אל-ח'אלי לבין נפוד. אורכו כ-1,450 ק"מ ורוחבו 50 ק"מ בלבד. בצורתו הוא דומה לקשת צרה וארוכה, אם כי מפרידים אותה מספר מישורים, שבהם עוברים נתיבים אסטרטגיים שמחברים את פנים סעודיה לחופה המזרחי וכן לכווית השכנה.

צפונית למדבר נפוד נמצאת רמה שטוחה, בנויה סלעים וכמעט ללא אזורי דיונות – המשכו של המדבר הסורי (Badiyah ash Sham), שבנוסף לצפון סעודיה משתרעים בסוריה, ירדן ועיראק. באזור הזה של סעודיה, שגובל כיום עם ממלכת ירדן ועם עיראק, היסטורית היה ניתן למצוא מרעה רב לעדרים. נדדו בו שבטי האזור ועברו צבאות וסוחרים. האזור שימש צומת דרכים חשוב המחבר בין חצי האי ערב למזרח התיכון. ואדי סירחאן (Sirhan) שגובהו בכ-300 מ' נמוך מהרמה שסביבו, יצר פרוזודור אידאלי לתנועה. נאות מדבר עיקריים של צפון סעודיה שקיימים באזור נמצאים צפונית למדבר נפוד. הגדול שבהם – סכאכא (Sakakah), כיום בירת המחוז הסעודי של אל ג'וף (Al Jouf).

מזרחית למדבר דהנה משתרע אזור רמתי, שמתחלף כעבור 120 ק"מ בשפלה של כ-60 ק"מ, שירודת לקראת מישור החוף המזרחי של סעודיה. כל האזור, פרט לנאות המדבר, מכוסה בחול או חצץ. אזור זה של מזרח ערב הסעודית מכונה לעתים קרובות אל חסה (Al-Hasa) או אל אחסה (Al Ahsa) – על שמם של שני נאות מדבר פוריים הגדולים ביותר במדינה (והנסיכות שנשאה את שמם וששלטה היסטורית באזור). העיר ששגשה באזור ועדיין מתפתחת בנווה נקראת אל הופוף (Al-Hofuf).

בנוסף לתרומה חקלאית של האזור נמצאו בו שדות נפט בין הגדולים בעולם. לאורך מישור החוף של המפרץ הפרסי פרושים מישורים חוליים, ביצות ומשטחי מלח עם מי המפרץ. הים רדוד מאוד וקו החוף במפרץ הפרסי אינו יציב, עם שרטונים ושונות

לאורכו. עד שנות השלושים של המאה הקודמת השתמשו בו בעיקר ספינות דייגים קטנות. רק בניית תשתיות עגינה במתחם ענק של עיבוד נפט וטעינתו בראס תנורה (Ras Tanura), בכף המרוחק של האי השייך לסעודיה במפרץ הפרסי, סייעו להקים באזור טרמינל נפט שאיפשר טיפול במכליות גדולות. בחוף של המפרץ שוכנות שתי ערי נמל חשובות נוספות של סעודיה: בירת מחוז המזרחי – דמאם (Dammam) ועיר תעשייה עם מפעלים פטרוכימיים גדולים – ג'ובייל (Jubail).



איור 1: מפת ערב הסעודית (תבליט, תכסית, חבלים, מצרים, מדינות שכנות וערים חשובות)

כפי שהיה ניתן להתרשם, התבליט והתכסית של סעודיה ברובם אינם נוחים להתיישבות אדם. את חלקו לקשיי החיים באזור מוסיף אקלים קיצוני. מלבד לשני מישורי החוף, שבהם שורר אקלים חם מאוד עם לחות מכבידה, בסעודיה יש שני אקלימים נוספים. אקלים מדברי קשה, יבשתי יבש, עם משרעת הטמפרטורות הגבוהה בין יום ללילה, קיץ וחורף ועם משקעים מעטים השורר על פני רוב שטחה של ערב הסעודית. הטמפרטורות בקיץ מגיעות עד 40 מעלות צלסיוס, ובמדבריות הן נושקות ל-50 מעלות

ביום. כמוכן שבלילה הן צונחות בכ-20 מעלות בממוצע. בחורף הטמפרטורות נעות בין 8 ל-20 מעלות צלסיוס ביום, ויכולות לצנוח בלילות אל מתחת לאפס. נרשמו מקרים שבהם נמדדו במדבריות סעודיה 12 מעלות צלסיוס. כמות המשקעים אינה חוצה בדרך כלל את הרף של 100 מ"מ בממוצע בשנה. עם זאת בחלק הצפוני של סעודיה נמדדים לעתים כ-200 מ"מ בשנה, ובמדבריות בעיקר ברובע אל ח'אלי נרשמו שנים שבהן לא נמדדו משקעים כלל.

אקלים ערבתי קיים ברצועה צרה של חבל חג'אז. הטמפרטורות עדיין גבוהות, אם כי בשל הגובה היחסי מעל פני הים הן נמוכות בכ-5-10 מעלות צלסיוס משאר אזורי סעודיה. העונה הגשומה אורכת מנובמבר עד מאי. בתקופה זו יורדים כ-75% מסך כל המשקעים של המדינה. מקורם של הגשמים משרידי השקעים המגיעים מהים התיכון. באזור מכה נמדדים כ-300 מ"מ משקעים ובשנים אחדות אף יותר. באזורים ההרריים של רכס עסיה, בגבול עם תימן, שורר אקלים גשום יחסית. המשקעים יורדים בכל עונות השנה. הודות להשפעת המונסונים, רובם (כ-40%) יורדים בעונת האביב. באזור נמדדים עד 500 מ"מ משקעים בשנה, לפעמים בצורת שלג. בעקבות כך מצוי באזור הזה השטח הטבעי המיוער היחיד בסעודיה.

מחקרים אודות אקלימה של סעודיה ושינויי האקלים האפשריים בשטחה אינם מנבאים טובות למדינה. חלק מן האזורים יהיו צחיחים יותר, חלקם האחר קצת גשומים יותר. אולם המגמה הכללית של מדינה מדברית קיצונית הולכת להישמר בכל התסריטים האפשריים (Hasanean & Almazroui 2015).

מים

בשל מחסור במשקעים אין בסעודיה כיום נהרות או נחלי איתן. המים זורמים רק בעונת הגשמים, בנחלי אכזב בתוך ואדיות רבים. קו פרשת המים שנמצא בהרי חג'אז ועסיר מפנה את זרימתם לשני כיוונים עיקריים: אלה המתנקזים לים האדום בדרך כלל קצרים ובעלי שיפוע תלול, ואלה הזורמים מזרחה – ארוכים ומפותחים יותר. למרות היעדר מים זורמים ברוב עונות השנה, נמצאו בסעודיה אקוויפרים רבים, שהם השרידים לאקלים שונה לגמרי ששרר באזור לפני עשרות אלפי שנים. אז זכה חצי האי ערב במשקעים רבים, ונהרות חצו את שטחו ממערב למזרח – מחבל חג'אז לכיוון המפרץ הפרסי. חלק מהמים הללו (מים פוסיליים) חדרו לתוך סלעי משקע ומאז לא התחדשו. חלקם האחר עדיין ניזון מהמשקעים הזעירים וזרימת נחלי אכזב, אם כי רוב המים אינם מחלחלים אלא מתאדים בגין הטמפרטורות הגבוהות והלחות הנמוכה באזור.

סעודיה נמנית בין המדינות שצורכות את כמות המים הרבה ביותר במזרח התיכון, וזאת אף שהיצע המים מוגבל ביותר. לפי נתוני הבנק העולמי צרכה סעודיה ב-2014 כ-23.7 מיליארד מ"ק מים בשנה, ובשנת 1992 עמד הנתון הזה על כ-17 מיליארד מ"ק בלבד (גידול של 40% ב-22 שנים). בכל השנים הללו ההיצע של המים הטבעיים המתחדשים לא עלה, אלא עמד על 2.4 מיליארד מ"ק לשנה בלבד (The World Bank 2016). כלומר, כיום צורכת סעודיה פי עשרה יותר מים מאשר מספק לה הטבע. את ההפרש שאבה סעודיה מאקוויפרים, או שהצליחה להתפיל, או לעשות במים היקרים שימוש חוזר. רוב המים משמשים את חקלאות המדינה (כ-88%). דרישותיה גדלו פי שלושה מאז 1980: מ-6.8 מיליארד מ"ק לכ-21 ב-2016; והדרישה טרם נעצרה אם כי נבלמה. התעשייה צורכת כ-3% והערים הגדולות של סעודיה צורכות את 9% הנוותרים.

רוב הנגר העילי במדינה (כ-60% מתוך 2.3 מיליארד מ"ק) זורם במערב המדינה בהרי חג'אז ועסיר, שהם כ-10% משטחה של סעודיה. כ-40% הנוותרים זורמים על פני דרום מישור החוף של הים האדום, בעיקר בטיהאמה, שתופסת שני אחוזים בלבד משטחה של סעודיה.

יש שפע של הערכות לגבי הפוטנציאל של מי האקוויפרים בממלכה, החל מפסימיות ביותר (של חוקרים מערביים), לפיהן כבר ניצלה סעודיה יותר מ-80% מהמים שלה, כאשר סך כל העתודות אינן עולות על 300 מיליארד מ"ק, וכלה באלו האופטימיות ביותר (של פקידים סעודיים), לפיהן תחת החולות והסלעים יש "ים של מים מתוקים"

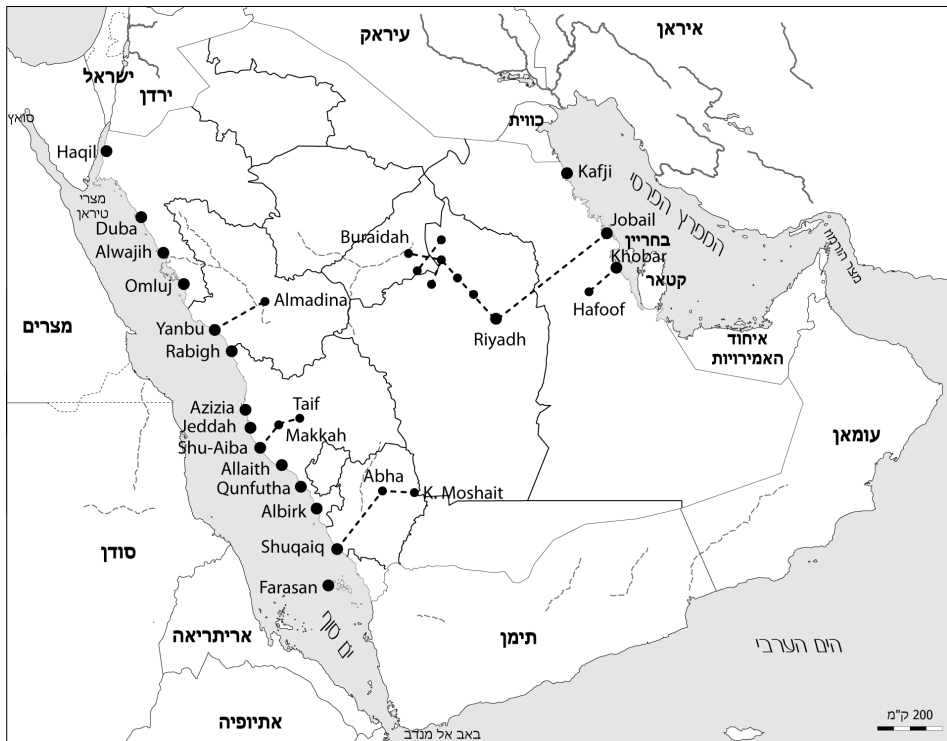
בנפח שנע (בשתי הערכות המקוטבות) בטווח שבין 2 ל-36 טריליון מ"ק. הערכה מאוזנת של האו"ם מ-2008 גרסה כי סך כל העתודות המוכחות של מי האקוויפרים במדינה אינן פחותות מ-500 מיליארד מ"ק. מתוכן ניתן היה פיסית וכדאי היה כלכלית לשאוב כ-340 מיליארד מ"ק בלבד (AQUASTAT 2009). רוב המים הללו נמצאים בסלעי גיר וחול באקוויפרים במזרח ומרכז המדינה בעומק של 150-1,500 מ'. רובם אינם מתחדשים – פוסיליים. רק 1.28 מיליארד מ"ק של נגר וגשמים בשנה חודרים לתוך האקוויפרים, כלומר הניצול של רובם יוביל להתרוקנותם או זיהומם כבר בעוד 15-20 שנה. יודגש כי פיתוח הטכנולוגיות יכול להגביר את הפקת המים ו/או לגלות עתודות מים נוספות.

עוד חשוב לציין כי סעודיה אינה הבעלים היחיד של האקוויפרים שלה. לפי הערכות, כ-400 מיליון מ"ק לשנה "זורמים" מאקוויפרים סעודיים לשכנותיה: כ-180 מיליון מ"ק לשטחה של ממלכת ירדן; 112 – לבחריין; 80 – לעיראק; 20 – לקטר ו-2 – לכווית. בנוסף לשימוש במי האקוויפרים דואגת סעודיה לנצל את מי השיטפונות. כבר ב-2004 פעלו בסעודיה יותר ממאתיים סכרים בעלי יכולת אגירה של 835 מיליון מ"ק. הם נועדו למנוע הצפות, לתפוס מים ולנתבם להשקיה, להחדרה לתוך האקוויפרים וכדומה. מאז נבנו, נמצאים בתכניות או כבר בתהליך הקמה עשרות סכרים נוספים.

ערב הסעודית נמנית בין היצרניות העיקריות של מים מותפלים בשיטות שונות, החל מאלה המסורתיות (אידיוי – השיטה הדומיננטית), דרך שיטת הממבראנות, וכלה בזו של אוסמוזה הפוכה (קירור מים – שיטה שהמכרזים להגברת יישומה פורסמו בשנת 2016). שיטות אחרות מיושמות ברמה פחותה יותר ועליהן יצוין בהמשך. מייחסים לסעודיה כחמישית מסך כל המים המתוקים שמותפלים בעולם כיום. בשנת 2015 התפילו במדינה כ-1.3 מיליארד מ"ק, וכבר בתשתית הקיימת היה ניתן להגיע ב-2016 לכ-1.8 מיליארד מ"ק. ייצור המים גובר מדי שנה. העלייה מ-2014 ל-2015 הסתכמה בכ-15%. המים הללו מספקים יותר מ-70% של הצריכה העירונית. מפעלי התפלה משולבים בדרך כלל עם תחנות כוח המשתמשות בדלקים פוסיליים (בעיקר מוצרי נפט, כגון מזוט).

חברה ממשלתית להתפלה (SWCC – Saline Water Conversion Corporation) נוסדה עוד בשנת 1974 ומאז רשמה הישגי עתק בתחום. בשנות האלפיים נוספו למערך ההתפלה גם חברות פרטיות; ובחברה הממשלתית החלו להפריט חלק ממתקניה (Almashabi 2015). כיום פועלים במדינה 36 מתקנים שונים של מערך ההתפלה

אשר שייכים לחברה (איור 2). רובם נמצאים על חוף הים האדום. עם זאת, התפוקה של המים בהתאם לחופים כמעט שווה: קצת פחות מחצי מסך כול המים המותפלים מפיקים ממימי המפרץ הפרסי, אלה הנותרים מותפלים מהים האדום. ב-2015 בנוסף למים, ייצרו המתקנים המשולבים בתחנות כוח של ה-SWCC כ-3.7 מיליון מגוואט/שעה של חשמל (גידול של 25% יחסית לשנת 2014).



איור 2: מפת מתקני החברה הממשלתית להתפלה של סעודיה

מקור הנתונים על פי Al-Alshaikh 2012

מערך ההתפלה כולל בנוסף למפעלים עצמם (ותחנות הכוח) את הצנרת הנלווית הרבה, תעלות ומובילי מים פתוחים (לפסולת שנשארה אחרי התהליך), מאגרים לאגירה ועיבוד של מים, משאבות ותחנות מתח שמשרתות אותם. חלק מהמים שהותפלו בחוף מועברים לערים מרוחקות. כך למשל כמחצית מהמים שהותפלו בחוף המערבי מועברת לג'דה, מכה או טאיף; כשני שלישים מהמים שהותפלו במפרץ הפרסי עושים את דרכם לריאד. בשני המקרים זורמים המים כ-400 ק"מ בתוך הצינורות

והתשתית הנלווית. אורכם הכולל של הצינורות חצה מזמן את הרף של 4,000 ק"מ וממשיך לגדול בהתמדה.

חשבון מתמטי פשוט חושף, כי השקעות המדינה בהתפלה צורכות יותר מדי כסף ויש להן מחיר אנרגטי רב. כרבע מסך כל הנפט המופק במדינה הולך לצורכי הפקת החשמל, וחצי מהצריכה הזו משמש את מתקני ההתפלה (לפי חישוב גס – 2.8 מיליון חביות נפט להפקת חשמל, מתוכן 1.5 מיליון חביות – להתפלה). כדי ליצור 3.3 מיליון מ"ק מים החברה להתפלה צורכת בממוצע 300 אלף חביות נפט. נוסף על כך, התשתיות של ההתפלה דורשות אחזקה שוטפת. לדוגמה: עלות אספקת מים מותפלים מהחוף המזרחי לסביבת ריאד עולה לא פחות מהובלת נפט למרחק דומה, אם לא יותר. כדי להמשיך להגביר את יכולת הייצור, יש להשקיע נפט והון רב באופן תדיר. בריאד מתכננים להגביר את צריכת המים המותפלים כמעט פי שלושה מהכמות הנוכחית. ההערכות האופטימיות ביותר ניבאו הפקת 10 מיליארד מ"ק מים לשנה בעשור הקרוב (Global Water Intelligence 2012). חרף ירידת מחיר הנפט בהתפלת מים בינתיים לא חסכו: רק ב-2015 השקיעה המלוכה כ-20 מיליארד דולר בשלושה מפעלי התפלה נוספים שעתידיים להתחיל לספק מים כבר בשנת 2017. יש לציין כי אם הצריכה למים מותפלים תגבר עוד (והיא תגבר יחד עם הצריכה לחשמל של האוכלוסייה ההולכת וגדלה), תוך כמה עשורים תהפוך הממלכה הסעודית מיצואנית נפט ליבואנית שלו, דבר שיכול לקרות כבר באמצע שנות ה-20 של המאה הנוכחית.

יודגש שבנוסף למחיר הגבוה של ההתפלה, ערב הסעודית מסבסדת את מחיר המים, החשמל והדלקים לאוכלוסייה. לפי ההערכות שנעשו לפני ירידת מחירי הנפט, סבסוד המדינה הסתכם שנתיים בסכום של כ-36 מיליארד דולרים (Al-Suhaimy 2013). כלומר, המדינה משלמת כפליים אם לא יותר את המחיר האנרגטי. עד 2016 קוב מים עלה לצרכן כ-3 סנט אמריקניים (אם הוא לא יותר את המחיר האנרגטי). ומחיר הפקתו של אותו מ"ק בודד עלה למדינה כדולר אחד. ב-2016 החלו להעלות בהדרגה את מחירי המים והחשמל (Global Water Intelligence 2016). המהלך הלא פופולרי אך הנחוץ הזה כבר גרם להתמרמרות באוכלוסייה הסעודית, וכדי להשתיק את הקולות של סעודים ממורמרים כבר הוביל להדחת שר המים בממלכה (Carey & Sabah 2016).

סוגיה חשובה נוספת שקשורה במים בסעודיה היא הטיפול בביוב ונושא מחזור המים. עד שנות התשעים המוקדמות של המאה הקודמת רוב מערכות הביוב וניקוז השפכים במדינה לא סודרו כהלכה, או שלא היו כלל בנמצא. חלקם הגדול של מי ביוב הוזרם

לים (במקרה של יישובי החוף) או "נשפך" מחוץ ליישובים בפנים חצי האי הערב, ושם הרעיל את הסביבה, זיהם את הקרקע, חדר לתוך האקוויפרים ופגע באיכותם. הבעיה הלכה והחמירה על רקע גידול האוכלוסייה במדינה ופיתוח אורבני מסיבי. כרכי ענק של סעודיה דרשו והשתמשו ביותר מים וכמובן יצרו מאות מיליוני מ"ק שפכים. מאמצע שנות ה-90 הושקעו בתחום זה מיליארדי דולרים. כבר בשנת 2002 טיפלו בממלכה בכ-550 מיליון מ"ק והצליחו לעשות שימוש חוזר בכ-123 מיליון מ"ק – רובם הופנו להשקיה. 70 מפעלים לטיפול בשפכים הוקמו בסמוך לערים הגדולות; מאות נוספים, לפי התכניות, תוך השקעות עתק אמורים להיבנות ליד כל יישוב שאוכלוסייתו גדולה מ-25 אלף תושבים עד שנת 2025 (Ouda 2016). עם זאת, ספיקות של המים הממוחזרים בסעודיה לא עלו דרסטית. ב-2006 המדד עמד על 166 מיליון מ"ק בלבד וב-2010 מוחזרו רק 30% מסך כל המים שהיו בשימוש בתוך יישובי סעודיה.

לסיכום נושא המים יצוין: סעודיה מתייחסת ברצינות מרבית למחקר בתחום מים שיש לו היבטים פרקטיים וישימים בממלכה. היא מדרבנת מחקרים ברמה הכללית והמקומית. רק קומץ קטן של הפרסומים מהשנה הנוכחית שבהם היו מעורבים חוקרים או מימון סעודיים חושפים את מידת ההתעניינות של ריאד בסוגיה. סעודיה מתעניינת בשפע נושאים: האפשרות של אגירת מים שיוורדים מעל המרכזים האורבניים של סעודיה (Guizani 2016); הפקת מים ממערכות הקירור של תחנות כוח סולריות באזורים לחים (Ibrahim, Al-Sulaiman, & Saidur 2016), כגון מישורי החוף של חצי האי ערב.⁴ עדיין בגדר תכניות או רעיונות: הקמת תחנות כוח גאותרמיות לצורכי התפלה (Chandrasekharam et al. 2016), או של אלו המשתמשות באופן מסיבי ב"אנרגיות הירוקות" של רוח או שמש (Goosen et al. 2016), או אפילו תחנות גרעיניות, אף שהקמתן תעורר סוגיות סביבתיות, כלכליות וגאופוליטיות (Krane, Jaffe & Ellass 2016; Mansouri & Ghoniem 2016).

סעודיה כבר החלה בצעדים בנתיב המוביל לתכנית גרעין אזרחית מלאה. מאז 2010 בהוראת המלך מתכננים להקים במדינה 16 כורים גרעיניים. לפי התכניות הם אמורים להתחיל להיבנות עד 2025 ולצורך כך אף הוקצבו כ-80 מיליארד דולרים. עד שנת 2040 מקווים בסעודיה כי הגרעין יספק לממלכה כ-17 גיגהוואט של הספק מותקן (World Nuclear Association 2016). מאז השתנו התכניות במקצת ולתמונה נכנסו גם נסיכויות המפרץ, שכנראה ישתתפו במיזם משלהם או בזה המשותף עם ריאד. כך

4 ניצול האפקט הדומה לזה של "טפטוף מים" ממזגן במזג האוויר חם ולך. בממדים יותר תעשייתיים מסוגלת השיטה "להפיק מים מאויר".

או אחרת התכנית קורמת עור וגידים וכיום סעודיה בוחנת איזו מעצמה גרעינית ואילו חברות תסייענה לה בתחום (Rascouet & Mahdi 2016).

הגרעין בהחלט יכול לעזור ובהרבה. הסיבה לכך היא כלכלית גרידא, שכן הוא משלב אידאלית בין הפקת החשמל הרב לבין מתקני התפלה שיכולים להשתמש במערכת הקירור של הכור. זאת לעומת "האנרגיות הירוקות", שהעלות המשוערת של קוב מים בטכנולוגיות הללו עולה פי שניים מזה של היום (שני דולרים לעומת אחד). כמו גם את כל הנפט המשוחרר מתהליך ייצור החשמל והמים תוכל סעודיה למכור עם רווח בלתי מבוטל.

אוכלוסייה

לפי הערכות של ה-CIA מיולי 2016 מונה אוכלוסיית המדינה כ-28.2 מיליון נפשות, כאשר כשליש ממנה אינם אזרחים אלא עובדים זרים ומשפחותיהם. לפי הנתונים של הבנק העולמי מ-2015 מעריכים שאוכלוסיית סעודיה גדולה יותר והגיעה ל-31.5 מיליון נפשות. הפער נובע מכך שהמודלים להערכת גודל האוכלוסייה שהשתמשו בהם שני הגופים היו שונים. כמו כן מאז מרשם האוכלוסין האחרון שנעשה במדינה ב-2010 אירעו בסעודיה מספר גלי גירושים של עובדים זרים. מעמדם הרשמי והסטטיסטי אינו מוגדר חד-משמעית והם לא בהכרח באים לידי ביטוי בחישובים. בעקבות כך התחזיות לעתיד של אוכלוסיית המדינה לוקות בחסר. הערכות שונות צופות שאוכלוסיית סעודיה ללא עובדים זרים תגיע לכ-28.4 מיליון ב-2030 ולכ-35.3 מיליון ב-2050. לעומת זאת הערכת האו"ם, שמכלילה בחישוביה את כלל תושבי סעודיה צופה ב-36.5 מיליון ב-2030 ו-43.6 מיליון ב-2050.

אוכלוסיית המדינה גדלה פי עשרה בתוך 65 שנה (טבלה 1). בממוצע הצליחה האוכלוסייה להכפיל את עצמה תוך שני עשורים ולעתים אף בפרק זמן קטן מזה. כאמור, חלק ניכר בגידול הזה לקחו מהגרי עבודה, אך גם לריבוי טבעי עד לשנות התשעים של המאה הקודמת היה תפקיד משמעותי בכך.

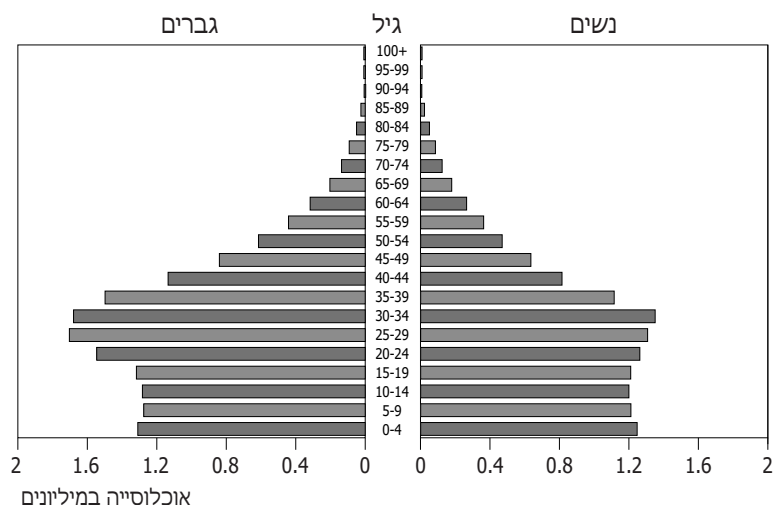
טבלה 1: אוכלוסיית סעודיה בשנים נבחרות

שנה	אוכלוסייה במיליונים	גידול באחוזים
1950	3.1	-
1960	4	29
1970	5.8	43
1980	9.8	70
1990	16.3	65
2000	21.3	25
2010	28	35
2015	31.5	15

מקור: The World Bank 2016

כיום המצב הדמוגרפי במדינה שונה. פירמידת הגילים של סעודיה חושפת מדינה שיוצאת מהמלכודת האופיינית של מדינות מתפתחות. גם המומנטום הדמוגרפי אינו משחק תפקיד כה גורלי, כמו למשל במקרה של מצרים, שכבר כיום מונה כ-100 מיליון

תושבים, ובזמן שאוכלוסיית הנוער הגדולה שלה (כ-60%) תגיע לגיל הפריז, המספר של מצרים ימשיך לנסוק אקספוננטלית. לעומת מצרים, הרכב הגילים באוכלוסיית סעודיה מתאזן. בשל רמת החיים הגבוהה ירדה הילודה משמעותית בעשורים האחרונים. לפי ההערכות, ב-2016 לכל אלף תושבים נרשמו במדינה 18.4 לידות (בשנת 1990 עמד הנתון הזה על כ-35.5, ובשנת 1970 הוא היה קרוב ל-47). מדד הפריז של אישה סעודית עומד כיום בממוצע על כ-2.11 ילדים בלבד (בשנת 1990 עמד הנתון הזה על כ-3.3, ובשנת 1970 על כ-4.8). מדד התמותה – צנוע ביותר – 3.3 לאלף, בין הנמוכים ביותר בעולם (בשנת 1990 עמד הנתון הזה על כ-5, ובשנת 1970 היה יותר מ-15). מדד התמותה הסעודי קצת מטעה, שכן רוב האוכלוסייה במדינה עדיין צעירה; ועל כל אלף נפשות יש מיעוט של אוכלוסייה מבוגרת. הגיל החציוני של תושבי סעודיה עומד על 27.2 שנים בלבד. כ-46% מתושבי סעודיה מוגדרים כאוכלוסייה תלויה (בעיקר ילדים ונוער עד גיל 24 – כ-42%). עם זאת, תוך עשור תיכנס האוכלוסייה הזו לגיל העבודה, ולכאורה תוכל לסייע בפרנסת השכבות שאינן עובדות. כמובן, כל זה תלוי בזמינות מקומות עבודה וברצונם של הסעודים להחליף בשוק העבודה את העובדים הזרים (דבר שלא נראה באופק). כך או אחרת, קצב גידול האוכלוסייה עומד על כ-1.46% בשנה (רובו תוצאה של ריבוי טבעי) והוא נמוך מזה של רוב מדינות ערב.



איור 3: פירמידת הגילים של אוכלוסיית סעודיה

מדד מעניין באוכלוסייה הסעודית הוא ריבוי גברים על נשים, במיוחד בגיל העבודה (25-54). הוא מסתכם בשלוש נשים לארבעה גברים. הקוריוז מוסבר עלי ידי נוכחות

עובדים זרים שהגיעו למדינה ללא משפחותיהם. יחסית למדינות אחרות במפרץ הפרסי המדד הזה עוד צנוע. כך, למשל, בנסיכויות המפרץ הוא עומד כמעט על שלושה גברים לאישה אחת.

תוחלת החיים הצפויה במדינה לאלה שנולדים עכשיו משוערת ל-73.2 שנים אצל גברים ו-77.4 שנים אצל נשים. המדד הזה היה יכול להיות הרבה יותר גבוה יחסית לעושרה של סעודיה. מערכת הבריאות במדינה אינה מפותחת דיה, למרות שהמדינה משקיעה כספי עתק לפיתוחה (כ-4.7% מהתמ"ג ב-2014). מבחינת האחוזים זה לכאורה מעט (יחסית לכמעט 18% של ארצות הברית או כמעט 12% של צרפת), אך נזכיר כי התמ"ג (תוצר מקומי גולמי) של סעודיה נמצא במקום 21 בעולם, ואוכלוסייתה יחסית מעטה. בכל מקרה, המדדים של בריאות ציבורית אמנם השתפרו משמעותית מאז שנות ה-70, אך כיום אינם מעודדים והם: כ-2.5 רופאים וכ-2.1 מיטות אשפוז לאלף נפשות. האליטה הפוליטית והכלכלית של סעודיה מעדיפה לקבל שירותי רפואה מעבר לגבולותיה, לרבות בישראל.⁵

רוב נתיני הממלכה הסעודית (כ-90%) מוגדרים מבחינה אתנית כ"ערבים". השא, בעיקר עובדים זרים, מוצאם אפרו-אסייתי. השייכות הדתית של נתיני הממלכה גם אינה אחידה. אמנם רודפת סעודיה את כלל הדתות חוץ מהזרם של אסלאם סוני-והאבי הרשמי במדינה, אבל כ-10%-15% מאוכלוסייתה שייכים לשיעה או לזרמים אחרים (עיקרם שוכנים לחופו של המפרץ הפרסי או בגבול עם תימן). טווח כה רב של הערכות מוסבר בכך שלא מנוהלים בממלכה רשומות של השייכות הדתית.

בפועל, רוב נתיניה "הערבים-סונים" של הממלכה (אפילו בלי להתחשב בעובדים זרים) אינם הומוגניים כלל ושייכים למספר רב של שבטים. התנאים הפיסיים של סעודיה (תבליט, תכסית, אקלים) גרמו להופעת חברות סגורות ואוטונומיות במידה רבה, שלחמו בין עצמם ומול שכנותיהם (חברות מיושבות ונוודיות) על משאבים טבעיים מוגבלים. שוני אנתרופולוגי ותרבותי עדיין בולט בין צאצאי השבטים הנוודים לבין תושבי הערים שלאורך עשרות דורות עסקו בחקלאות, מלאכה ומסחר.

השפעות שונות של שכנות חצי האי השאירו חותם על האוכלוסייה: השפעות פרסיות נפוצו במזרחה; אפריקניות בדרומה ומערבה; שפע כובשים שעברו מאסיה לאירופה

5 לא מרבים בסעודיה או בישראל לפרט על כך יותר על המידה, ובינתיים אין הוכחות לכך כי אזרחים סעודיים ביקרו בארץ למטרות "תיירות רפואית". עם זאת לאחרונה נודע כי ב-2010 נסיכה בחריינית נותחה בבית חולים רמב"ם (Ahren 2016).

או לאפריקה – השפיעו על אוכלוסיית הצפון. המצווה של חאג' – העלייה למקומות הקדושים – גם הוסיפה להטרוגניות של חצי האי ערב. לאורך ההיסטוריה חלק מהעולים לרגל בחרו להתיישב סביב מכה ומדינה, הן מנסיבות דתיות וכן ממניעים פוליטיים (איום בארצות האם) או אפילו כלכליים. השלטון של כל המעצמות ששלטו בחצי האי ערב לא הצליח לשנות משמעותית את "השבטיות" ההיסטורית של האזוה. איחוד של רוב חצי האי ערב תחת כתר של בית סעוד גם לא הוביל ליצירת "כור היתוך". רבבות עובדים זרים, משפע מדינות, עמים וקבוצות אתניות עושים את התמונה הדמוגרפית מורכבת עוד יותר.

עובדים זרים

טבלה 2 להלן מסכמת את עיקרי תושבי הממלכה שאין להם אזרחות סעודית בהתאם למדינות המוצא שלהם. כפי שניתן לראות, לא מדובר רק באוכלוסייה ערבית (תימנים מצרים, פלסטינים, סורים או עיראקים). המוסלמים הלא-ערבים תופסים את החלק הנכבד מכוח העבודה הזר הנוכחי, בדגש על פקיסטנים או אינדונזים. בנוסף לכך נכנסו לתוך הממלכה מהגרים לא מוסלמים כלל: הודים, פיליפינים, אתיופים ואחרים. כמאה אלף אנשי מקצוע אירופים ואמריקנים גם מאיישים את המדינה, אך בשונה מהשאר, מעמדם במדינה מסודר והם זוכים ביחס מועדף.

טבלה 2: עובדים זרים בסעודיה, לפי מדינת מוצא (הערכות מנובמבר 2013)

מדינת מוצא	מספר תושבים (הערכה מינימלית) מיליונים	מספר תושבים (הערכה מקסימלית) מיליונים
הודו	2	2.8
פקיסטן	1.5	
בנגלדש	1.5	
אינדונזיה	1.5	
מצרים	1	2
סוריה	1	
סודן	0.5	0.9
תימן	0.8	1
פיליפינים	0.67	
סרי-לנקה	0.55	
אפגניסטן	0.5	
נפאל	0.5	
רשות פלסטינית	0.5	1

מדינת מוצא	מספר תושבים (הערכה מינימלית) מיליונים	מספר תושבים (הערכה מקסימלית) מיליונים
מיאנמר (בורמה)	0.25	0.6
ירדן (עובדים בלבד)	0.25	0.3
לבנון (ב-2009)	0.16	
אתיופיה	0.15	0.7
סומליה ואריתריאה	?	

מקור: De Bel-Air 2014

מהגרי עבודה מונים כעשרה מיליון בני אדם. רובם המכריע – חסרי זכויות ובעלי מעמד פגיע ביותר. הם עובדים ברובם בעבודות קשות ו"מלוכלכות". מספרם המדויק לא ניתן לחישוב. בשל גבולותיה הפרוצים ולאור היעדר פיקוח ממשלתי ראוי הפכה סעודיה לאחד המוקדים של מסחר בבני אדם. הדרישה לידיים עובדות במדינה מובילה להיצע רב. אפילו המהגרים שהגיעו למדינה בתוך תהליך מסודר לתקופה נקובה אינם עוזבים אותה בזמן וממשיכים לעבוד בה. מערך הרישום המסודר של הנכנסים לסעודיה והיוצאים ממנה, וכן המעקב אחר הכוח האדם העובד החל לתפוס תאוצה רק בשנים 2013-2014 אחרי מספר צווים של שרים והמלך עצמו (Zimmerman 2016). על כן מדד ההגירה לשנת 2016 שהיה שלילי (-0.5) לכל אלף תושבים) דורש התייחסות זהירה. סעודיה אמנם מגרשת כיום הרבה יותר מהגרים מאשר מכניסה, אבל עדיין לא ברור כמה מהגרים שוכנים בתוכה במדויק באופן לא רשמי.

אזרחות סעודית מעניקה שפע הטבות בתחום הכלכלי והחברתי. הממשלה דואגת לכבודם הכלכלי של נתיניה, מחלקת כספים, מעניקה בחינם שירותי חינוך, בריאות וסעד. לעומת זאת לעובדים זרים יש מעמד נחות והם לא זוכים כמעט כלל לדאגת הממסד. לנתין סעודי נחשב רק מי שנולד לאב או אם בעלי אזרחות סעודית. כמעט שלא ניתן לזכות באזרחות המדינה בדרך אחרת. אפשר להגיש בקשה לאזרחות לאחר שהות של חמש שנים רצופות במדינה, אבל שלל התניות מעורפלות (וביניהן "התנהגות מוסרית", "שפיות נפשית", "יכולת להתפרנס בכבוד" וכדומה) מאפשרות לרשויות לסרב כמעט לכל בקשה. אי אפשר להיות אזרח סעודי ובזמנית להחזיק באזרחות נוספת. סעודיה גם לא מכירה במושג "מהגר" או "פליט". חוק אזרחות נוקשה הוביל לכך שבמדינה כבר חיים מיליוני עובדים זרים לא חוקיים, שאשרת שהייתם תמה, אם בכלל היתה. במהלך עשרות שנים נולדו להם מאות אלפי ילדים. הם נולדו וגדלו בתוך סעודיה (דור שני או אפילו שלישי) ולא ידעו בחייהם שום מדינה אחרת

מלבד ערב הסעודית. חרף כך בהתאם לחוק הקיים הם, יחד עם הוריהם, לא יקבלו מעמד במדינה כשיגיעו לגיל הבגרות ומצבם החברתי-כלכלי יהיה נמוך ולא יציב. כל האוכלוסייה הלא סעודית יכולה לאבד את כל אשר לה בן רגע ולמצוא את עצמה מגורשת לאלתה. עם זאת לא ממהרים בסעודיה לנקוט צעדים דרסטיים מדי, אם כי לא מהססים להשתמש בהם בעת הצורך ולמטרות שונות.

במסגרת מדיניות המהגרים החדשה הכריזו הסעודים על "תהליך המחילה ללא עונשים צפויים". המהלך הזה נועד להכריח את כל המהגרים להירשם במשרדי הפנים, העבודה וברשויות ההגירה. כל אלו שלא עשו זאת ולא נמצאו ברשותם כל המסמכים הדרושים נרדפו על ידי הרשויות. ברדיפות אלו התמקדו הסעודים דווקא בכ-160 אלף אתיופים, שגורשו מהמדינה תוך חמישה חודשים (De Regt & Tafesse 2016). המהגרים איבדו מפרנסתם וחסכוניותיהם, נאסר עליהם לחזור לממלכה. היה זה מפגן הכוחות של סעודיה לאור אירועי "האביב הערבי" שאיים על המשטר במדינה, כאשר הדרישה לשוויון זכויות של זרים בלטה בהתקוממות. המהלך של גירוש האתיופים, נחותים ביותר בכל מובן והיבט בראייה הסעודית (נוצרים, אפריקנים, עניים ביותר), היה רמז לשאר קבוצות האוכלוסייה הזרה למה שמצפה להן אם תרצינה אזרחות או או תשתפנה באי-סדר בממלכה או תיזומנה אותו.

חלוקה אדמיניסטרטיבית, "שבטיות" וביטוייה

השם "ערב הסעודית" הוא מושג מלאכותי שבא להדגיש את השליטה של השושלת הסעודית על חבלי חצי האי ערב השונים שאותם איחדה תחת כתר. על כן לא ניתן למצוא על מפת המחוזות של סעודיה את שמות הישויות הפוליטיות שחדלו מלהתקיים. השימוש בהם נפוץ רק בהקשר ההיסטורי או בזה הקשור בגאוגרפיה פיסית (כגון רמת נאג'ד, הרי חג'אז, עסיר, או אזור אל-חסה). ואם כן נמצא זכר לנוכחות הגאופוליטית של מדינות העבר באזור, אז גבולותיהן המודרניים בתוך הממלכה הסעודית אינם תואמים כלל את אלה ההיסטוריים (כגון "מדינת חאיל", "נסיכות נג'ראן" וכדומה). גם החלוקה הפנימית של המחוזות (לנפות, מועצות אזוריות וכל השאר) נעשתה בסעודיה בהתאם להיגיון הפוליטי-מרחבי של מניעת אירידנטים או התבדלות פוטנציאלית ברמה המקומית.

כיום נחלקת סעודיה ל-13 מחוזות (או פרובינציות) (טבלה 3 ואיור 4). מדדי הצפיפות של המחוזות, שמופיעים בטבלה ושמציגים אוכלוסייה מרוכזת על פני שטחים גדולים

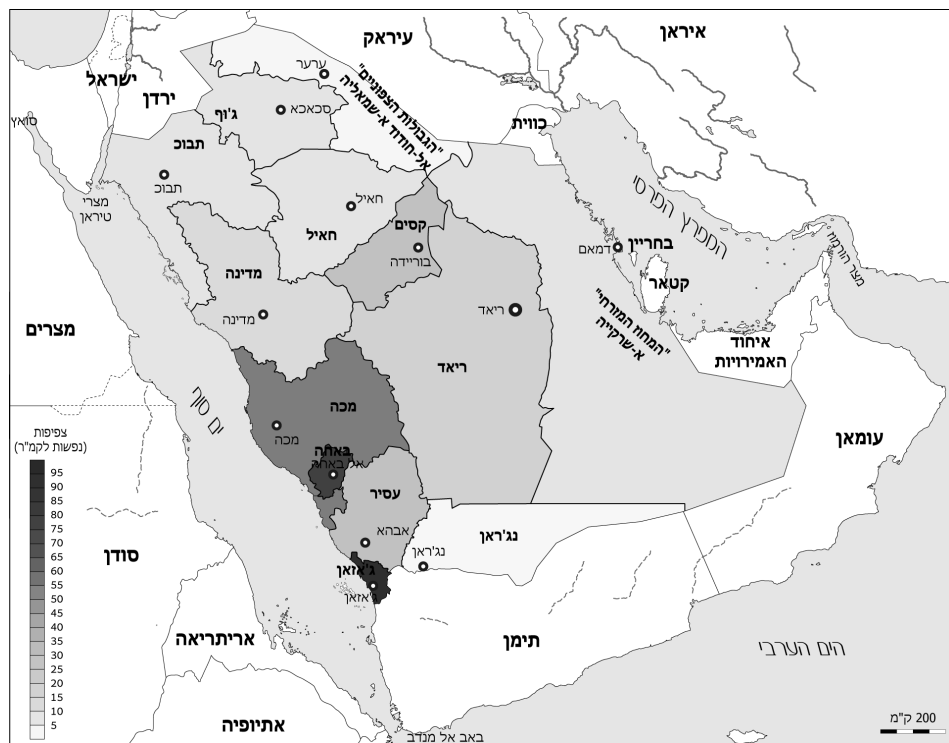
על גבי המפה, מטעים ביותר. יש להזכיר כי מרבית שטחה של סעודיה בלתי מיושב, וריכוזי האוכלוסייה הגדולים נמצא רק בערים הפרושות לאורך החופים, בנאות מדבר, בחבל חג'אז ההיסטורי (בעיקר בדרומו), במרכזים אדמיניסטרטיביים וכמובן סביב ריאד – הבירה. טבלה 4 מציגה את עשרים עריה הגדולות של סעודיה (המדרג העירוני של המדינה) וממחישה זאת היטב.

טבלה 3: מחוזותיה של סעודיה

שם המחוז	שטח (אלפי קמ"ר)	מספר התושבים (מיליונים)	צפיפות (נפשות לקמ"ר)	עיר בירה
הצפון				
ג'וף (Jouf)	100	0.44	3.6	סכאכא (Sakakah)
"הגבולות הצפוניים" אל-חודוד א-שמאליה (Al-Hudud Ash-Shamaliyah)	112	0.32	2.5	ערער (Arar)
חאיל (Ha'il)	104	0.6	5.1	חאיל
חג'אז				
תבוכ (Tabuk)	146	0.79	4.7	תבוכ
מדינה (Medina)	152	1.77	10	מדינה
מכה (Mecca)	153	6.91	38	מכה
נאג'ד				
ריאד (Riyadh)	404	6.77	13.5	ריאד
קסים (Qasim)	58	1.21	17.5	בוריידה (Buraidah)
הדרום				
באחה (Bahah)	10	0.41	38.1	אל באחה
ג'אזאן (Jizan)	11.6	1.36	102	ג'אזאן
עסיר (Asir)	77	1.91	22	אבהא (Abha)
נג'ראן (Najran)	150	0.5	2.8	נג'ראן (Najran)
המזרח				
"המחוז המזרחי" א-שרקיייה (ash-Sharqiyah)	672	4.1	5	דמאם (Dammam)
סה"כ	2,150	27.1	10.5	-

מקור: מרשם האוכלוסין של ערב הסעודית (2010)

בראש כל מחוז (כמו גם בראשות העיריות הגדולות, בממשלה, בשאר תפקידים רמי דרג), כמעט ללא יוצא מן הכלל, עומד מושל, נציג, ראש עיר או כל פקיד בדרג רם



איור 4: מפת החלוקה האדמיניסטרטיבית של סעודיה וצפיפות האוכלוסין במדינה

אחר ממשפחת אל-סעוד, שממונה ומוחלף ישירות על ידי המלך. חצי מחברי המועצות המקומיות ממונים על ידי המושל הסעודי והחצי הנותר נבחרים על ידי האליטות השבטיות המקומיות (שייחים). לצד עשרות שבטים קטנים יש כמה שבטים שהשפעתם והונם מתקרבים לאלה של משפחת המלוכה. הסעודים בעצמם אינם שבט, אם כי מתנהגים בהתאם למערכת השבטית המקובלת, שלא השתנתה במידה רבה מאז ימי הביניים. השפעת השבטיות נראית בכל תחום של חיי חברה והכלכלה והיא קיימת בתוך מנגנון השליטה הפורמלי של פקידות המדינה ובמקביל לו.

משפחת המלוכה אינה מתערבת בעניינים הפנימיים של השבטים אם אין בזה צורך של ממש, אם כי אינה נותנת לראשי השבטים להשפיע יתר על המידה על מדיניות הפנים והחוץ של הממלכה ברמה האסטרטגית, עם כל היתרון וכל החיסרון שבכך (Makki 2011). מעמדם של סעודים בתור "שומרי המקומות הקדושים", המגנים על הממסד הדתי המקורב אליהם, הכתיב התנהגות הולמת של בית הממלכה כלפי נתיניהם, ובמיוחד כלפי אליטות מקומיות, חלקם יריביהם בעבר. סעודים אכן הצטיירו

כשליטים יעילים, אלה שיכולים להשליט שלום בין השייחים היריבים, לפתור בעיות, להשתיק את הכוחות הקיצוניים מדי, להקים מדינת רווחה לכל אזרחי סעודיה (כולל מערכת חינוך ומערכת בריאות הממומנות על ידי המדינה) ולהוביל מדיניות שקולה שאינה פוגעת בנורמות ומסורות.

אין לטעות: "הסכמת הכלל" שיצרו הסעודים משרתת קודם כול את משפחת המלוכה ואת הקרובים אל הנסיכים הרבים. בלעדיהם, בלי נוכחותם, ידיעתם או אישורם, לא יוצאת לפועל אף לא יוזמה כלכלית או חברתית רצינית אחת. הכוחות המזוינים במדינה מדכאים כל אופוזיציה אפשרית לסעודים ולמשטרם. לשבטיות הסעודית יש צד מדאיג שבא לידי ביטוי בנושאים רגישים. להלן כמה מהם: "פרוטקציות" של אנשי שבט מסוים במיזמים הכלכליים או החברתיים; סוגיית שירות בכוחות המזוינים של נציגי השבטים השונים ונאמנותם; כך גם לגבי משרות בכירות בממשל ונושא הקידום; יצירת גילדות שלמות בכלכלה הסעודית שמנוהלות על ידי משפחות או שבטים מסוימים. אין מדובר באחדות לאומית של כלל נתיני סעודיה, ובמקרה של משבר והיחלשות של בית המלוכה (במיוחד בכל הקשור ברמת החיים הגבוהה) השבטיות עלולה לשמש גורם מדרבן לכאוס והתפרקות. יודגש, כי בינתיים לא נראה התסריט הפסימי הזה יוצא לפועל. להפך, יש סימנים של חיבור עוד יותר חזק בין השבטים, ההון והשלטון הסעודי, שאותם מנהלים ביעילות נסיכים רבים מבית המלוכה (Kamrava et al. 2016).

עיון

ב-2015 נרשמו במדינה כ-17% בלבד של אוכלוסייה כפרית. נתון זה עומד להצטמצם עוד יותר בעשור הקרוב. כ-83% של אוכלוסיית סעודיה מתגוררים בערים. ב-1960 היה הנתון הזה קצת יותר גבוה מ-30%; ב-1970 הוא חצה את הרף של 51% וכבר ב-1990 הגיע ל-76%. מאז התמתנה העלייה, אם כי עדיין המדד השנתי המשוער של קצב האורבניזציה במדינה גבוה; בין השנים 2010-2015 הוא היה כ-2.1%.

רק משנות ה-90 של המאה הקודמת התחילו לאמץ בסעודיה את עקרונות התכנון העירוני המערבי. ממערב גם הגיעו אנשי מקצוע שסייעו לסעודים לנהל את עריהם הגדלות במהרה (Al-Hathloul & Mughal 2004). בעקבות זאת לא הוגדר השטח המטרופוליני של רוב ערי סעודיה. המלאכה הזאת נעשית רק עכשיו. בעקבותיה עשויים להשתנות דרסטית הנתונים הסטטיסטיים הרשמיים על אודות אוכלוסיית הערים בתוך עשור, כפי שניתן לראות בטבלה 4 להלן. גידול טבעי או הגירה מסיבית

לאזור (בעיקר של כוח עבודה זה, שלעיתים נחשב בתור תושבי המדינה ולעיתים נעלם מהסטטיסטיקות) אינם הסיבות היחידות לגידול המוניציפלי. מה שכן האחראי לגידול הוא סיפוח היישובים הסמוכים שנעשה תוך זליגת הערים לסביבתן הקרובה והרחוקה; וזאת כמובן בנוסף להגירת הסעודים מכפרים לערים.

בשונה משכנותיה לאזור המזרח התיכון, אין בסעודיה מדרג של "עיר ראשה" טיפוסית, היינו עיר אחת שמרכזת לתוכה את כלל הפעילות הפוליטית, הכלכלית והחברתית במדינה, ומשאירה את שאר אזורי המדינה (הפרפריות) במצב עגום (כגון קהיר במצרים או עמאן בירדן). לצד בירת המדינה – ריאד – הכרך של 5-7 מיליון נפש בתוכה וסביבה, שנמצאת במרכז סעודיה, יש התיישבות עירונית מסיבית בדרום חג'אז ההיסטורית. העיר ג'דה, עיר הנמל החשובה ביותר בחוף הים האדום מאכלסת בשטחה המטרופוליני כ-3.5 מיליון נפשות. מרכזים אורבניים של יותר ממיליון תושבים הם עריה הקדושות של חג'אז: מכה ומדינה. גם הבירה הקיצית של הממלכה – טאיף – מאכלסת כמיליון נפשות (והיא, בין היתר, מרכז שירותים של אזור חקלאי עשיר). ערים גדולות נוספות או יותר נכון – מטרופולין תעשייתי ענק – נמצא בחוף המזרחי של סעודיה. מדובר בדמאם וסביבתה (דהראן וחובר).

טבלה 4: עריה הגדולות של סעודיה

העיר	מחוז	אוכלוסייה		הערות
		ב-2004 (מיליונים)	ב-2010 (מיליונים)	
ריאד	ריאד	4.08	5.3	עיר בירה; ב-2015 יחד עם האזור המטרופוליני האוכלוסייה חצתה את הרף של שבעה מיליונים
ג'דה	מכה	2.8	3.45	מרכז כלכלי, עיר נמל הגדול ביותר בים אדום, מרכז פיננסי ותעשייתי
מכה	מכה	1.29	1.67	"מקומות קדושים"; בירת המחוז
מדינה	מדינה	0.92	1.18	"מקומות קדושים"; בירת המחוז
טאיף	מכה	0.52	0.98	מרכז אדמיניסטרטיבי; "בירת הקיץ" של סעודיה
דמאם	"המחוז המזרחי"	0.74	0.9	בירת המחוז; מרכז תעשייתי; עיר נמל; אוכלוסיית האזור המטרופוליני – כ-1.03 מיליון ב-2015. יחד על ערי דהראן (Dhahran) וחובר (והישובים הכפריים הסמוכים) יוצר אזור מטרופוליני מאוחד ובו שוכנים לפי הערכות שונות עד ארבעה מיליון תושבים
ח'מיס מושייט (Khamis Mushait)	עסיר	0.37	0.63	מרכז של אזור חקלאי חשוב
בוריידה	קסים	0.38	0.61	בירת המחוז
חובר (Khobar)	"המחוז המזרחי"	0.16	0.58	עיר נמל; מרכז תעשייתי

הערות	אוכלוסייה		מחוז	העיר
	ב-2010 (מיליונים)	ב-2004 (מיליונים)		
	0.57	0.44	תבוכ	תבוכ
	0.41	0.27	חאיל	חאיל
נווה מדבר שעובר פיתוח אורבאני מקיף. באזור המטרופוליני המתהווה שוכנים כ-800 אלף תושבים	0.4	0.28	"המחוז המזרחי"	חופוף
צומת דרכים היסטורית חשובה בדרך לכווית, שמחברת גם בין צפון מזרח סעודיה למרכז. שני שדות תעופה	0.39	0.23	"המחוז המזרחי"	חפראל-בטין (Hafar Al-Batin)
עיר נמל ומרכז התעשייה	0.38	0.22	"המחוז המזרחי"	ג'ובייל
צומת תחבורתית (מחוברת עם מסילת ברזל לריאד ודמאם); שדה תעופה צבאי חשוב	0.37	0.2	ריאד	אל-חארג' (Al-Kharj)
צומת תחבורתית חשובה בין ראס תנורה וג'ובייל לדמאם. הגשר המחבר בין סעודיה לבחריין. מרכז דגה חשוב. מרכז של אוכלוסייה שיעית.	0.37	0.1	"המחוז המזרחי"	קטיף (Qatif)
בירת המחוז; יחד עם האזור המטרופוליני – כ-420 אלף תושבים.	0.36	0.2	עסיר	אבהא
בירת המחוז; לפי הערכות של שלטונות מקומיים האוכלוסייה של העיר וסביבתה חצתה את הרף של חצי מיליון	0.33	0.25	נג'רן	נג'רן
עיר נמל של המחוז מדינה: מטפל ביצוא של נפט ומוצרי שמגיעים לעיר בצינורות	0.3	0.19	מדינה	ינבוע (Yanbu)
צומת חשובה בשפלת טיהאמה; עיר נמל	0.27	0.18	מכה	אל קונפודה (Al Qunfudhah)

מקור: מרשמי אוכלוסין של ערב הסעודית (2004, 2010); נתוני העיריות.

בנוסף לערי מיליון ישנן בסעודיה מספר ערים בסדר גודל קטן יותר (שאוכלוסייתן 200-600 אלף נפשות). הן מעניקות שירותים לסביבתן בתור ערי בירה של המחוזות במרכז המדינה (בוריידה או חאיל); בדרום מערבה (נאג'ראן ואבהא); או ערים שגדלו על נאות מדבר (חופוף, קטיף); ערים המשרתות אזור חקלאי מפותח (ח'מיס מושייט); עיר נמל שעוסקת בתעשיית נפט (ג'ובייל) או זאת שהתפתחה על צומת תחבורה חשוב (כגון חפראל-בטין).

שאר היישובים העירוניים של סעודיה (כמאתיים בחישוב גס) אינם מתאפיינים בפיתוח רב ואינם מעניקים שירותים ברמה הגבוהה. בדרך כלל הם נמצאים בתוך המטרופולינים המתהווים או שעתידיים עם הזמן להיספח לתחומם. חלקם מרכזי תעשייה ומאכלסים רבבות עובדים זרים (בעיקר באזור המפרץ הפרסי). עם זאת עדיין קיימות עיירות קטנות

ומרוחקות שמשמשות מרכז שלטוני לפריפריות (בצפון המדינה או במספר מנאות מדברותיה).

רוב ערי סעודיה הגדולות (חוץ מעיר הבירה ריאד) לא התפתחו בהתאם לתכנית אסטרטגית המאושרת מראש, אם בכלל. או לחלופין התכנון שכן היה קיים לא התחשב בגידול האורבני המדהים שאותו עוברת המדינה משנות ה-70 של המאה ה-20, וכנראה, בהתאם למה שנראה תוך ניתוח הזליגה של שטחים עירוניים לכל שטח זמין בסביבתך, תמשיך לעשות זאת עד שנות השלושים של המאה העשרים ואחת (Alqurashi et al. 2016). המסקנה ברורה: השקעות בתשתיות של הערים חייבות לעלות דרסטית, הן בערים הישנות שחייבות לעבור סידור מרחבי מחודש והן בחדשות. הערים הסעודיות תצרכנה יותר מים ובעיקר אנרגיה (Belloumi & Alshehry 2016); תחייבנה כבישים; סידורי ביוב ושאר התשתיות לפינוי ועיבוד פסולת (Anjum et al. 2016) שלא לדבר על אזורי תעשייה, מסחר ותשתיות חברתיות (בתי חולים, בתי ספר וכדומה).

יחד עם השקעות בתחום האורבני, כנראה, ימשיך הממשל הסעודי להשקיע גם בכפריה של סעודיה. עקב מחסור במים והשינוי הצפוי במבנה הכלכלה הסעודית, סכומים בלתי מבוטלים יופנו כנראה להסבתם של רוב הכפרים המסורתיים ליישובים עירוניים, כולל פיצוי אוכלוסייה שתאבד את פרנסתה, וכן שיפור תשתיות חברתיות ופיסיות. כמובן כל המהלך הזה כרוך באמצעים פיננסיים שתצטרך סעודיה למצוא לנוכח מצב כלכלי לא קל ששקעה לתוכו לאחר ירידת מחירי הנפט.

בממלכה התחילו לחשוב על דרכים יצירתיות על מנת לחסוך בעלויות הפיתוח העירוני ובזמנית כדי לבנות יישובים מודרניים שיתוכננו מראש למטרות שהציבו הסעודים. משנות ה-70 של המאה הקודמת כבר היו לסעודיה תכניות לערי ענק חדשות, אם כי מעט מאוד יצא מהן לפועל. בלי שום קשר אליהן ב-2013 בהוראת המלך יצאה יוזמה חדשה והיא הקמת ארבע "ערי כלכלה" ייעודיות שאמורות לסמל את התפנית שעוברת הממלכה לכיוון המודרניזציה (שאמורה למשוך משקיעים זרים, ליצור מקומות עבודה, לבנות קריות חינוך מתקדמות בנוסח המערבי, להראות תכנון מתקדם שמתחשב בצורכי הסביבה וכדומה) (Driver 2013). לפי התכניות, הערים תיבנינה במימון של גורמים פרטיים, והממלכה רק תנהל אותן ולא תישא בהוצאות של הקמתן. אין מדובר בכינון יישובים בלב השממה – כולן תתבססנה על הסביבות המטרופוליניות של הערים הגדולות שבקרבתן ואחרי השלמתן תקלוטנה תושבים רבים מתוכן.

"העיר הכלכלית של המלך עבדאללה" (King Abdullah Economic City - KAEC) – בקרבה לעיר ראביג ההיסטורית (Rabigh), לחופו של הים האדום אמורה לשרת את נמל המכולות הגדול ביותר בממלכה, שכבר מוקם. היא תכלול בנוסף לשכונות המגורים והנמל: אזור תעשייה, מרכזי משרדים, חינוך ומסחה, אזור המיועד לתיירים. מספר התושבים שתקלוט טרם פורסם. "העיר של הנסיך עזיז בין מוסעאד" (Prince Abdul Aziz Bin Mousaed Economic City - PABMEC) מתוכננת להיבנות בקרבת העיר חאיל, על צומת תחבורתי חשוב. ייעודה – מתן שירותי תחבורה ולוגיסטיקה, פטרוכימיה, תעשיית מזון וכן כל הקשור בתעשיית הבנייה והמכרות. גם בה מתוכנן מרכז חינוך והיא מיועדת לקלוט כ-80 אלף תושבים. "העיר הכלכלית לידע" (Knowledge Economic City - KEC) שבתוך העיר מדינה אמורה לאכלס כ-200 אלף תושבים. כבר נבנים בה מרכזי מסחה, משרדים ממשלתיים, שפע מלונות לתיירים, מרכז חינוך ענק (בשילוב הקמפוס המיועד ללימודי האסלאם), וכמובן תשתיות תחבורתיות שתשתלבנה באלו הקיימות של המטרופולין מדינה. העיר הכלכלית בג'אזאן" (Jazan Economic City - JEC) מוקמת לחופו של הים האדום ותתמקד בכל הקשור בתשתיות אנרגיה, התפלה, חקלאות (כולל דגה) ותעשיות עתירות כוח אדם (תעשיית מזון בעיקר). שני שלישים משטחה יועדו לתעשיות, אם כי גם בה תוכננו מרכזי מסחר וחינוך.

יודגש, כי הערים עדיין נבנות או נמצאות בתכנון; ולנוכח המשבר הפיננסי של הממלכה קיים ספק אם תושלמנה בעתיד הנראה לעין במתכונת שצוינה למעלה, הן מכספי המשקיעים הפרטיים והן תוך מימון ממשלתי.

כלכלה

סעודיה נחשבת ל"מדינה רנטירית" (Rentier State), כלומר המדינה המתקיימת מרנטה – מקור חיצוני זה. זאת בשונה ממדינה "רגילה", שמתקיימת בעיקר מייצור ושירותים בשטחה וממסיו על מה שנעשה בתחומה. המקור של רנטה יכול להיות מגוון: משאבים טבעיים בתחום המדינה שהולכים ליצוא; שימוש בשטחה לצורכי טרנזיט – העברת סחורת דרך כבישים, תעלות ושאר נתיבי התחבורה שבה; כספי סיוע צבאיים שמדינה מקבלת עבור שירותים גאואסטרטגיים לגורם זה, כמו בסיסים על שטחה או העברת הפיקוד של צבאה במקרה הצורך. במדינה רנטירית טיפוסית רק חלק קטן מהאוכלוסייה עוסק בייצור ממש; המדינה או אליטות שמנהלות אותה גורפות את הרווחים. הן גם אלו שבידיהן נתונה ההחלטה האם להתחלק עם שאר תושבי המדינה בהכנסות או שדווקא לשמור את כולם לעצמן.

למושג "מדינה רנטירית" אסור לייחס קונטוציות שליליות בלבד. הוא אינו מתאר אך ורק מדינות של העולם השלישי, בעלות משטרים אפלים ומושחתים, שמוכרים את "אוצרות המולדת לזרים", ושאינם מעוניינים בשיפור המצב של אזרחים מן השורה. טעות תהיה לטעון כי כל המשטרים במדינות רנטיריות משקיעים את ההון רק בעצמם, בצבא ובמשטרה, כדי שיגנו על מקור פרנסת המדינה (שדות נפט, גז או כל השאר) מפני "אויבים" מבפנים ומבחוץ. בעולם המודרני יש דוגמאות למדינות "רנטיריות למחצה" ובהן דמוקרטיות ומפותחות ביותר, כגון נורבגיה. לצדה יש מדינות שמנהלות טוב פחות את כלכלתן הרנטירית. במקרה האחרון מדובר ברוסיה הפוסט-סובייטית. היא מאירת היטב את המצב שבו על כל משאבי המדינה הופקדו אוליגרכים, שמייצאים את רובם ושנהנים מרווחי עתק. ההון הרב לא משמש את הכלכלה הפנימית של רוסיה אלא מוצא אל מחוץ לתחומי המדינה, והממשל המושחת מכסה על הנעשה. כל זה קורה על רקע הידרדרות כלכלית של המדינה שפעם היתה בין המתועשות ביותר בעולם ועמדה "בראש העולם השני".

מדינות רנטיריות אפילו אם הן נמנות בין אלו העניות והלא מפותחות ביותר במקורן, יכולות בזכות הכסף הרב שזורם לתוכן ליזום שינויים מרחיקי לכת. הדבר הזה מתאפשר אם קיימת בהן הנהגה מושכלת, "לא חמדנית" שדואגת לטובת המדינה יותר מאשר לעצמה ולמקור הזר שמשלם את הרנטה. החברות הזרות שעוסקות בהפקת משאבי טבע יכולות לעבור עם הזמן לבעלות המדינה, ו/או להיאלץ לשלם מסים רבים לתקציב המדינה. השליטים שיתחלקו בהונם עם אזרחיהם/נתיניהם יכולים להוביל

לכך שתוחלת החיים של האוכלוסייה המקומית ורמת החיים יעלו פלאים, ותהיינה זמינות לה מותרות רבות. לצד מותרות לאזורים הנידחים בעבר יגיעו פלאי הטכנולוגיה, ייווצרו מקומות עבודה, יופיעו אנשי מקצוע זרים (שפוטנציאלית יוכלו ללמד את האוכלוסייה המקומית ולגרום למודרניזציה בכל תחום ותחום)... למרבה האירוניה אין בעולמנו מדינות אידאליות כאלה. עם זאת סעודיה מאירת כיצד ניתן להגיע להישגים בכלכלה רנטירית טיפוסית אפילו לאור מצב חברתי, פוליטי וגאופוליטי מורכב כמו שלה. מדיניות סעודית אף מראה כיצד ניתן לנסות לצאת מהמלכודת הרנטירית וליצור כלכלה מתוחכמת הרבה יותר ותלויה פחות.

בהיסטוריה של סעודיה נמצא את רוב "מקורות הרנטה" הקיימות: נפט, תשתיות להובלתו (צינורות) וכמובן בסיסים אמריקניים בשטחה, שכן עד לאחרונה נחשבה סעודיה בעלת בריתה החשובה של ארצות הברית, וזכתה עבור נאמנותה אם לא בכסף אז לפחות בהגנה מפני יריבים, במודיעין אמין ובנשק המודרני ביותר מחברות אמריקניות מתקדמות. על צינורות ובסיסים יפורט בפרקים של תחבורה וגאופוליטיקה. כאן ייסקר המקור העיקרי להתפתחות המדינה – הנפט.

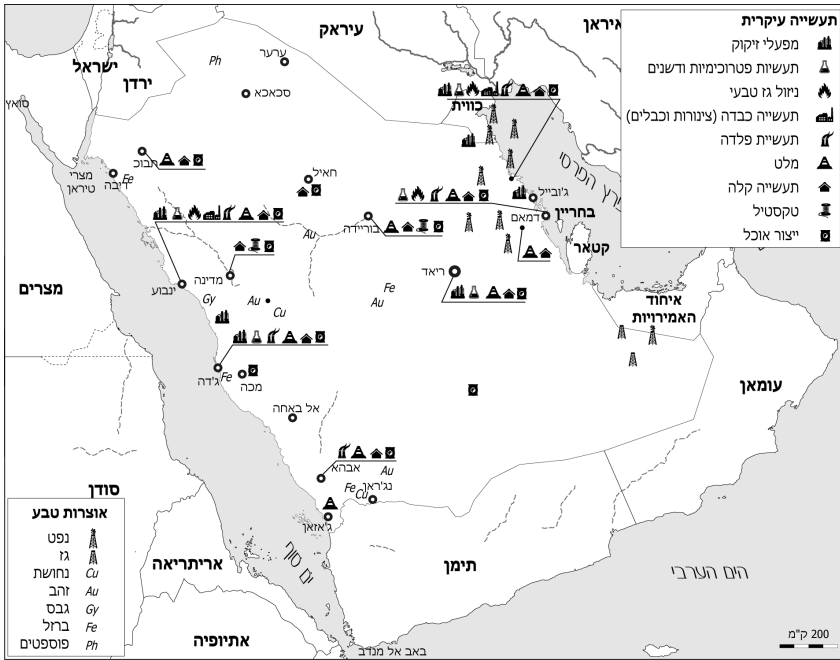
את עושרה חייבת סעודיה לשדות הנפט הגדולים שבמזרח המדינה, אך בעיקר בנסיקת מחירי הנפט שאירעה בשנות ה-70 של המאה הקודמת. אז תוך עשר שנים (1979-1970) צמחו ההכנסות של הממלכה פי עשרה והמשיכו במגמה, אם כי פחותה יותר בעשורים הבאים. היום סך כל עתודות המוכחות של נפט בסעודיה מסתכמות ב-266 מיליארד חביות (ועוד כ-2.5 מיליארד בשטח הניטרלי שבינה לבין כוויט) – כ-16% מסך כל העתודות המוכחות בעולם (EIA 2014); מקום שני בעולם אחרי וונצואלה. לפי הערכות, ב-2015 הפיקה סעודיה כ-10.05 מיליון חביות נפט ביום (מקום שני בעולם אחרי רוסיה). מתוך זה היא ייצאה מדי יום כ-7.5 מיליון חביות (מקום ראשון בעולם – רוסיה שעמדה במקום השני נשארה הרבה מאחוריה עם המדד של 4.5 מיליון חביות ביום בלבד). יכולת ההפקה לא מסתכמת בכך. במקרה הצורך יכולה סעודיה להפיק קרוב ל-12 מיליון חביות ביום. ביוני 2016 סעודיה שברה את כל שיאיה, כאשר הצליחה לייצא 8.8 מיליון חביות (Mahdi & Blas 2016). בנוסף לנפט התגלו בסעודיה עתודות גז משמעותיות – קרוב ל-8.5 טריליון מ"ק, המקום השישי בעולם (בין ארצות הברית לנסיכויות המפרץ). עם זאת כמעט כל הגז המופק – כ-102 מיליארד מ"ק בשנה הולך לכיסוי הצריכה הפנימית. אולם ייתכן מאוד שבעתיד הקרוב גם הגז הסעודי יוכל לשמש כמוצר יצוא מוביל שלה.

משק הנפט אחראי לכ-87% של הכנסות התקציב של המדינה, והוא קרוב ל-90% מיצוא של סעודיה, אחראי לכ-300 מיליארד דולרים של זרבות זמינות, ומרכיב כ-42% מהתמ"ג שלה. והתמ"ג הזה מרשים: 1.68 טריליון במדד שמותאם לכוח קניה (PPP). ב-2015 היה זה המקום ה-15 בעולם (בין דרום קוריאה לקנדה). וגם הצמיחה השנתית הסתכמה במדד מכובד – כ-3.4%. התמ"ג לנפש המותאם לכוח הקנייה עמד על 53.6 אלף דולרים בשנה – המקום ה-21 בעולם, והוא רק מעט קטן מזה של ארצות הברית (56.1 אלף דולרים – המקום ה-19).

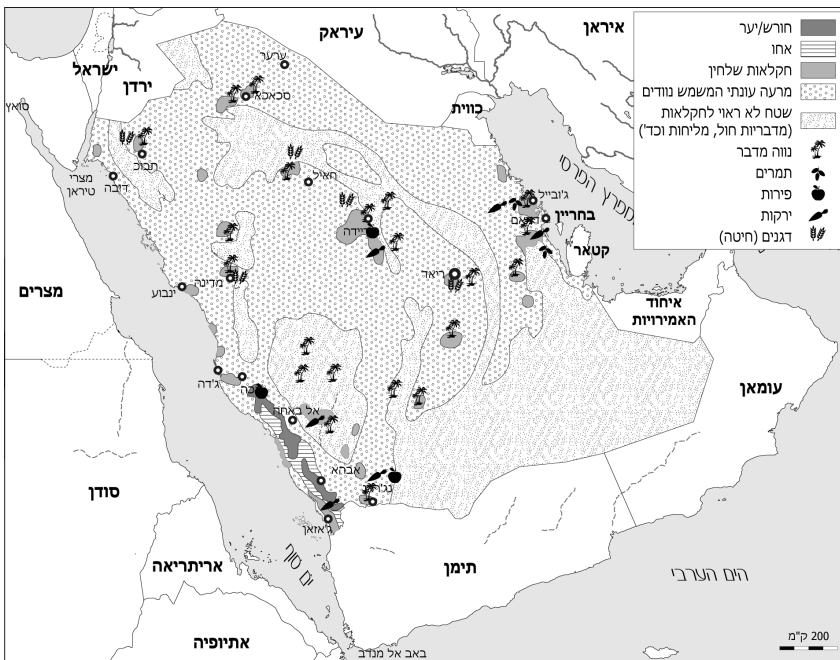
מי שחושב שעוד יותר מחצי התמ"ג של סעודיה לא קשור בנפט, טועה. רוב התעשיות וכל ענף השירותים מתבססים עליו, אם לא ישירות אז בעקיפין. תנופת הבנייה שהובילה לפיתוח תעשיית מלט במדינה חייבת את קיומה לנפט, בלעדיו לא היה כסף לפיתוח עירוני מואץ. תעשיית פלדה שהתפתחה (שמספקת כחצי מסך הצריכה המקומית בממלכה – כ-8 מיליון טון לעומת 10-12 מיליון טון הדרושים מדי שנה), גם חייבת את קיומה למקורות אנרגיה זולים. על פטרוכימיה ותעשיית פלסטיק בכלל אין מה לדבר – נפט הוא גם חומר גלם וגם מקור האנרגיה. החקלאות המשגשגת עד לא מזמן שעליה יפורט בהמשך – התוצאה של סבסוד המדינה, שגם קנתה התוצרת וממנה את המים הזולים מרווחי הנפט. גם תעשיית הדשנים הכימיים (פוספטים) התפתלה בעקבותיו. ענף המכרות, תחנות כוח ומתקני התפלה התפתחו בזכות הפטרו-דולרים. כל הסקטור הפיננסי של סעודיה, פקידות, צבא, משטרה וכל השאר התקיימו בעבר ומתקיימים היום בזכותם. בתת-פרק הבא נסקור בקצרה לאילו הישגים בכלכלה הגיעה הממלכה הסעודית תוך שימוש מושכל בנכסה העיקרי.

מדיניות כלכלית מושכלת כמנוע תנופה

העוצמה הכלכלית הסעודית החלה להתפתח בעקבות החלטות מושכלות של הסעודים להפנות את רווחי הנפט לקבלת העצמאות הכלכלית, שתושג בעקבות נטילת ההובלה בענף הנפט ותיעוש המדינה. תכניות פיתוח מפורטות לגבי כל ענף וענף בכלכלה הוכנו ואושרו על ידי הממשלה. "תכניות חומש" כאלו שרדו עד ימינו – וכיום סעודיה מתנהלת בהתאם לתכנית העשירית מביניהן. אין חשיבות לפרט את עיקרי התכניות, אולם חשוב להדגיש את התפקיד המכריע של המדינה בכלכלה הסעודית ואת הישגיה העיקריות. באיורים 5 ו-6 להלן מוצגת מפת הכלכלה של סעודיה וזו ממחישה את הדברים.



איור 5: מפה כלכלית של סעודיה תעשייה ואוצרות טבע עיקריים



איור 6: שימושי קרקע חקלאיים בסעודיה

כיום הנפט (והגז) שמתגלה מופק, מזוקק, ומועבר לשימוש פנימי או ליצוא של סעודיה, בכל הדרכים האפשריות ביבשה או בים. הוא מטופל על ידי החברה הממשלתית "ערמקו" (Arabian-American Oil Company - ARAMCO), שלימים היתה בבעלות סעודית-אמריקנית משותפת, ולקראת 1980 עברה לבעלות המלאה של המדינה. זאת אומרת, שהממשל הסעודי (משפחת המלוכה בעיקר) דאג לקחת לידי את כל מרכיבי העושר הלאומי של המדינה ולא התחלק בהם עם גורמים זרים.

בכספי הנפט, ביוזמה ובפיקוח ממשלתי, הוקמו רוב החברות הגדולות בסעודיה. הן שייכות חלקית או במלואן למדינה (כלומר לבית המלוכה ולמקורביה). כך הסקטור הפיננסי של סעודיה – המדינה שולטת בו ביד רמה. מובן שקיימות חברות בבעלות זרה (מלאה או חלקית), אך גם אותן הצליחה סעודיה לשלב בכלכלתה, כך שחלק ניכר מנכסיהן יישארו בממלכה (Wilson et al. 2004).

הבנק הלאומי הגדול של סעודיה (Al-Rajhi Bank) קיבל את ממדיו המשמעותיים ביותר בתחילת שנות ה-80 והוא שייך רק ב-44% למשפחת ראג'הי שהקימה אותו, השאר בבעלות המדינה. החברה הלאומית לפיתוח התעשיות שנוסדה ב-1985 (National Industrialization Company - TASNEE), בנוסף להון פרטי זר שהיא גייסה, פעלה בעזרת מימון נדיב של הממשלה. מצב דומה נרשם בתחום ייצור חקלאי ועיבודו. החברה הלאומית לפיתוח חקלאי (The National Agricultural Development Company - NADEC) הוקמה בצו מלוכני בשנת 1981, ומאז הפכה ליצרנית מזון בין הגדולות במזרח התיכון. סובסידיות ממשלתיות תרמו רבות לכך.

על חברת "ערמקו" כבר דובר, אך לא הוזכרו חברות לאומיות אחרות שקמו לעומתה או בעקבותיה. כך החברה הממשלתית לנפט ומינרלים – "פטרומין" (Petromin Corporation) – החלה לפעול בהוראת המלך עוד ב-1962, בתור מתחרה הסעודית הטהורה של "ערמקו", שאז היתה שייכת גם לאמריקנים. החברה עסקה בהפקה, הובלה וייצוא של כלל משאבי הטבע של סעודיה שלא היו שייכים ל"ערמקו". לאחר חזרתה של "ערמקו" לחיקם של הסעודים ולבעלותם נספחה ה"פטרומין" לתוכה והסבה את פעילותיה לתעשיית שמנים ומוצרים נלווים. כיום החברה היא יצרנית השמנים בין הגדולות ביותר במזרח התיכון, וחרף השותפות של חברות זרות בה (כגון זו של Mobil) יש לממשלה השפעה מלאה על המתרחש בחברה.

בתעשייה פטרוכימית ובתעשייה כבדה עבדו סעודים בשיטה דומה לזו של חברות ממשלתיות. כך קרה עם "סאביק" (Saudi Basic Industries Corp - SABIC) שנוסדה

ב-1976 בצו מלוכני. מטרתה היתה לעבד את הנפט למוצרים בעלי ערך תעשייתי. עם הזמן התרחב ייעוד החברה וקרוב ל-70% מההון שלה שייכים לממלכה ונמצאים בבעלותה 17 חברות שעוסקות בשפע תחומים: תעשייה כימית ופטרוכימית, פלסטיק ופולימרים, כוהל תעשייתי, בנייה (בדגש על תעשיית מלט), דשנים ופלדה. המפעלים העיקריים של התאגיד נמצאים בג'ובייל, ינבוע וג'דה.

כ-6.5 אלף אתרים בטווח של כשלושת אלפים שנה מעידים על קיום מכרות היסטוריים במדינה. ואכן במרכז ומערב המדינה נמצאו אוצרות טבע רבים (פוספטים, מתכות וביניהן זהב). חברת ה"מעדן" (Saudi Arabia Mining Company - MA'ADEN) היא גם פרי תוצרתה של החלטת המלך. היא הוקמה ב-1997 תוך שימוש בהון של 1.2 מיליארד דולר ומטרתה המוצהרת היתה לגלות, להפיק ולמצוא שימוש למינרלים של הממלכה. כיום ה"מעדן" מפעילה תשע מכרות: חמישה בתחום המתכות וזהב; השאר משולבים – פוספטים, בוקסיט (אלומיניום, ושאר המתכות). מתחילת פעילותה ועד ימינו רווחיות החברה מוטלת בספק, אך מימון נדיב מכספי הפטרו-דולרים מציב כיום את החברה במקום חשוב בתעשיית המכרות העולמית.

השקעות הממלכה הובילו לשגשוג בתחום החקלאות במדינה, ואף יצרו אשליה של ביטחון המזון שממנו נהנתה סעודיה עד לא מכבה. משנות ה-70 של המאה הקודמת יזמה המדינה בניית תשתיות חקלאיות ואלו בתחום המים (בארות, משאבות, צנרת, תעלות). הטכנולוגיות החקלאיות חדישות ואנשי המקצוע המערביים הפכו את המשק החקלאי במדינה לבין המפותחים ביותר בעולם. מיכון חקלאי מתקדם לצד שיטות השקיה חסכוניות הובילו ליבולים ניכרים. בפטרו-דולרים סובסדו המים (כולל רכישת משאבות וקידוח בארות) והדשנים. המדינה אף רכשה את כלל התוצרת החקלאית מידי חוואים במחירים גבוהים. בנוסף לאזורים חקלאיים מסורתיים של חצי האי ערב (בעיקר בדרום מערב המדינה) בחוות הגדולות ובאלו הקטנות יותר במרכז ומערב סעודיה יזם הממשל חקלאות שלחין שנפרשה על שטחי ענק. הדגנים (בעיקר חיטה) שגדלו בסעודיה הושקו באדיבות במי האקוויפרים. היבולים היו רבים מאוד, אך לא לאורך זמן. מ-1981 עד 1993 נרשמה עלייה חדה ביותר (מכ-300 אלף טונות לכ-5 מיליון טונות) וסעודיה אף התחילה לייצא חיטה. אולם מאז 1994 ירדו היבולים, ועד 2008 הם נעו סביב 2-3 מיליון טונות בלבד (The World Bank 2016). מוצרי החקלאות הרבים שימשו גם למספוא. מספר חיות המשק במדינה הגיע לקראת שנת 2008 למספרים מכובדים ביותר, יחסית למדינה מדברית קיצונית, כמובן: 7.4 מילון כבשים,

4.2 מיליון עזים, 0.5 מיליון גמלים ו-0.25 מיליון פרות (הגדלות ברפתות ממוזגות במזגני אוויר); משק העופות הגיע להיקף של כ-530 מיליון (FAOSTAT 2008).

פיתוח התיירות (בנוסף ל"תעשיית עולי רגל") במדינה בזכות הפטרו-דולרים גם הוא תפס תאוצה, אם כי רק החל משנות התשעים. בממלכה השכילו להשתמש בהכנסות שהגיעו מיותר מחמישה מיליון עולים לרגל שמגיעים אליה למצוות החאג' או עומרה (ביקור במקומות הקדושים במתכונת המצומצמת).

המחקר החדש הראה קשר סטטיסטי (אם כי לא כל כך מובהק) בין מספר העולים לרגל לצמיחה הכלכלית של הממלכה בעשורים האחרונים (Kouchi et al. 2016). יצוין, כי חרף האסונות שלעיתים מלווים את החאג' (רמיסות, מחיצות וכדומה), האירועים המצערים הללו לא משפיעים כלל על מספר המבקרים במקומות הקדושים. בנוסף לתיירות דתית מנסים לקדם בממלכה מתחילת שנות האלפיים תיירות פנאי ונופש. ההשקעות בתחום זה הסתכמו בעשרות מיליארדי דולרים עד כה, והדגש מושם באוכלוסיות יעד של תיירים אסלאמיים וכן במערביים. אף שחסרות אטרקציות תיירותיות רבות וחרף חוקים ונורמות נוקשים המכתיבים "התנהגות הולמת" במקומות ציבוריים, מתחרה סעודיה ביעילות בשכנותיה הליברליות יותר (נסיכויות המפרץ למשל) בעניין זה. מספר בתי מלון בממלכה גדל משנות ה-90 של המאה הקודמת עד שנת 2016 גידול ניכר ביותר: מכ-200 עד כ-2,300; ומספר המבקרים גדל מכ-3.3 מיליון ב-1995 לקרוב ל-18.3 מיליון ב-2014 (The World Bank 2016). לפי המקורות הסעודיים, ההכנסות של הממלכה מתיירות נכנסת הם פי שניים ממה שמוציאים תיירים סעודים מחוץ לארצם: כ-14.3 מיליארד לעומת כ-7 מיליארד דולרים (בהתאמה) בשנת התיירות 2015-2016 (Tago 2016). לשם השוואה: הכנסות של נסיכויות המפרץ מתיירות ב-2016 צפויות להיות כ-7.5 מיליארד דולרים. עם זאת, הנתונים של הבנק העולמי מ-2014 מראים תמונה שונה לגמרי: התיירות הנכנסת ב-2014 תרמה לכלכלת המדינה כ-9 מיליארד דולרים בלבד, ואילו סעודים שיצאו לתייר אל מחוץ לגבולותיה הוציאו מחוץ למדינה כ-25 מיליארד דולרים. בנוסף לכך מספר התיירים שנכנסו למדינה היה נמוך בכ-1.5 מיליון ממספר התיירים שיצאו מסעודיה (כ-19.8 מיליון) (The World Bank 2016). השאלה לאילו סטטיסטיקות להאמין נשארת פתוחה.

בנוסף לפיתוח התיירות, סבסוד החקלאות, הקמת החברות והתאגידים וכל השאר ייסדה סעודיה מספר קרנות שיועדו למימון המיזמים השונים, כמו גם לצבירת ההון שימש את המדינה בעת משבר כלכלי או מקרה חירום. ב-1971 נוסדה בסעודיה

"הקרן הציבורית להשקעות" (Public Investment Fund – PIF). מטרתה היתה לתמוך במיזמים בעלי חשיבות אסטרטגית לכלכלה הסעודית. הקרן מימנה את רוב התשתיות של תעשיית זיקוק הנפט, פטרוכימיה, מערך החשמל ודשנים. היא גם השקיעה רבות במערך התחבורה (עליו יפורט בפרק נפרד). בקיץ 2014 אישר המלך לקרן לממן את הפרויקטים מחוץ לתחומה של המדינה, אך עדיין בתנאי של שימת דגש על חשיבות אסטרטגית לכלכלת המדינה. כיום הקרן אינה שייכת למשרד האוצר משהועברה מפיקודו לחסותו של אחד מיורשי העצר הסעודיים.

עם הקרן הלאומית הסעודית (SAMA Foreign Holdings) מסוגלות להתחרות רק הקרנות של איחוד הנסיכויות, ארצות הברית, סין, יפן, נורבגיה וכווית. אין נתונים על הסכומים המדויקים שמנהלת הקרן ובמה היא בדיוק משקיעה. לפי הערכות, בבעלותה נמצאים ניירות ערך של חברות אירופיות, של "ענקי המזרח" ואלו האמריקניות; נכסים רבים בעולם השלישי (חוות, קרקעות, מפעלים), נדל"ן – חלקו בבירות היקרות ביותר בעולם (לונדון, פריס, ניו יורק וכדומה). עד להורדה הדרסטית במחירי הנפט ב-2015 העריכו כי צברה הקרן כ-600-750 מיליארד דולרים. לפי הערכות מ-2016 יכול להיות שמדובר בכ-400 מיליארד בלבד (SWFI 2016).

ב-2016 נודע על הקמת קרן סעודית חדשה בשווי של כשני טריליון דולרים והיא כנראה תאחד בין הקרנות שצוינו מעלה. עליה נרחיב בהמשך בהקשר לניסיונותיה של הממלכה לייסד כלכלה שלא תהיה קשורה בנפט.

חולשותיה של הכלכלה הסעודית

חרף ההצלחות והיכולות הרבות של כלכלת סעודיה היא עדיין חלשה, אינה מפותחת די הצורך ונשארת תלויה בשווקים הבינלאומיים, הן לצורך מכירת הנפט שלה והן כדי לרכוש את רוב מוצריה התעשייתיים. בטבלאות 5, 6, 7, 8 שלהלן מוצגים נתוני היצוא והיבוא של סעודיה נכון לשנת 2014, כמו גם מדינות עיקריות אתן סחרה סעודיה באותה השנה.

ב-2014 ייבאה סעודיה מוצרים בשווי של 147 מיליארד דולרים וייצאה בשווי של 316 מיליארדים. הערכות מ-2015 מראות כי עקב הירידה במחירי הנפט ומוצרי ירד ערך היצוא בכ-40% (לכ-202 מיליארד דולרים) והיבוא נותר כמעט ללא שינוי (כ-155 מיליארד דולרים). אולם לא זה העיקר. מדדי יצוא ויבוא של המדינה מראים עד כמה מעט מעורבת כלכלת סעודיה בזו של סביבתה (שכנותיה למזרח התיכון), עד כמה

טבלה 6: מדינות המוצא העיקריות של מוצרי יבוא לסעודיה בשנת 2014

היבוא לסעודיה	אחוז מסה"כ שווי	המדינה
סין	14	
ארצות הברית	12	
הודו	9	
גרמניה	8	
דרום קוריאה	6	
יפן	5	
בריטניה	5	
איטליה	4	
צרפת	3	
בלגיה	3	
הולנד	2	
ספרד	2	
בחריין	2	
טורקיה	2	
ברזיל	2	
תאילנד	2	
אינדונזיה	1	
מצרים	1	
עומאן	0.7	
ירדן	0.7	
כווית	0.5	

טבלה 5: מוצרי יבוא עיקריים של סעודיה ב-2014

מוצרי יבוא	היבוא של המדינה ב-2014 (אחוז מסה"כ השווי בדולרים)
מוצרי תעשיית מכונות וחלקי חילוף	23
רכבים	14
מתכות ומוצריהם	10
דלקים ושמונים מנפט	8
תרופות ומוצרים נלווים	7
בדים, בגדים, שטיחים	4
מטוסים וחלקי חילוף	3
דגנים	3
מוצרי אופטיקה	3
מוצרי בשר	2
זהב	2
רהיטים	2
פלסטיק	2
עץ, נייר ומוצריהם	2
מוצרי גומי	1
מוצרי חלב	1
דבש	1

טבלה 7: מוצרי יצוא עיקריים של סעודיה ב-2014

מוצרי יצוא	היצוא של המדינה ב-2014 (אחוז מסה"כ השווי בדולרים)
נפט גולמי	78
דלקים ושמונים מנפט	6
פלסטיק ומוצריו	6
גז טבעי	2
כהל תעשייתי	2

מקור הנתונים של טבלאות 5, 6, 7, 8:
The Atlas of Economic Complexity 2016

היא משולבת ועל כן תלויה בכלכלה העולמית, בדגש על שווקים לנפט שלה באמריקה (חמישית מיצוא) ואסיה (כשני שלישים מהיצוא). כמו גם עד כמה היבוא מכלל העולם המפותח משמעותי לצריכה הפנימית שלה. ברוך, שאם תוצא סעודיה מהסביבה הגלובלית היא תתקשה לייסד משק אוטרקי והיא לא תוכל למצוא כלל חלופות באזור המזרח התיכון הבעייתי.

הסדרה של הנתונים הסטטיסטיים להלן מצביעה על מה שסעודיה לא השיגה למרות טריליוני פטרו-דולרים שקיבלה ומראה היכן היא טעתה בהשקעותיה הנדיבות.

בעשור הראשון של שנות האלפיים הבינו בסעודיה את הטעות שנעשתה בפיתוח תחום החקלאות. מי אקוויפרים אזלו או התחילו להידרדר; הקרקעות הושפעו

מתופעת המדבור (El-Salam & Elhakem 2016). לא עזרו אפילו השקעות בדשנים כימיים: מ-2010 עד 2013 משקל הדשנים ל-10 דונמים של שטח חקלאי עלה מ-92 ק"ג לכ-300 (The World Bank 2016). החקלאות המסובסדת התחילה לעלות למדינה יותר מדי, במיוחד בהתחשב בתרומתה לתמ"ג שלה (כ-2.3% ב-2015) ובמספרי כוח העבודה המועסקים בה (6.7%). התברר כי היעילות של הענף מוטלת בספק רב. איכות הדגנים ירדה, כמו גם יבוליהם בגלל המחסור במים (עד לכ-1.5 מיליון טונות ב-2009 ו-0.8 מיליון טונות ב-2014). כבר בשנת יבוא 2014-2015 קנתה סעודיה כ-3.5 מיליון טונות של דגנים בשוק העולמי, יותר משליש מהם מארצות הברית (Mousa 2015).

עקב רצונה לא להיות תלויה בספקיות חקלאיות מבחוץ ניצלה סעודיה את המים היקרים שבאקוויפרים שלה, השקיעה במוצרי חקלאות מקומיים הון עתק ואף ייצאה אותם, וזאת במקום לרכוש אותם בשוק העולמי במחירים שהיו נמוכים במונים מן ההשקעות הבזבזניות והפוגעות במשאביה לטווח הארוך.

טבלה 8: יעדי יצוא עיקריים של סעודיה בשנת 2014

המדינה	אחוז מסה"כ שווי היצוא מסעודיה
סין	15
יפן	14
ארצות הברית	12
דרום קוריאה	11
הודו	10
סינגפור	4
בחריין	3
בריטניה	3
איטליה	2
צרפת	2
דרום אפריקה	2
אינדונזיה	2
תאילנד	2
הולנד	1
מצרים	0.83
טורקיה	0.71

כבר בשנת 2008 יצא הממשל בריאד ביוזמה לספק הלוואות זולות לכל חברה חקלאית סעודית שתרכוש או תחכור קרקע חקלאית ומקורות מים להשקיה מחוץ למדינה. המהלך הזה נועד למצוא מקורות חלופיים לביטחון המזון של הממלכה (Alshareef 2009). התכנית צלחה במיוחד במדינות העולם השלישי: חברות חקלאיות סעודיות נפרשו באינדונזיה, פיליפינים, אתיופיה, מצרים ואפריקה המערבית. בדרך כלל הן מייצאות כמחצית מסך כל היבולים אף שמחסור במים וסכנת רעב ממשית מאיימים לעתים קרובות על אוכלוסיית האזורים שבהם החברות הסעודיות פועלות. חשוב להדגיש, כי עתיד ההשקעות הסעודיות בחקלאות במדינות זרות טומן בחובו סיכונים לא מעטים. היחלשותה של סעודיה בזירה הבינלאומית יכולה להוביל ל"הלאמת" חברותיה החקלאיות או לפגיעה אחרת ביכולת הייצור והיצוא שלהן.

הממשל מתכנן להפסיק לרכוש דגנים מחוואים סעודיים עד סוף 2016 (Blas 2015). עם זאת, לא קיצצו ישירות בממלכה בסובסידיות חקלאיות אלא הציעו לחקלאים לוותר על דגנים, לגדל יותר עצי פרי (פרי הדר במחוז נאג'ראן), תבלינים (במחוז ג'אזאן), כמו גם דקלים (באל-חסה) ועצים אחרים, כולל זיתים בכל שטח המתאים לכך. חרף התגובה העדינה של הממשלה ברור כי התלות ביבוא של מוצרי מזון בממלכה תלך ותגדל, וזאת על רקע צמצום בחקלאות הפנימית בשל מחסור במים ואנרגיה (Pieters & Swinnen 2016).

תעשייה דומיננטית של סעודיה נמצאת בענף הנפט והיא מיועדת כמעט כולה ליצוא. ממדי התעשייה הפטרוכימית מרשימים ועדיין אינם מספיקים (בשנת 2013 – כ-1.9 מיליון חביות נפט ביום, בשעה שהצריכה הסתכמה בכ-3 מיליון חביות ביום). הפער בלט במיוחד בכל הקשור בתוצרי זיקוק מתקדמים, כגון דלק איכותי. ב-2013 ייבאה סעודיה כחצי מהדלקים שהיא צרכה: כ-1.45 מיליון חביות של דלק מדי יום. למרבה האירוניה, נפט סעודי גולמי זרם לבחריין השכנה. שם זוקק וחזר למדינת האם שלו, וזאת לאחר שמחירו עלה במונים. התמונה החלה להשתנות ב-2014, שבה החלו להגביר הסעודים את יכולות הזיקוק. במקום לייצא נפט זול החליטו בריאד לעשות שינוי אסטרטגי: לזקקו ואז למכור את מוצריו הרבה יותר ביוק, כמו גם לשפר את מצבה הפנימי של המדינה ולא לשלם עבור הדלקים שזוקקו מהנפט שלה מחוץ לתחומה (Krane 2015). ממדי התכניות הגרנדיוזיות לזיקוק נושקות לרף של 8-10 מיליון חביות ביום (כלומר כמעט כל הנפט שמופק). בפועל, היכולות של הממלכה בתחום זה עדיין נשארות צנועות – כ-2.5 מיליון חביות (EIA 2014). יארך זמן עד סיום הקמת מתקני זיקוק נוספים בינבוע או בג'אזאן (שעד 2017 אמורים להוסיף ליכולת

הזיקוק של המדינה כ-1.2 מיליון חביות נוספות ביום). כמו גם קיים ספק רב שיימצאו הלקוחות לכל מוצרי הזיקוק הסעודיים.

משק החשמל במדינה גם אינו נותן סיבות לאופטימיות. אמנם רק לכ-200 אלף תושבי סעודיה אין גישה לחשמל וזה מדד מחמיא ביותר. עם זאת צריכת החשמל של סעודיה מגרדת שחקים. ב-2014 יצרו תחנות החשמל שלה כ-293 מיליארד קילוואט/שעה וצרכו כ-272 מיליארד קילוואט/שעה. כלומר סעודיה הגיעה כמעט לקצה יכולת ייצור החשמל שלה – ההספק המותקן של כ-66 גיגהוואט. מדובר בהספק לא מועט כלל – מקום 21 בעולם (דומה לזה של אוקראינה או תאילנד). בשונה מהמדינות המאוכלסות ביותר הללו (45 מיליון באוקראינה ו-68 מיליון בתאילנד) סעודיה בת כ-30 מיליון תושבים צורכת יותר מדי חשמל – כמעט פי שלושה מהמוצא העולמי לנפש. כרבע ממנו מיועד להתפלה; כ-65% משמשים לצריכה ביתית ברמת חיים גבוהה יחסית (מזגנים) בתוך עריה הגדולות (Belloumi & Alshehry 2016) השאר משמש את ענף התעשייה, החקלאות והמסחר (צורכי קירור בעיקר).

לפי הערכות, כבר לקראת 2020 תזדקק סעודיה לכ-90 גיגהוואט (Arab News 2015a). לפי הערכות אופטימיות מדי סעודיה מעוניינת להגיע להספק מותקן של 120 גיגהוואט עד שנת 2032. בנוסף לתחנות הכוח הקונבנציונליות יספקו את ההספק החסר תחנות כוח סולאריות (כ-41 גיגהוואט); הגרעיניות (17 גיגהוואט) ו-4 גיגהוואט יתרמו מקורות מתחדשים אחרים (רוח, גלי ים וכדומה). קיים ספק אם היעד הזה יושג. סעודיה תצטרך להשקיע קרוב ל-140 מיליארד דולרים עד 2020 רק כדי להגיע להספק של 71 גיגהוואט (EIA 2014).

ב-2012 כ-99.9% של חשמל הופק על מקורות אנרגיה פוסיליים (בעיקר מזוט). מאז התווספו אחוזים בודדים בלבד של "אנרגיות מתחדשות". על ייצור ואספקת חשמל אחראית חברה ממשלתית, שהיא בינתיים המונופול בתחום ויעילותה מוטלת בספק. הניסיונות להפריט את החברה בסוף העשור הראשון של שנות האלפיים (Reuters 2009) לא יצאו לפועל. כיום נעשים צעדים נוספים בתחום.

סעודיה אמנם מחוברת ברשת החשמל שלה לשכנותיה (במסגרת מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ), אך אינה מייצאת או מייבאת חשמל. במקרה הצורך שום גורם לא יסייע לה לספק אנרגיה כה רבה לאוכלוסייתה הגדלה ולמתקניה האסטרטגיים (מפעלי התפלה בעיקר). על מנת להמשיך להתקיים במתכונתה הנוכחית סעודיה חייבת להגביר את ייצור החשמל שלה ואף לנסות להסב את הענף לדלקים שאינם

טבלה 9: העברות כספים של עובדים זרים בסעודיה לארצות האם שלהם בשנת 2015

המדינה	הסכום שהעבירו עובדים זרים (במיליארדי דולרים)
הודו	10.5
מצרים	7.5
פקיסטן	5
בנגלדש	3.7
אינדונזיה	3.6
פיליפינים	3.2
סרי-לנקה	2.2
תימן	2.1
נפאל	1.85
ירדן	1.46
לבנון	1.44
בורמה (מיאנמר)	0.95
סוריה	0.47
רשות פלסטינית	0.36
ניגריה	0.32
סודן	0.2
אתיופיה	0.15
תאילנד	0.12

מקור: The World Bank 2016

קשורים בנפט. האופציה הגרעינית כבר צוינה מעלה, אם כי גז טבעי הוא אפשרות טובה בתנאי שיימצא הון לבניית תחנות הכוח החדשות שיופעלו עליו.

בעיה נוספת שיצרה סעודיה במו ידיה בכלכלתה היא חוסר הרצון של נתיניה לעבוד וסוגיית עובדים זרים שמבצעים את רוב המלאכות הקשות תחתם. בתעשייה הסעודית אין מועסקים סעודים. רוב עבודת הייצור מונחת על כתפיהם של עובדים זרים. יצוין כי כל ענפי התעשייה במדינה (כולל נפט) מרכיבים כ-46% מתמ"ג המדינה, ועובדים בהם 21.4% מסך כל כוח העבודה במדינה – שרובו המוחלט אינו סעודי. מצב דומה נמצא בענף השירותים "המלוכלכים" (תיירות, שמרטפות, ניקיון, סיעוד וכדומה). עבודות אלו מבצעים על פי רוב עובדים זרים. יצוין כי הכסף שמשתכרים זרים ברובו לא נשאר בממלכה אלא מועבר לבני משפחה של עובדים מחוץ לגבולותיה. ב-2015 הועברו מסעודיה כ-45.7 מיליארד דולרים. הסכומים הללו

לא רק הצילו רבבות משפחות בארצות האם של המהגרים אלא גם תרמו משמעותית לתל"ג (תוצר לאומי גולמי) של המדינות. בטבלה 9 להלן מוצגות מדינות עיקריות שנהנות מהכסף הסעודי. יודגש כי בטבלה מוצגות רק העברות רשמיות. היקף ההון השחור שהועבר מהמדינה על ידי עובדים זרים יכול להיות הרבה יותר גדול.

מקומם של הסעודים בשוק העבודה בתפקידי הפיקוד או בקרה

רק באופן רשמי מגיעה האבטלה בקרב גברים סעודים בגילים 15-24 לכ-21.4%. בקרב נשים האחוז הזה מתקרב ל-60%. באופן הבלתי רשמי התמונה עגומה הרבה יותר.

בסעודיה יש יותר משרות המאוישות על ידי עובדים זרים מאשר אלו נתפסות על ידי הסעודים (Farhan et al. 2016). הדגש הוא על "נתפסות": סעודים אינם עובדים אלא מתפרנסים מעבודות ש"סידר" להם המשטר במסגרת ה"סעודיזציה" (הניסיון לשלב סעודים בכוח העבודה). השיטה כשלה ובכך מודים בכירי הממשל (Al-Qahtani 2016). היא צלחה בעיקר בשירות המדינה. בסקטור הפרטי ובחברות זרות – אין מעוניינים להעסיק כוח אדם סעודי מקורי, זאת מאחר שהוא לא מקצועי, חסר השכלה ודורש הרבה יותר שכר ותנאים מאשר עובדים זרים. עם זאת, בהוראת הממשל כל חברה מקומית או זרה שמנהלת עסקים במדינה חייבת להעסיק עובדים סעודים בהיקף של עד 50% מהמשרות. כלומר, תוספת סעודים שמועסקים בחברה מגדילים את המכסה המאושרת על ידי השלטונות להעסקת עובדים זרים המורשים לעבוד בחברות הללו.

כשל נוסף בכלכלה הסעודית הרנטירית קשור במיסוי. על רקע זרימת הפטרו-דולרים נהוג היה בסעודיה לא למסות את נתיניה, כמו גם לא להכביד יתר על המידה על משקיעים זרים. הכנסות תקציב המדינה ממיסוי נמוכות מאוד – כ-25% בלבד. מדד צנוע ביותר אפילו יחסית לשכנותיה העשירות במפרץ בעלות כלכלה רנטירית דומה (כווית עם כ-44%; עומאן עם כ-40%; עיראק עם 37.5%; נסיכויות המפרץ עם כ-30% וקטר עם 31%). המיסוי הנמוך מזה הסעודי נמצא רק בבחריין (כ-18%). על כן כל התנודות במחירי הנפט לכיוון של הורדה גוררים את הכלכלה הסעודית למשבר פוטנציאלי. ב-2015 היה הגירעון התקציבי כ-95 מיליארד דולרים (164.2 מיליארד דולר של הכנסות, לעומת 260.8 מיליארד הוצאות). ב-2016 הוא עלול לעלות עוד יותר.

מכלכלה רנטירית לכלכלה מגוונת?

סעודיה צופה שהמגמה של נפט זול תימשך זמן רב והמחיר טרם הגיע לתחתית (Bahgat 2016). במקביל, האינפלציה בממלכה החלה לתפוס תאוצה (Carey 2016). למחסור בתקציב הסעודי אין פתרונות פלא: המדינה חייבת לחסוך מצד אחד ולהגביר את ההכנסות מיצוא מצד שני. בנוסף לכך המדינה חייבת לסייע לחברות ובנקים בסכנת קריסה כדי שלא יפלו ויגררו את המדינה למשבר עמוק יותר. בהוצאות החלו לחסוך קודם כל על חשבונם של עובדים זרים. חברות פרטיות רבות, בדגש בחברות בנייה הפסיקו לשלם משכורות, פשוטו כמשמעו, דבר שהוביל לאי-שקט חברתי ולהתערבות הממשלה במצב. כך הקציב הממשל כמיליארד דולרים לכיסוי חוב המשכורות של חברות בבעלות משפחת בן לאדן, שעסקה בשיקום של המסגדים במכה ושל המרכז הפיננסי בריאד (Parasie & Said 2016). הממשל גם סיפק מזון

והציע לעשרות אלפי המהגרים לשלם עבור כרטיסי טיסה כדי שיחזרו למדינות האם שלהם בהקדם (Rashad & Paul 2016).

לראשונה בהיסטוריה החליט המלך לקצץ בכ-20% את המשכורות של הפקידים הבכירים (Carey & Nereim 2016). תנופת הבנייה במדינה נעצרת, המדינה מקצצת השקעות בתשתיות (Bianchi et al. 2016). המהלכים הכלכליים הלא פופולריים הבאים הם בדרך: צמצום המשכורות של כלל עובדי המדינה (בענף זה משקיעה המדינה מדי שנה כ-128 מיליארד דולרים) וביטול או הקטנת הסובסידיות בכל תחום ותחום של סעיפי התקציב (Nereim & Carey 2015).

לצד קיצוצים, נודע על הרפורמות הכלכליות המקיפות שיזמו בחצר המלך. האסטרטגיה החדשה אמורה להפנות את כל הרווחים מהנפט להצלת שאר ענפי המשק במדינה. לקראת 2030 חולמים בסעודיה להפוך את הכלכלה לבלתי קשורה בנפט כלל. אך בינתיים שוקדים על תגבור ההפקה וגריפת כמה שיותר פטרו-דולרים אפילו תוך הצפת השוק. כל זה בניסיון לזכות בשווקים חדשים לנפט על חשבון מדינות יצואניות נפט מוצלחות פחות, שבהן מחיר ההפקה גבוה פי כמה מזו הסעודית (כגון רוסיה). בינתיים, לנוכח המחסור במזומנים בשל מחירי הנפט הנמוכים הציעו סעודים תמיכות והלוואות לבנקים במדינה (Narayanan et al. 2016).

סעודיה מעוניינת למשוך משקיעים פוטנציאליים לתחומים שהיו בעבר נחלתה של המדינה בלבד וכן להפריט את ענפי החינוך והרפואה. בריאד מוכנים למכור את אחזקותיה בתוך המדינה, ובכסף שייצטבר "לפרוץ" לשווקים בינלאומיים, לרכוש בהם מניות של חברות מובילות בתחומים שאינם קשורים כלל למקורות האנרגיה. האחזקות בחברות הממשלתיות שסעודיה רוצה למכור כוללות את "סאביק" – חברת התקשורת הגדולה שבבעלות המדינה (SaudiTelecomCo.) ואפילו את המניות של ספינת הדגל של הכלכלה הסעודית – "ערמקו" (Carey et al. 2016). שליטה בחברות מקומיות אמורה להישמר, אם כי תהיה פחותה ונתונה יותר להשפעות זרות.

התפנית הגדולה שרוצה לעשות סעודיה בכלכלתה קשורה בקרן של כשני טריליון דולרים שהיא מקימה, שיחד עם הענפים המוכרים (זיקוק, תחנות כוח, תקשורת, פיתוח שדות גז) תשקיע בתחומים חדשים לגמרי. כ-50% מההשקעות עד שנת 2020 אמורות להיות מופנות מחוץ לסעודיה (Bianchi 2016). ההשקעות הללו כבר יצאו לדרך: ביולי 2015, רכשה סעודיה ב-1.1 מיליארד דולרים יותר משליש ממניותיה של חברה דרום קוריאנית המתמקצעת בייצור פלדה לבנייה והקמת תשתיות שונות

(Posco Engineering & Construction Co.) (Fahy 2015); 3.5 מיליארד דולרים אמורים להשקיע סעודים בחברת Uber, ואחד הנסיכים הסעודיים ייכנס לחבר המנהלים שלה (Hardy 2016); בשותפות עם ענקית התקשורת והאינטרנט היפנית תשקיע סעודיה כ-100 מיליארד דולרים בתעשיית הייטק בחמש השנים הקרובות (Martin et al. 2016).

ההיגיון הסעודי מובן: תשואות שנתיות מהקרן של שני טריליון בהיקף של 4-5% נותנות את הסכום של 80-100 מיליארד דולרים, שזה פחות או יותר המחסור התקציבי השנתי של הממלכה במחירי הנפט הנוכחיים, שנעים סביב 40-50 דולר לחבית. הבעיה המתעוררת היא התלות של הכלכלה הסעודית שמושקעת בקרן שנתונה לשינויים ספקולטיביים של השוק העולמי. כלומר, הפעם לא יכולה סעודיה להשפיע על נכסיה ישירות, כמו שלא פעם עשתה עם תנודות במחירי הנפט שיזמה. ההון הסעודי במערב עושה את הממלכה עצמאית פחות מבחינת מדיניות החוץ שלה. כמו גם אוכלוסיית סעודיה אינה עומדת להצטמצם והיא תצרוך יותר מאשר היום. לכן ייתכן שתשואות הקרן לא יספיקו כדי לשמור על רמת החיים גבוהה וב-זמנית להמשיך רפורמות כלכליות פנימיות. הניסיון של סעודיה להפריט את מרכיבי מדיניות הרווחה שייסדה (חינוך, רפואה, סעד) והניסיון להנהיג במדינה מערכת השכלה מודרנית שאולי תיצור דור של אנשי מקצוע שיחליפו את כוח העבודה הזר (לפחות את המקצועי: רופאים, מהנדסים, חוקרים) הם השקעה לטווח ארוך, וקיים ספק רב אם לא ייתקלו בהתנגדות ואם יניבו פירות.

כל השינויים במבנה המסורתי של הכלכלה והחברה הסעודית עלולים להוביל לחוסר שביעות רצון של הממסד הדתי ושל הנתינים מן השורה. כמו גם אם תצאנה הרפורמות לפועל, כעבור מספר עשורים הדור המשכיל אולי ירצה שינוי במדינה. מעבר לספקולציות כבר עתה ברור כי "הסכמת הכלל" שיצרו הסעודים עומדת במבחן והדרך מהמדינה הרנטירית למשהו מתקדם יותר לא תהיה קלה. אולם הרזרבות הרבות שצברה סעודיה יסייעו לה בטווח הנראה לעין להחזיק מעמד עד לעלייה נוספת במחירים, ואולי בכל מקרה היא תצליח לזווג שינויים מבניים במשק שלה (Abusaaq et al. 2015).

תחבורה

ענף התחבורה המודרנית בסעודיה גם הוא חייב את פיתוחו לנפט ובתחילת דרכו היה פועל יוצא שלו. הצינורות הם שגרמו לפיתוח הכבישים המודרניים של סעודיה, שחיברו בין חופיה ועריה החשובות וייסדו את נמליה הימיים. בהמשך, בזכות הפטרו-דולרים הקימה סעודיה רשת של שדות התעופה והמשיכה להשקיע בתשתיות התחבורה ביבשה, ים ותחבורה אווירית. בהתחשב בעובדה שסעודיה החלה לפתח את תשתיותיה המודרניות כמעט מאפס, הישגיה בתחום מרשימים ביותר. אמנם היה ניתן לעשות הרבה יותר, וכיום עומדת סעודיה בפני הצורך לשפר משמעותית את יכולותיה התחבורתיות הן בגלל רמת החיים הגבוהה יחסית והן בעקבות מספר תושביה שהולך וגדל.

מערך הובלת הנפט והגז

כיום קיימים בסעודיה כ-12 אלף ק"מ של כלל סוגי הצינורות, פעילים ולא פעילים, בגדלים וקטרים שונים, שמטפלים בכל מערך הנפט הסעודי, כולל מוצרי זיקוק והנלווים. הצינורות הראשיים של המדינה כוללים כ-5.1 אלף ק"מ של צינורות נפט, קרוב לשלושת אלפים צינורות גז, כ-1.2 אלף ק"מ של צינורות נוזלי גז טבעי, וכ-1.2 אלף של צינורות המטפלים במוצרי זיקוק הנפט. מתוך אותם האלפים חשוב להתמקד בראש ובראשונה דווקא בצינור שאינו פועל כיום. הוא היה הראשון שפילס את הדרך לכל השאר ותהפוכות שסביבו מאיירות היטב את כלל הסוגיות שקשורות בהפעלת הצינורות במדינה. עד סוף שנות ה-70 של המאה הקודמת הצינור הראשי של סעודיה היה ה"טפליין" (Tapline - TransArabian Pipeline) שנבנה על ידי "ערמקו" והתחיל לפעול ב-1950. מוצאו היה בראס תנורה השוכנת לחופו של המפרץ הפרסי והוא המשיך לאורך כ-1,350 ק"מ עד לצידון הלבנונית. בדרך חצה הצינור את שטחיהן של ירדן וסוריה. לפי התכנון המקורי, הנקודה הסופית שלו היתה אמורה להיות לחופו של הים התיכון – בחיפה. הקמת מדינת ישראל גרמה לשינוי בתוואי. שינוי נוסף שלא אירע "באשמת היהודים". אחרי כיבוש רמת הגולן במלחמת ששת הימים (1967) הצינור המשיך להזרים נפט למרות שעבר דרך ישראל. מ-1976, על רקע מלחמת האזרחים בלבנון והוויכוחים עם סוריה ולבנון על דמי הטרנזיט, יצא הצינור בהדרגה מכלל שימוש. הקטע האחרון בין סעודיה לירדן פעל עד 1990. אז עצרו בסעודיה את הזרימה בשל תמיכת הממלכה ההאשמית בסדאם חוסיין בתקופת מלחמת המפרץ.

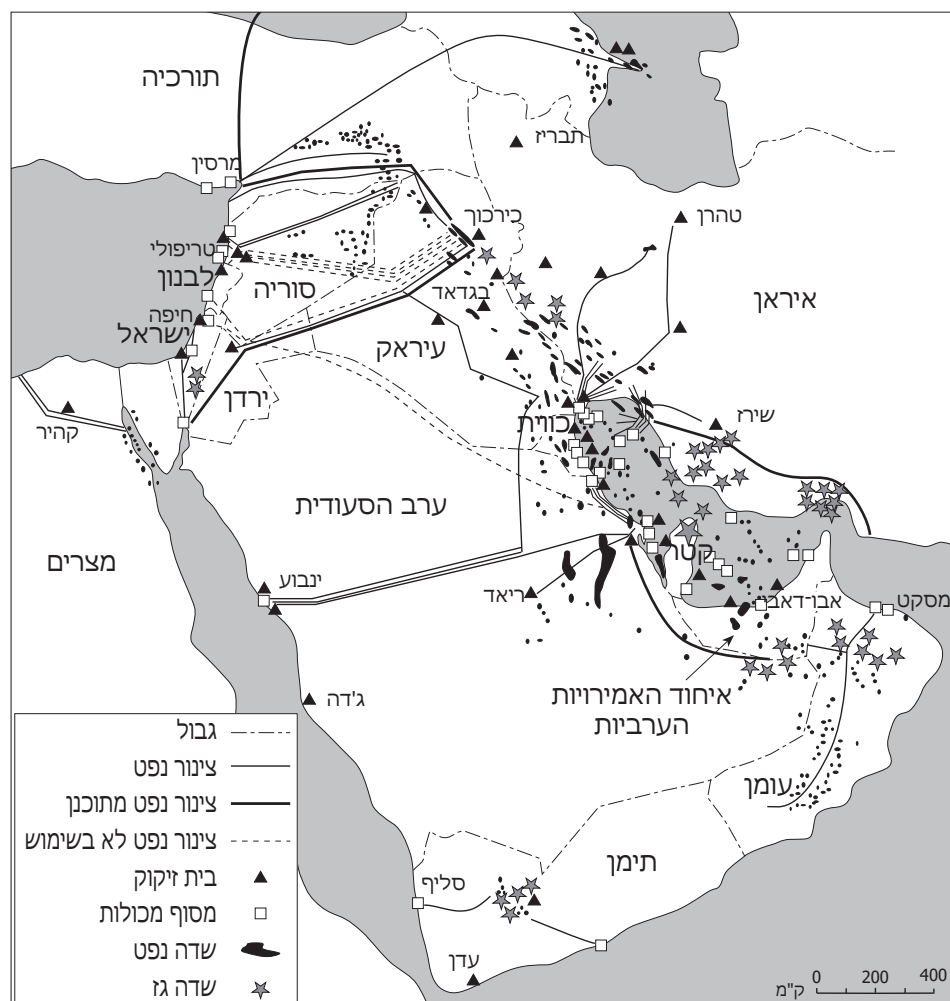
לצד הצינור הבלתי פעיל יש בסעודיה מספר צינורות חשובים ביותר שעובדים בהספקים גבוהים. הצינור שחשיבותו האסטרטגית קריטית לביטחון האספקה העולמית נקרא "צינור מזרח-מערב" או "פטרוליין" (East-West Pipeline – Petroline). הוא מקשר בין החוף המערבי של סעודיה במפרץ הפרסי לים אדום (תחנה סופית בעיר ינבוע). מטרת הקמתו היתה להעביר את הנפט מחוף לחוף אם מצרי הורמוז ייחסמו. החשש הסעודי מהמהלך הזה של איראן נובע מהתמיכה של ריאד בבגדד בעת מלחמת איראן-עיראק שפרצה ב-1980 וארכה כשמונה שנים. מדובר בשני צינורות מקבילים בעלי ספיקה של 4.8 מיליון חביות ביום. הצינור בקוטר של 1.42 מ' מסוגל להעביר דרכו כשלושה מיליון חביות; וזה המקביל לו (בקוטר של כ-1.22 מ') בעל ספיקה של כשני מיליון חביות ביום. הצינור השני שימש בעשור האחרון להעברת גז, עד שהסעודים שוב הסבו אותו לצינור הנפט לכל דבר ועניין.

במקביל ל"פטרוליין" פועל צינור קטן יותר המיועד להעברת נוזלי גז טבעי (NGL). צינור זה הוא בעל יכולת העברה של כ-290 חביות ביום. הוא יוצא מעיירת אבקאיק (Abqaiq), שבה מרכז ענק לעיבוד נפט ומתקן הפרדה של "ערמקו", וממשיך עד לינבוע, שבה משמש את התעשיות הפטרוכימיות של העיר. צינור רב-שימושי נוסף באורך של כ-380 ק"מ מחבר בין דהראן לריאד. וזה היותר קטן – של כ-350 ק"מ – מחבר בין ריאד לקסים (בירת מחוז בוריידה). צינור נפט ארוך יחסית מחבר בין שדה הנפט הגדול שייבה (Shaybah), שנמצא בדרום מזרח המדינה קרוב לנסיכויות המפרץ לבין אבקאיק. אורכו כ-1,027 ק"מ (ועוד כ-735 ק"מ של צינורות פרושים בשדה עצמו).

בתחילת שנות ה-70 של המאה הקודמת הבינו בריאד את היכולת הכלכלית הרבה הגלומה בגז נלווה שמשחרר תוך הפקת נפט. מערכת צינורות הגז לשימוש תעשייתי וביתי (Master Gas System – MGS) החלה לתפקד בסעודיה בשנת 1975. לפני תאריך זה רוב הגז הנלווה נשרף פשוטו כמשמעו. המערכת מספקת גז לרוב ערי התעשייה הסעודיות כולל את ינבוע וג'ובייל. פרויקטים נוספים כבר נבנים או אמורים להתחיל להיבנות בקרוב. בין החשובים שבהם: בחוף המערבי – צינור הגז שיחבר בין ינבוע לראביג (Rabigh); בחוף של המפרץ הפרסי ארבעת הצינורות שיחברו בין מניפה לראביג (Manifa) ומפעל לעיבוד גז בכורסאניה (Khursaniyah) ובראס אל-זור (Ras al-Zour).

כיום סעודיה אינה מפעילה צינורות זרים גדולים, אם כי הם קיימים ומוכנים לשימוש. "איפסה" או "הצינור העיראקי בערב הסעודית" (The Iraqi Pipeline in Saudi Arabia – IPSA) נבנה ב-1989. הוא בעל יכולת העברה של כ-1.65 מיליון חביות ליום ונסלל

במקביל ל"פטרולייין". נקודת היעד שלו דרומית לינבוע בנמל מואג'יז (Muajjiz). הצינור תפקד כשנה בלבד עד פרוץ מלחמת המפרץ הראשונה ב-1990. סעודים 'תפסו' בעלות רשמית על הצינור ב-2001. הקטע המחבר בין סעודיה לעיראק נשאר בלתי שמיש, ואילו את הקטע המקביל ל"פטרולייין" הסבו הסעודים לצינור גז. ארבעה צינורות תת-ימיים קטנים בעלי ספיקה מוגבלת מספקים נפט גולמי סעודי לבחריין. ב"ערמקו" שוקדים על צינור חדש בעל יכולת העברה של 350 אלף חביות ביום שיוביל נפט מאבקהיק למפעל הזיקוק הבחרייני בסיטרה. לפי התכנון הוא היה אמור להתחיל לפעול בסוף שנת 2016.



איור 7: מפת תשתיות נפט וגז של סעודיה

תכניות נוספות של הצינורות הסעודיים בכיוונים ותוואים למיניהם (דרום-צפון – לכיוון אוקיינוס ההודי או שוב בכיוון מזרח-מערב לים האדום או לים התיכון) היו אמורים להיבנות בשנות ה-90 והאלפיים. הם נשארו בגדר תכניות, אם כי נסיכויות המפרץ בשיתוף עומאן (ובתמיכה הסעודית) הקימו צינורות העוקפים את מצרי הורמוז. האופנה של הצינורות חלפה משהתברר כי התועלת שבהם אינה גדולה מדי, במיוחד עקב המחלוקת על דמי הטרנזיט והמציאות השקטה יחסית שהיתה באזור (Stevens 2000). המצב הזה השתנה לנוכח התחזקותה של איראן מאז עלייתו לשלטון של הנשיא אחמדינז'אד ב-2005 ואירועי "האביב הערבי" ב-2011. כיום הצינורות שוב חוזרים למרכז העניינים הכלכליים והגאו-אסטרטגיים, וייתכן כי סעודים שוב יחלו לקדם את הקמתם במטרה להילחם נגד ההשפעה האיראנית ועל מנת לזכות בשווקים מבוטחים חדשים.

שלושה טרמינלים ימיים עיקריים משמשים את יצוא הנפט הסעודי. זה הנמצא בנמל ראס תנורה הוא החשוב ביותר – בעל יכולת טיפול של כ-3.4 מיליון חביות ביום. הטרמינל בינבוע המסוגל לטפל בכ-1.3 מיליון חביות ביום והוא החשוב ביותר בחוף הים האדום. בנוסף לכך יש טרמינלים קטנים יותר, כמו בנמלי ג'דה, ג'ובייל, או בראס אל חפג'י (Ras al-Khafji) – בגבול שבין סעודיה לכווית. בנוסף לטרמינלים ותשתיות נלוות שבתחום הממלכה, קיימות בבעלות סעודית מלאה או בחכירה תשתיות במדינות אחרות. כך בנמל רוטרדם מפעילה "ערמקו" מכלי נפט בנפח של 3.9 מיליון חביות; ביפן יכולות האגירה גדולות אף יותר – כ-6.3 מיליון חביות. סעודים רשאים גם להשתמש בצינורות ותשתיות האגירה המצרים (אלה "העוקפים תעלת סואץ" שמחברים בין ים האדום לים התיכון) (Sumed).

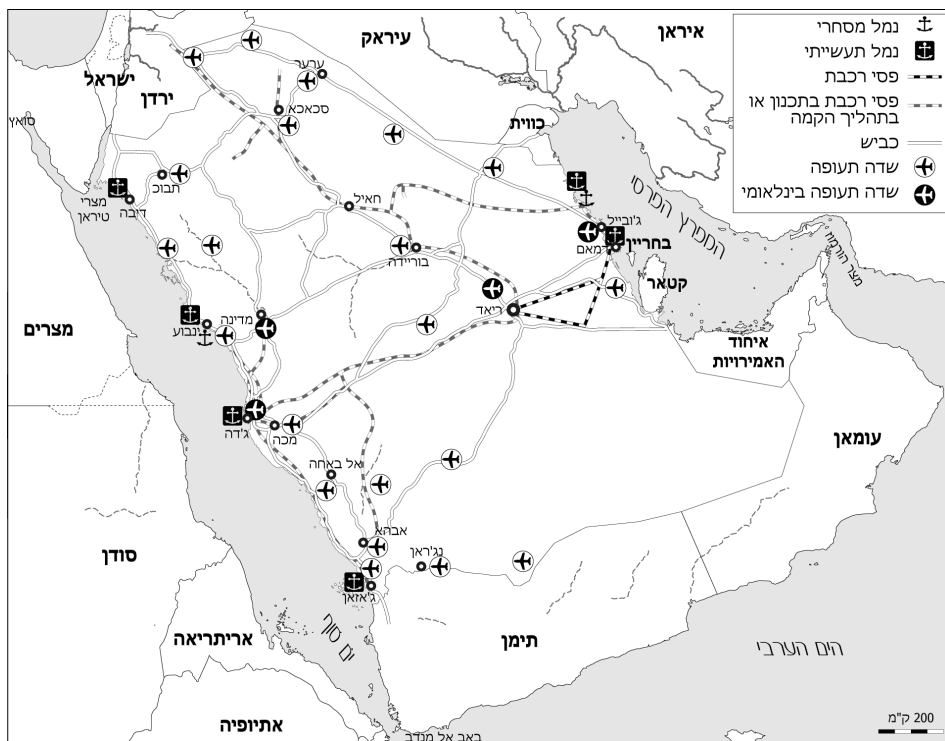
מערכת כבישים

מערך הכבישים במדינה יכול להרשים מהבחינה הסטטיסטית. סך הכול כ-222 אלף ק"מ – עלייה של כ-35% בהשוואה לשנת 2000, שבה היו במדינה 152 אלף ק"מ בלבד. כיום תופסת סעודיה מקום 22 בעולם מבחינת סך כל אורך הכבישים שבה, ונמצאת בין ארגנטינה לפיליפינים. עם זאת, בהתחשב בשטחה של המדינה והמרחקים הרבים שיש לעבור בין יישוביה במרחבים מדבריים שוממים המדד הזה כבר הולך ומתגמד. צפיפות הכבישים במדינה היתה ב-2005 10.3 ק"מ ל-100 קמ"ר (לשם השוואה בישראל ב-2011 הצפיפות היתה פי שמונה גבוהה יותר). מדדי הכבישים הסעודיים נעשים צנועים עוד יותר כאשר מפרידים בין הכבישים הסלולים לבין אלה הלא סלולים (כפריים), בין אלה המהירים (עם ארבעה מסלולים ויותר) לבין אחרים בעלי מסלול

או שניים בכל כיוון. בערב הסעודית רק כ-48 אלף ק"מ של כבישים עם ציפוי אספלט (רק פי שלושה יותר מאשר בישראל – כ-18 אלף ק"מ), והאורך של כלל הכבישים המהירים (בין-עירוניים) מסתכם בכ-4,000 ק"מ בלבד (פי שמונה מישראל הקטנה עם כ-500 ק"מ). בנוסף לכך, בכבישים המעטים הללו משתמשים נהגים סעודיים רבים. המדד מ-2005 הצביע על כ-430 כלי רכב לכל 1,000 תושבי המדינה. לשם השוואה, בישראל באותה השנה הנתון הזה היה 238 כלי רכב לאותו מספר תושבים (The World Bank 2016). המסקנה היא שסעודיה עוד תצטרך להשקיע הון רב במערך הכבישים שלה, ולא רק כדי לפתח משהו חדש, אלא כדי לשמור על מצב סביר של התחבורה הנוכחית בלבד.

הכבישים המהירים הם שמחברים בין בירת המדינה – ריאד – לשני החופים של סעודיה (ריאד-דמאם; ריאד-טאיף, שממשיך לאחר מכן עד מכה וג'דה), או אלה שמחברים בינה למספר ערי הבירה של מחוזותיה בתוך חצי האי ערב (בוריידה, קאסים, חאיל), כמו גם, בתוך וסביב עיר הבירה ועריה הקדושות (מכה ומדינה) קיימות תשתיות תחבורתיות משופרות. כבישים טובים נמצאים במקביל לתוואי של צינורות הנפט, כגון זה המקביל ל"טפליין", שמחבר את החוף המזרחי של המדינה לממלכת ירדן. רשת מפותחת של כבישים קיימת לאורך החופים של המדינה. כביש החוף המזרחי מחבר בין סעודיה לכווית, קטה, נסיכויות המפרץ. בחוף המערבי, בערי עסיה, לצד כביש החוף ובמקביל לו, נמצאים מספר כבישים בכיוון צפון-דרום שמחברים היסטורית בין ח'ג'אז לתימן. חלק מהכבישים הם פיתוחם המודרני של נתיבי המסחר בני אלפי שנים, במיוחד אלה המחברים בין החלקים הפנימיים של סעודיה, או אלה בצפון המדינה (מדינה-בוריידה; מדינה-תבוכ; תבוכ-סכאכא-ערעה, ומשם לשטחה של עיראק). כביש חשוב נוסף נסלל לאורך חלק מהגבול שבין סעודיה לתימן. חשיבותו מכרעת במיוחד על רקע המעורבות הסעודית בענייני המדינה הזו.

בשל הפטרו-דולרים הרבים יכולים סעודים לממש מיזמים תחבורתיים בעלי חשיבות אסטרטגית. הדוגמה הטובה לכך היא "גשר המלך פהד" (King Fahd Causeway) שמחבר את סעודיה לבחריין. מדובר במערכת תחבורתית באורך של כ-25 ק"מ של כבישים (שני נתיבים לכל כיוון) שעוברים על איים מלאכותיים, סוללות וחמישה גשרים (באורך הכולל של כ-12.5 אלף מ'). החיבור בין סעודיה לבחריין עלה כ-800 מיליון דולרים; הוא נבנה במשך כחמש שנים ונפתח לתנועה ב-1986. הכדאיות הכלכלית של המיזם לא היתה מובהקת והיא עדיין כזאת כיום, אך חשיבותו האסטרטגית של הגשר היתה מכרעת. הוא מעניק לסעודיה את היכולת להזרים כוחות מזוינים שיצילו



איור 8: מפת התחבורה – כבישים הראשיים, מסילות, נמלים ושדות תעופה של סעודיה

את המשטר הבחרייני מאיומי הפנים והחוץ. בעזרתו "סייעה" סעודיה לסולטן הבחרייני להתמודד מול איומי "האביב הערבי" כאשר פיזרה באלימות את ההפגנות המופנות נגדו. חשיבות הגשר יכולה לבוא לידי ביטוי עם פלישה זרה לאי בחרייני (כמו זאת האיראנית למשל).

מיזם נוסף בעל חשיבות כלכלית ואסטרטגית רחבה טרם יצא לפועל. מדובר בגשר שיחבר בין סעודיה למצרים בכניסה למפרץ עקבה. סדרת הגשרים (שכנראה תעבור על איי טיראן או סנפיר) אמורה בסופו של דבר לחבר בכביש מהיר את תבוכ הסעודית לשארם אל שייח המצרית בחצי האי סיני. אם ייצא המיזם לפועל תתאפשר יכולת העברת כוחות מזוינים בין המדינות. בנוסף לכך כוח אדם מצרי יוכל בקלות יתר להגיע לסעודיה ולחזור ממנה, וזרימת הסחורות בין המדינות תהיה מהירה הרבה יותר, שכן שתי המדינות תוכלנה לחסוך בעלות באשר להעמסה ופריקה של סחורות שכיום מועברות בין המדינות דרך הים.

מסילות ברזל

סעודיה אינה יכולה להתגאות ברשת מסילות ברזל מפותחת. למשך עשורים זנחו בסעודיה את התחום, שכן פיתוח מערך הכבישים, הצינורות, הנמלים ושדות התעופה סיפק את רוב דרישותיה התחבורתיות הפנימיות והחיצוניות של המדינה. רק בשני העשורים האחרונים נרשמת התעוררות משמעותית בענף. מ-1989 עד 2013 גדל מדד נפח העברת הנוסעים במסילות הברזל מ-88 מיליון טון/קילומטר בסוף שנות ה-80 של המאה הקודמת עד כ-1.85 מיליארד טון/קילומטר ב-2014 (The World Bank 2016).

האורך הכולל של מסילות הברזל במדינה – כ-1.4 אלף ק"מ (גדולה במאתיים ק"מ מזה של ישראל אחרי תחילת הפעלתה המחודשת של "רכבת העמק"). רשת מסילות הברזל הקיימת במדינה אינה קשורה כלל לזו ההיסטורית. "המסילה החג'אזית" איננה בשימוש וכיום סעודיה אינה מחוברת במסילות פעילות עם שום מדינה משכנותיה.

הרשת הפעילה מורכבת משני קווים בלבד. קו נוסעים באורך של כ-450 ק"מ מחבר בין דמאם לריאד, שנפתח ב-1981 ועובר דרך אבקאיק וחופוף. הרכבת אינה מהירה ועושה את המסלול ב-4.5 שעות לפחות. הקו השני מיועד לרכבות משא והוא ארוך יותר (כ-560 ק"מ). ייעודו העיקרי להעביר מכולות מהנמל של דמאם לטרמינל המכולות בקרבת ריאד. התחנות החשובות שבדרך: אל-חארג' וחראד. סך הכול כ-370 ק"מ של מסילות נוספות מחברים במסלולים הללו בין מספר מפעלי תעשייה, מרכזים חקלאיים, נמלים, אתרים צבאיים ואף שכונות מגורים.

עדיין בתהליך ההקמה נמצא הקו המהיר באורך של כ-450 ק"מ שמחבר בין מכה למדינה, אשר ימשיך לאחר מכן דרך "העיר הכלכלית של המלך עבדאללה" ונמל התעופה של המלך עבד אל-עזיז לג'דה. הקו ישמש את העולים לרגל הרבים. לפי התכנון, ינועו בו רכבות חשמליות (במהירות של כ-320 קמ"ש).

הקו שיחבר בין ריאד לג'דה (כ-950 ק"מ) וגם יעשה הרחבה מדמאם לג'ובייל (115 ק"מ) ובסופו של דבר ייצור "גשר יבשתי" של סעודיה, נמצא אף הוא בשלבי הקמה. ממנו לכיוון דרום מתוכננים קווים שיחברו למסילה הזו את ח'מיס מושייט, טאיף ואבהא (כ-700 ק"מ). קו מתוכנן נוסף אמור לחבר בין ג'דה לשאר ערי חג'אז במישור החוף המערבי: לג'אזאן בכיוון הדרום (כ-660 ק"מ) ולינבוע בכיוון הצפון (350 ק"מ).

הקו "צפון-דרום" המתוכנן עם תוואי של כ-2,400 ק"מ, אמור לחבר בין צפון סעודיה לריאד דרך סכאכא, חאיל וקסים. שלוחות המסילה אמורות להגיע לשני אתרי מכרות חשובים: חאזם אל ג'למיד (Hazm Al-Jalimid) – מרכז לכריית פוספטים בצפון המדינה (קרוב לגבול העיראקי) וחבירה (Zabirah) – אתר להפקה ועיבוד בוקסיט (דרום מזרחית לחאיל). נוסף על כך, תתחבר המסילה "צפון-דרום" לחוף המפרץ הפרסי בראס אל זור, שבה מתוכננת הקמת נמל ליצוא למינרלים הרבים של סעודיה (הפוספטים והבוקסיט).

המסילה באורך של כ-2,100 ק"מ שתחבר בין כל מדינות המפרץ הידידותיות של סעודיה (כווית, קטה, נסיכויות המפרץ, עומאן) עדיין נמצאת בשלב של תכנון. אם תצא לפועל תזכה סעודיה בכ-600 ק"מ נוספים של מסילות בשטחה (SRO 2015).

תחבורה ימית

לסעודיה עשרות נמלים לחופי הים אדום ובמפרץ הפרסי. כמה מנמלי הממלכה הסעודית נמנים בין הגדולים והמודרניים ביותר במזרח התיכון ורובם נמצאים בבעלות המדינה. דרכם בעשור האחרון מועברים מתוך ולתוך המדינה קרוב ל-200 מיליון טונות של סחורות בשנה (לא כולל נפט ומוצריו). ב-2015 המדד הזה אף זינק לכ-233 מיליון טונות. אם נוסיף לסטטיסטיקה את הנפט נמצא שיכולת ההעברה של נמלי סעודיה תהיה מרשימה אף יותר – כ-500 מיליון טונות בשנה. הנמלים של המדינה מטפלים ישירות בכ-70% מסך כל היצוא והיבוא במדינה (Saudi Gazette 2016). עם זאת, להוציא את "הנמל האסלאמי של ג'דה" (Jeddah Islamic Port – JIP) בים האדום והזה של דמאם במפרץ רובם מתמקצים בפריקה וטעינה של מטענים שאינם במכולות (מינרלים, נפט, שאר המוצרים ש"בתפזורת").

מבחינת הטיפול במכולות, הביצועים של נמלי סעודיה צנועים – כ-6.3 מיליון מכולות סטנדרטיות (TEU) ב-2014. לשם השוואה, בנמלי ישראל טופלו ב-2014 כ-2.5 מיליון מכולות (The World Bank 2016). בכ-1.5 מיליון מכולות מטפל הנמל של דמאם, בכ-4 מיליון הנמל של ג'דה; בשאר – הנמל החדש "של המלך עבדאללה".

המסחור ביכולותיהם של נמלי מכולות והיבוא והולך וגדל של המדינה גרם לסעודים לראשונה בהיסטוריה להחליט על הקמת נמל שלא בבעלות המדינה. ב"עיר הכלכלית של המלך עבדאללה" נבנה הנמל הנושא את שמו, אשר ממומן מהשקעות פרטיות ומיועד להתחרות בנמל של ג'דה. לפי התכנון, עד 2018 אמור להגיע הנמל ליכולת

טיפול בכ-7 מיליון מכליות בשנה (Saudi Gazette 2014). כיום ביצעו צנועים יותר: יכולת הטיפול שלו היא בכ-1.6 מיליון מכליות, כמות שבפועל קרובה כיום לרף של מיליון בודד.

רשימת שאר הנמלים החשובים במדינה אינה ארוכה. לחופו של הים האדום נמצא נמל דיבה (Dhiba). הוא משרת את צפון סעודיה, חופי הים האדום ודרום הים התיכון (דרך תעלת סואץ). בשנה הוא מסוגל לטפל בחצי מיליון טון של מטען.

הנמל המסחרי של יבוע שימש באופן היסטורי כנמל עיקרי לעולי הרגל המגיעים לעיר מדינה. כיום מדובר בנמל מודרני שמסוגל לטפל ביותר מב-3 מיליון טונות מטען בשנה. לעומתו "נמל המלך פאהד" התעשייתי בקרבת יבוע משמש את כלל יצוא הנפט ומוצריו (שעוברים לאירופה או מעבר אליה דרך תעלת סואץ; או יוצאים דרך מצרי באב אל מנדב ועושים את דרכם לאפריקה או לאסיה). הוא גם משרת אזורי תעשייה סמוכים, במיוחד בכל הקשור בטיפול בחומרי בנייה ומוצרים נלווים. הנמל מסוגל לטפל מדי שנה בכ-40 מיליון טונות מטען.

"הנמל האסלאמי של ג'דה" הוא הגדול ביותר במדינה, במיוחד בכל הקשור בטיפול במכולות, אך לא רק בהן. הוא מסוגל להתמודד עם כ-50 מיליון טונות מטען בשנה ועובר שדרוגים והרחבות לעתים קרובות, למרות הקמת מתחרהו הטרי – הנמל של המלך עבדאללה.

הנמל של ג'אזאן נמצא קרוב לגבול עם תימן ומשמש היסטורית תחנה בנתיב העיקרי של המסחר בין אירופה למפרץ הפרסי, ואף הרבה מעבר לכך – לכיוון האוקיינוס ההודי והמזרח הרחוק. הנמל מטפל בכל דרום מערבה של סעודיה. מדי שנה עוברים בו כמיליון טון של סחורות.

לצד טרמינל הנפט הגדול בראס תנורה פועלים בחוף המזרחי של המדינה שני נמלים חשובים. הנמל המסחרי של ג'ובייל וזה התעשייתי הסמוך ("נמל המלך פאהד") בצפון החוף של המפרץ הפרסי המשרתים את צפון מזרח סעודיה. הנמל המסחרי מסוגל לטפל שנתיים ביותר מ-4 מיליון טונות של מטענים, וזה התעשייתי – בכ-45 מיליון טונות (בנוסף לנפט ומוצריו מדובר בפוספטים, גפרית ובוקסיטים).

"הנמל של המלך עבד אל-עזיז" בדמאם משמש שער לכל המטענים שמגיעים למזרח ומרכז סעודיה. הנמל מקבל מטענים מדרום-מזרח אסיה והמזרח הרחוק, אך לא רק

משם. הוא מיועד לטפל בשפע מכולות מכל העולם שבסופו של דבר מגיעות ברכבת לטרמינל המכולות בקרבת ריאד. הנמל מסוגל לטפל בכ-25 מיליון טונות של מטענים.

תחבורה אווירית

תשתיות התחבורה האווירית של סעודיה הן בין המפותחות ביותר במזרח התיכון. בשנת 2013 היא תפסה מקום 26 בעולם מבחינת מספר שדות התעופה שעל שטחה (82 שדות עם ציפוי קשיח, מתוכם 33 עם אורך המסלול הארוך מ-3 ק"מ; ועוד 132 שדות לא סלולים ועשרה מנחתים למסוקים). כבר מהסטטיסטיקה הזאת ניתן להסיק כי ברוב עריה של סעודיה שאוכלוסייתן גדולה מ-200 אלף נפש קיים בדרך כלל שדה תעופה מקומי.

שתיים-עשרה חברות תעופה פועלות במדינה המפעילות יותר מ-200 מטוסים בשפע קווים פנימיים ובינלאומיים. סעודיה משמשת צומת תחבורתי חשוב (Hub) במזרח התיכון. דרך נמלי התעופה מתבצעת תנועה בכיווני אסיה-אירופה או אסיה-אפריקה. שדות התעופה העיקריים של סעודיה נמצאים בג'דה, ריאד, דמאם ומדינה. מאז תחילת שנות האלפיים מספר הסעודים הטסים במדינה עלה מכ-12.5 מיליון בשנת 2000 לכ-33 מיליון בשנת 2015; כ-40% מהם השתמשו בקווים פנימיים (The World Bank 2016). יתרה מכך, בשדות התעופה הסעודיים משתמשים מדי שנה עשרות מיליוני נוסעים שעוברים דרך סעודיה ליעדים אחרים. בשנת 2015 היו אלה 74 מיליון נוסעים (Saudi Gazette 2015). המדד הזה אינו גדול במיוחד בהתחשב בגודל המדינה ובמצבה האסטרטגי מבחינת מסלולי התעופה. כך בנתב"ג עברו ב-2015 כ-16 מיליון נוסעים.

לסעודים יש תכניות רבות לפיתוח ניכר יותר של התחבורה האווירית במדינה. ביניהן פתיחת הקווים הפנים סעודיים לחברות זרות והגברת שיתוף הפעולה עם שאר ה"האבים" הידודתיים באזור – אלו של נסיכויות המפרץ, קטא, בחריין, עומאן וכווית.

מרכיבי העוצמה הגאופוליטית של סעודיה

בתחילת הפרק חשוב להדגיש כי אי אפשר לדעת במדויק לפי איזו תכנית אסטרטגית או טקטית מתנהל מלך סעודיה יחד עם כל משפחתו, פמלייתו ומקורביו. אין בנמצא חומר מסווג שחושף זאת, חוץ ממסמכי ה-WikiLeaks שפורסמו בשנים האחרונות. בהתבסס עליהם ייתכן שכל הניתוחים הגאופוליטיים המלומדים על אודות העוצמה הסעודית, שיקול דעתה האסטרטגי, מדיניות חוץ מתוחכמת וכל השאר אינם קשורים כלל למציאות; הם ספקולטיביים ומוטים מסיבות שונות, וכל ההתנהגות הגאופוליטית של הממלכה מאז פרוץ אירועי "האביב הערבי" היא אוסף של "תגובות פיזיות של עריץ, פרנואידי, אוטוקרטי ולא עקבי... שהשתמש בכלל האפשרויות במדיניות הפנים והחוץ ומאבד את רוב בעלי בריתו..." (Souaiaia 2016).

הטענה האחרונה לא תופרך וגם לא תגובה בפרק הנוכחי. כל עיסוק בנושאים גאופוליטיים ספקולטיבי ולא בהכרח חוזה נכון את התפתחות הדברים. לא משנה באיזו מדינה מדובר. אפילו המעצמות הגדולות של התבל, כגון ארצות הברית או ברית המועצות (וכיום רוסיה), בעלות דוקטרינות מנומקות ואסטרטגיות מגובשות היטב, בסופו של דבר נאלצו לאלתר (התפרקות ברית המועצות או אירועי ה-11 בספטמבר מאייריני זאת היטב). לכן אין פלא אפוא כי "האביב הערבי" תפס את הממלכה בלתי מוכנה לשינויים דרסטיים באזוה. על כן חוסר העקביות וקיצוניות של הממשל הסעודי בענייני החוץ שלה לכאורה בלטו לעין: סעודים העניקו מקלט לשליט טוניס שהודח;⁶ ביקרו את ארצות הברית על חוסר הגנתה את הנשיא מובאק; שלחו כוחות לדכא את המפגינים בבחריין, ולצד זה שמחו על הפלתו של קדאפי בלוב; חימשו ומימנו את כוחות המורדים הסלאפים בסוריה ועיראק; החלו במלחמה לכל דבר ועניין בתימן; הוציאו להורג מנהיג דתי שיצא נגד הדיכוי של אוכלוסייה שיעית ואף הכריזו על הקמת "קואליציה אסלאמית צבאית" המורכבת מכוחותיהם של 34 מדינות שתילחם בטרור העולמי.

בפרק הנוכחי יתוארו מרכיבי הכוח הגאופוליטי של הממלכה כפי שהם התהוו מהשליש האחרון של המאה ה-21 ועד ימינו. לא תיעשה הבחנה ברורה בין "הכוח הקשיח" (Hard Power) ו"העדין" שלה (Soft Power), שכן הם משולבים ופועלים ביחד למטרת קידום מטרותיה של סעודיה. הפרק ישמש סוג של מבוא לפרק שלאחריו – יחסיה של סעודיה עם שכנותיה – שבו יודגם השימוש במרכיבי הכוח הסעודי הרב באופן פרטני יותר.

6 מתן מקלט לשליטים מוסלמים מודחים ומאוימים בארצות האם שלהם הוא כמעט מסורת בסעודיה. כך קרה עם ראש ממשלת פקיסטן נוואז שריף, או עם נשיא אוגנדה לשעבר – אידי אמיין.

נפט, צינורות וכל השאר

נפט הוא מקור העוצמה העיקרי של סעודיה וממנו צמחו גם כל השאה. בעזרת נפט היה מסוגל הממשל הסעודי להשפיע על חייו הכלכליים והגאופוליטיים של רוב העולם המפותח והמתפתח. הגברת כוחו של ארגון המדינות המייצאות נפט (ה-OPEC) לאחר מלחמת יום הכיפורים העניקה לסעודים כלי סחיטה אידאלי. בכוחם היה לקבוע את מחירי הנפט ואף להתנות את אספקתו בהתאם לרצונותיהם הגאופוליטיים של שליטי הממלכה. האמברגו של נפט שהטילה סעודיה על מדינות שתמכו בישראל ובעקבות זאת עלייה דרסטית של המחירים בשנות ה-70 מאיירים זאת היטב (Hamilton 2011). נוסף על כך, בשל היותה הספקית המשמעותית ביותר של נפט היתה יכולה סעודיה להוריד את מחירו – "להציף את השוק"; ובכך להיפטר מהמתחרים הכלכליים או היריבים הגאופוליטיים.

יש מייחסים את קריסתה של ברית המועצות (יצואנית נפט גדולה ביותר מאז שנות ה-70) להסכם בין בית המלוכה הסעודי לממשל של הנשיא רייגן (Schweizer 1994). אז, בשל מחירי נפט נמוכים לא היה יכול המשטר הסובייטי לכסות עוד את בעיות המשק שלו בעזרת יבוא רב של מוצרים ממערב (כולל דגנים שנקנו על פטרו-דולרים) ועל כן קרס. חשוב להסתייג ולומר כי הירידה במחירי הנפט דאו היתה פועל יוצא של מלחמת איראן-עיראק (1980-1988), וכל המדינות המעורבות בסכסוך כולל גם סעודיה הגבירו את תפוקת הנפט כדי לממן את המאמץ המלחמתי. אולם גם כאן יש דוגמה בולטת לשימוש בירידת מחירי הנפט למטרת סעודיה – בעטייה רשמה יריבתה איראן הפסדים כבדים.

מחירי הנפט והמשחק בהם מסוגלים אם לא למוטט כלכלות שלמות אז לפחות להסב נזק ניכר למדינות שבהן הרווח מיצוא הנפט תופס חלק מכובד בתוך תקציב המדינה. לא מדובר רק בוונצואלה, אלא אפילו ברוסיה, שבה יותר ממחצית התקציב מוזן ישירות מרווחי יצוא חומרי האנרגיה. אפילו המטבע הלאומי של קנדה (גם היא יצואנית נפט) צנח בעקבות ההתקפה שזימה סעודיה כנגד יריבותיה הגאופוליטיות והכלכליות (איראן ורוסיה).

היכולת של סעודיה להכתיב בקלות את מחירי הנפט טמונה בעיקר בעלות עצמית נמוכה מאוד של הפקתו – בין הנמוכות בעולם. סעודיה עדיין יכולה לייצא נפט ברווחיות של עשרות אחוזים אם המחיר לחבית יהיה בסביבות 40 דולר ואף פחות. בחלק משדות הנפט שלה הרווחיות תישמר אפילו אם מחיר החבית ירד ל-פחות מ-20

דולרים, שכן מחירה הממוצע של ההפקה בשטחה עמד ב-2015 סביב 27 דולר (עם טווח של 9-38). לעומת זאת מחיר עצמי של הפקת חבית הנפט הבודדת ברוסיה מתחיל מכ-30 דולרים והטווח העליון נושק לרף של 70 דולרים. כמובן שמדובר בשדות נפט על פני היבשה ולא על אלה הימיים.

הבעלות על כל מערך אספקת הנפט לצרכן הוסיפה לעוצמה הגאופוליטית של סעודיה. מערך הצינורות שלה העניק לה יכולת לעקוף את רוב "צווארי הבקבוק" של המזרח התיכון (מצרי הורמוז, באב אל מנדב, סואץ). יכולת העברה של נפט מחוץ המפרץ הפרסי לחוף הים האדום ואף השימוש במערך המצרי של הצינורות (SUMED) הפך את סעודיה לספקית אמינה ויעילה לעומת רוב מתחריה, כמובן.

בגלל רזרבות כסף יש לסעודה "טווח נשימה" ארוך יחסית במשחקים הכלכליים-הגאופוליטיים שלה עם הנפט וזאת לעומת חלק משכנותיה העניות יותר. על כן הלחץ הסעודי יכול להימשך תקופה ארוכה. אפילו אם הוא פוגע בסעודיה עצמה בטווח קצר, הרווח האסטרטגי יכול להיות הרבה יותר גדול. כך למשל הסרת הסנקציות מאיראן ב-2015 תאמה להחלטה הסעודית להגביר את ייצור הנפט. המחירים ירדו מכ-110 דולר לחבית לכ-40. הרווח של האיראנים ממכירת הנפט היה פי שלושה קטן יותר מהמתוכנן, לכן בטווח הקצר לא קיבלו בטהרן את הכסף שציפו לו כל כך.

יצוין, כי לאחרונה נמצאה כנראה תרופה אסטרטגית ל"סחטנות" הסעודית בתחום הנפט. מחירי נפט זולים כבר לא מסוגלים לעצור ייצור נפט וגז פצלים או למוטט את החברות העוסקות בתחום – עלויותיהם ירדו משמעותית (Auping et al. 2016). בעקבות כך, יהיה קשה מאוד לגרום לתנודות ספקולטיביות במחיר תוך הקטנת הפקה או הגברתה.

פטרודולרים ודיפלומטיה

מפטרודולרים הרבים השכילה סעודיה לעשות השקעות לא רק בתוך עצמה, אלא גם בחברות זרות. ומה שחשוב עוד יותר הוא שבית המלוכה הסעודי הצליח לתרגם את ההשפעה הכלכלית שלו לזו הפוליטית-דיפלומטית, שכבר לא בהכרח קשורה בנפט. על הקרנות הסעודיים דובר בקצרה בפרק "כלכלתה של סעודיה", אך בנוסף אליהן היו ועדיין יש דרכים אחרות שבעזרתן לא פעם השיגו סעודים את רצונם: מתן פריווילגיות כלכליות שונות, כגון זכייה במכרזים, רכישה מסיבית של תוצרת במחירים מופקעים, מענקים כספיים, פטור ממס, סבסוד וכדומה. הלחץ שמפעילים הזכיינים

של הפריווילגיות הסעודיות על ממשלותיהם במדינות המפותחות והמתפתחות מחזיר לסעודים את השקעותיהם בשפע שירותים גאופוליטיים.

בנוסף לכך רוכשת סעודיה את השירותים של לוביסטים מקצועיים. הלובי הסעודי בארצות הברית הוא הדוגמה האידאלית לכך. יחסים בולטים פחות אם כי גם קיימים שנים רבות יש בין סעודים לבריטים, גרמנים וצרפתים, שלא לדבר על משטרים חלשים ועניים באסיה ואפריקה, שבהם לא נדרש שום לובי, אלא די ליצור "יחסי ידידות" רווחיים עם השליטים המקומיים.

נציגה של סעודיה באו"ם ציין ב-2015 כי מדינתו הנדיבה תרמה בתקופה האחרונה כ-115 מיליארד דולרים ל-90 מדינות שונות (Arab News 2015b). הוא אמנם לא פירט באיזו תקופה בדיוק מדובר, לאילו מדינות ויעדים הופנה הסיוע הזה ובאיזו צורה (מזומנים, הלוואות, סיוע בנשק, מזון או שאר המוצרים) ואולי בכלל קצת הגזים, אך התבטאותו מאירת את קנה המידה של עוצמת ההשפעה הפיננסית והגאופוליטית חובקת העולם של ריאד. לשם השוואה, סך הכול התקציב לסיוע למדינות כל העולם שאמורה להקצות ארצות הברית ב-2017 עומד על קצת יותר מ-50 מיליארד דולרים.

גם בלי פירוט ניתן למצוא עדויות כיצד סעודיה "רוכשת" משטרים ומדינות. לא צריך להרחיק לכת. כך לדוגמה "קנתה" סעודיה את השתתפות סוריה במלחמת המפרץ השנייה ב-2003 בכך שוויתרה לנשיא אסד על החוב הסורי של כ-2.5 מיליארד דולרים. כספים רבים הובטחו לירדן ומרוקו על רקע אירועי "האביב הערבי". תקציבה של בחריין על רקע אותם אירועים זכה גם הוא להזרמות נדיבות מריאד.

נשק פיננסי עקיף של סעודיה מופעל בצורת מכסות של עובדים זרים שרשאים לעבוד בתחומה. במקרה של מתיחות בין סעודיה לבנות חסותה מסוגלת הממלכה להעניש לכלית את העובדים הזרים ואת מדינות האם שלהם: סכנת הגירוש של מאות אלפי פקיסטנים, מצרים, תימנים, אינדונזים ואחרים גורמת לממשלותיהם להיות יותר קשובים למסרים גאופוליטיים מריאד.

מעמד דתי

המעמד של בית המלוכה הסעודי בתור השומר על המקומות הקדושים בפרט ועל אסלאם בכלל העניק בידי הממשל הסעודי כלי אידאולוגי יעיל. ההגנה על הדת וכן התפשטות האסלאם לכל רחבי תבל (פן-אסלאמיזם) סיפקו לגיטימציה לכל

השקעות הממלכה שיועדו לקרב בין משטרים ומדינות שונות לאסלאם בנוסח הסעודי. האידאולוגיה הזו הצדיקה את כל מלחמותיו של בית סעוד נגד ה"כופרים" השונים ולא דובר רק בשיעים, או אפוזיציה מבפנים, אלא בכל משטר או מדינה שאיימו על הגמוניה סעודית או התנגדו לתכניותיה (Hegghammer 2010).

ההשפעה הדתית ככלי גאופוליטי פעלה במספר מישורים: מקבילים, חופפים, או לכאורה מנוגדים גם יחד. אחת ההשפעות הללו היא חינוך הנוער במדינות אסלאמיות למיניהן בהתאם לרוח הסעודית. הנוער הזה משמש בתור סוכני השפעה על המשטרים, כמו גם מסוגל לספק מידע מודיעיני ובעת הצורך אף יתגייס ל"צורכי הגנת אסלאם בעולם כולו".

השקעות ענק בחינוך האסלאמי בכל המדינות המוסלמיות שהיתה יכולה (פקיסטן, אפגניסטן, סומליה, אינדונזיה) פועלות לאט אך בטוח. הדבר הזה נכון לגבי מדינות לא אסלאמיות או "אתאיסטיות". במדינות של ברית המועצות לשעבר הוביל הסיוע החינוכי הסעודי להופעת קבוצות אסלאמיות קיצוניות, בקווקז (צ'צ'ניה ושאר רפובליקות קווקזיות של רוסיה בעלות היסטוריה מוסלמית – דגסטן, אינגושטיה, קבדרדינו-בלקריה... והרשימה עוד ארוכה מדי), ברפובליקה האוטונומית של טטרסטן (בלב רוסיה האירופית לגדות נהר הוולגה), וכן בחלק ממדינות אסיה התיכונה ("סטניות"). למרבה האירוניה, לאזורים שלפני הכיבוש הרוסי במאה התשע-עשרה ועד בואם של הקומוניסטים שהיו תמיד תחת השפעותיהם של אסלאם מתון בעל מאפיינים סופיים, הגיעו מטיפים סונים קיצוניים שלימדו את אוכלוסיית הצעירים שלא ידעה דת מהי עקרונות של סלפים והאבים מסעודיה. כעבור מספר שנים התעוררו בכל האזורים הללו קבוצות מרדניות שדגלו בטרור והתנגדו למשטרים הפוסט-סובייטיים עם נשק בידיים.

השפעה סעודית נוספת היא ארגוני סעד אסלאמיים, שבנוסף לתמיכה באוכלוסיות חלשות מסוגלים לממן ארגונים פרו-סעודיים, חלקם אף מחבלים לכל דבר. השקעות בבניית המסגדים מסביב לעולם (ולא רק במדינות מוסלמיות מסורתיות) גורמות בעקיפין לגיוס תומכי סעודיה ולהפעלתם במקרה הצורך. בנושא זה מעניינת גישתה של סעודיה כלפי שטף המהגרים שהגיעו לגרמניה בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה. בריאד לא שמחו מן הרעיון לקלוט פליטים או לסייע להם יותר ממה שנעשה ממילא במדינות השכנות, אולם הציעו בתום לב להשקיע מיליארדים להקמת מסגדים חדשים באירופה (Withnall 2015).

סיוע כספי דרך שפע מוסדות חינוך וסעד מוסלמיים היה שעיצב את אופי ההשפעה הגאופוליטית הסעודית במישור הפן-אסלאמיסטי. סיוע כספי שהתאפשר בזכות

הון רב שנצבר בממלכה ואצל נתיניה העשירים, בבנקים ובקרנות, העניקו אפשרות של השפעה ישירה ומדויקת בנעשה בכל מדינה ומדינה שבה היו מוקדי הפעילות החינוכית-דתית של סעודיה. הרשת הסעודית חדרה לאזורים שבהם עמים וקבוצות אתניות חסרות מדינה פעלו נמרצות כדי להשיג הגדרה עצמית. הדוגמה הטובה לכך – תמיכה נדיבה של סעודיה לכורדים במלחמה על עצמאותם מעיראק, טורקיה, איראן או סוריה. קבוצות כורדיים שונות זכו במימון לאחר מימוש התנאי של קבלת מורות אסלאמיות דתיות סעודיות.

דבר המימון של אל-קאעידה על ידי אזרחים וגורמים סעודיים כבר לא מעורר ספק (Prados & Blanchard 2005). מאז 2001 בלחץ אמריקני התחילו סעודים לכאורה להשגיח על התרומות, אך הכסף הרב זרם דרך קטר ונמהל בזה ששלחו נסיכויות המפרץ או כווית (Plotkin Boghardt 2014). טרם הוכח הקשר הסעודי בענייני הקמת דאעש ומימונו, אך הוא מתבקש ולא רק במישור הרעיוני (Crooke 2015).

כלי השפעה דתי נוסף שנובע מהשליטה במקומות הקדושים לאסלאם הוא האיום לאפשר או לפגוע במצוות החאג' (העלייה לרגל). מהלך שכזה מאפשר לחץ על מאמיני המדינות הלא ידידותיות. איום הגבלת מכסות העולים לרגל גרם לא פעם לריכוך עמדות אויביה של ערב הסעודית. דוגמה אולטימטיבית היא איראן הענקית שזכאית מדי שנה לשלוח רק כ-100 אלף עולים וזאת בתנאי של "התנהגות טובה". כמובן שמהלך הפוך אפשרי גם כן והוא מסוגל להביא לתועלת גאופוליטית – בעזרת הרחבת המכסות אפשר דווקא לחזק את המשטרים והמדינות עבור נאמנותם לדרך הסעודית.

נוסף על כך יש לחאג' השפעה רבת היקף על עולי רגל ממדינות אסלאם עניות אך בעלות משטרים לא דתיים, או לא דתיים דיים. חוויית הביקור במדינה בין העשירות בעולם, שמשולבת בפולמוס דתי ופוליטי פרו-סעודי גורמת את שלה בכל הקשור לרצון של עולי הרגל החוזרים לכונן משטר תאוקרטי דומה במדינות המוצא, שכמובן ייבנה בהתאם למתכון של ריאד.

כוחות מזוינים

כוחות מזוינים של הממלכה הם מרכיב העוצמה הגאופוליטית הבעייתי של סעודיה. אסור לזלזל בו, אם כי חשוב להכיר את אופיו. הוצאות ביטחוניות של סעודיה גדלו בהתמדה מאז שנות האלפיים. המדינה רכשה נשק מתקדם, השקיעה בשדרוג היכולות של כל חילותיה (בדגש על חיל האוויר ונ"מ). השקעות המדינה בתחום כחלק מהתמ"ג

שלה גדלו ב-55% רק מ-2010 עד 2015: מכ-8% עד 12.6%. מקום רביעי בעולם בהתאם למגמת הצמיחה: לפני ישראל ואחרי דרום סודן, עיראק ועומאן. גם במספרים ממשיים גדלו הוצאות הביטחון באחוזים דומים. ב-2006 עמד התקציב הביטחוני על כ-31 מיליארד דולרים; ב-2010 הוא הגיע לכ-45 מיליארד, וב-2014 הוא התקרב לכ-65 מיליארד דולה. לשם השוואה: התקציב הביטחוני של רוסיה (לפחות החלק הגלוי שבו) עמד באותה השנה על 55 מיליארד דולרים בקירוב.

מדובר רק בהשקעה רשמית שנחשבת לפי אחוזי התקציב של המדינה. כפי שיפורט בהמשך, צבא סעודיה אינו הגוף העיקרי שאמון על ביטחונה של המדינה. לכן לפי חישובים צנועים ביותר מוציאה סעודיה לא פחות מאשר רבע מהתקציב שלה לצורכי הביטחון (Moshinsky 2015).

בסעודיה אין צבא גדול מדי, אך מספר כוחות מזוינים שמסתתרים במסווה של שמות שונים ושמונים על ביטחון הפנים והחוץ שלה הוא מרשים. עם זאת המספרים שופיעו להלן לא מבטאים את איכות הכוחות. היא עדיין נמוכה למרות נוכחות קבועה של "מדריכים זרים" בה (בעיקר אמריקניים). לסעודיה כ-650 מטוסים, 800 טנקים, 5,500 נגמ"שים... אך מספר אנשי צבאה צנוע – כ-300 אלף חיילים וקצינים (מתוכם כ-60 אלף משרתים בצי, כ-30 אלף בחיל האוויר). לצד הצבא מתפקד "המשמר הלאומי" המונה כ-125 אלף לוחמים. במשמר משרתים רק נציגי השבטים שהוכיחו את נאמנותם לבית סעוד. מדובר בחיל שמסייע לצבא בעת הצורך, אך ברובו פועל ככוח עצמאי, צבא משל עצמו, וייעודו גם בנושא מדיניות הפנים. אחד היעדים החשובים של פעילותו – הגנת שדות הנפט של המדינה. המשמר הלאומי לא נתון לפיקוד של שר הביטחון. המפקד הישיר שלו הוא יורש העצר הסעודי שהועמד בראש המשרד הממשלתי שהוקם במיוחד כדי לטפל בצרכיו ומשימותיו של המשמר (Asharq Al-Awsat 2013).

הכוח המזוין הגדול ביותר במדינה נמצא תחת פיקודו של משרד הפנים. בכל החילות הכפופים לו משרתים יותר מ-300 אלף חיילים, קצינים או עובדי מדינה אחרים. ביניהם: כ-200 אלף שוטרים, כ-23 אלף שוטרי מג"ב, כ-8 אלפים שוטרי משמר החופים, כ-30 אלף כוחות מיוחדים ללוחמה בטרור. נוסף על כך, אלפי שוטרי המשטרה הדתית ("מוטאווה"), או בשמה הרשמי "המועצה לקידום מידות טובות ומניעת עבירות מוסר" (Committee for the Promotion of Virtue and the Prevention of Vice) מפקחים על המתרחש במרחב הציבורי בהתאם לנורמות דתיות נוקשות. במלאכה הזו הם מסתייעים בעשרות אלפי מתנדבים. לכך יש להוסיף כוחות של משטרה חשאית וכלל הגופים הנסתרים האחרים.

אם יש בעולם משטר שמגלם היטב את הביטוי "מדינת משטרה" – זה המשטר הסעודי. בממלכה הושם דגש מיוחד בביטחון הפנים, שכן עד היום פוחדים סעודים יותר מהתמרדות האוכלוסייה ששולטים עליה (כולל עובדים זרים, מיעוטים שיעיים ואחרים), מאשר מצבא זר שיפלוש לשטחה של המדינה. כמו גם נזהרו המלכים מהצבא של המדינה – החשש היה שבדומה לשאר המשטרים באזור, הגנרלים יוכלו ליטול את המושכות לידיהם. בעקבות כך זכו עד לאחרונה "חיילי משרד הפנים" והמשמר הלאומי בנשק הרבה יותר מתקדם מזה שהיה בשימוש בצבא. כמו גם כוח האדם האיכותי ביותר לא התגייס לצבא אלא לגופים המקבילים. יתר על כן, בית המלוכה דואג להרחיק את הצבא ממוקדי השלטון וממרכזים אורבניים. רוב הצבא (להוציא חיל האוויר וחיל הים) מוצב בבסיסים שבגבולות המדינה (מול עיראק במפרץ הפרסי או מול תימן).

יודגש כי השירות במדינה התנדבותי בלבד. כל הכוחות המזוינים של סעודיה אינם מקבלים אל שורותיהם שיעים או שאר "מחרחרי המשטר הפוטנציאליים". הנוכחות של "זרים", בדגש על מדריכים או אנשי מקצוע טכנולוגיים מורגשת רק בחילות האיכותיים (בדגש על חיל האוויר או נ"מ).

חרף חולשתו המבנית של צבא סעודיה, המלך אינו מהסס להשתמש בכוח הזרוע שלו להשגת מטרותיו הגאופוליטיות, אך רק אם יש לו עליונות מובטחת בכוח אדם, מודיעין ונשק מתקדם. הדוגמאות לכך – דיכוי המרד בבחריין ב-2011, כאשר אלפי נחתים סעודיים וכ-30 טנקים חדרו לאמירות וסייעו לסולטן להישאר בשלטון; או מלחמה מול חות'ים בתימן, אם כי במקרה האחרון הבינו בסעודיה במהרה שהניצחון לא יהיה מהיר (על כך פירוט בהמשך בתת-פרק העוסק ביחסי סעודיה-תימן).

"גב אמריקני"

התמיכה האמריקנית היא המרכיב המשמעותי ביותר בעוצמה הגאופוליטית של סעודיה. ארצות הברית מספקת לסעודיה נשק מתקדם, מודיעין, מדריכים ויועצים. היא מגנה על כל המפרץ הפרסי מפני התקפת הגורמים הלא-ידידותיים לסעודיה (בעבר היתה זו עיראק של סדאם חוסיין, כיום זאת איראן). ארצות הברית מיודעת באשר לכל פעילות צבאית שיוזמת סעודיה, מונעת אותה או מסייעת לה במקרה הצורך. בשטחה של סעודיה מוצבים מספר בסיסים, מתקנים או שדות תעופה של חיל אוויר אמריקני (שלושה בסיסים בקרבת ריאד, אחד בקרבת דמאם – קרוב לחוף המפרץ הפרסי, אחד בתבוק – קרוב לגבול עם ממלכת ירדן, ושני שדות בטאיף ובג'דה). במקרה הצורך גם

יחסי סעודיה עם שכנותיה

התנהגותה של סעודיה במדיניות החוץ שלה לכאורה אינה מתאפיינת בפזיזות. היא נמנעת מלשבור כלים, לפחות בפומבי; מעדיפה לפעול מאחורי הקלעים בעזרת בעלות בריתה או צד שלישי; ואם כבר מבצעת מהלכים דרסטיים בעצמה, אז עושה זאת מתוך היגיון ובכל הכוח שבידיה. המשטר שולט בכל המידע הרגיש, אינו חולק אותו עם נתיניו וכמובן אינו מיידע את התקשורת העולמית על תכניותיו. לכן לא כל המתרחש בגלוי ביירה הגאופוליטית שבה מעורבת סעודיה מקבל תיעוד וניתוח אנליטי הולם. לעתים קרובות נודע על המהלכים הסעודיים (בעיקר על אלה הלא מוצלחים) רק ממקורות זרים, ובממלכה בדרך כלל נוהגים להתכחש להם.

בדומה לפתגם הידוע המתאר את המדיניות הבריטית – לסעודים אין בעלות ברית קבועות אלא יש אינטרסים קבועים. שנים של שקט יחסי אינן מבטלות את העובדה כי המאבק של סעודיה ביריבותיה מתמיד, חוצה גבולות, קבוצות אתניות או תרבויות. הבסיס שלו לא רק כלכלי או פוליטי אלא דתי, שכן רק פן-אסלאמיזם בנוסח הסעודי הוא הנכון; הממסד הדתי שעליו מגן בית המלוכה הוא הקובע; והאיומים על הדת הם איומים על המשטר ולהפך. על כן כל אופוזיציה פנימית או גורמים עוינים מבחוץ נתקלים בהתנגדות עיקשת של כלל העוצמה הגאופוליטית של המדינה.

לסעודיה יחסים מורכבים עם רוב שכנותיה הקרובות והרחוקות למזרח התיכון. יחסים מורכבים אף יותר מתקיימים בינה לבין המעצמות האזוריות ואלו העולמיות. ההיסטוריה של היחסים הללו מרתקת, אולם היא לא תתואר בפרק הנוכחי בפרוטרוט, אלא תצוין בעזרת אירועים מכוננים בודדים. הדגש יושם על מה שקורה במדיניות החוץ הסעודית כיום, תוך ניסיון להתבונן במאורעות מנקודת מבט סעודית, ובדגש בציר העיקרי שסביבו מתנהלת מדיניות החוץ של המדינה – המאבק בינה ובעלות בריתה לבין איראן השיעית ובנות חסותה (Keynoush 2016).

יחסי סעודיה – איראן

עד להפלת משטר השאח לא ראתה סעודיה באיראן את האויב המאיים על עצם קיומה (Alikhani & Zakerian 2016). אמנם הקרע בין מאות השנים בין שיעים לסונים היה קיים ומדי פעם התבטא בהפגנות, מרידות ודיכויים עקובים מדם, אולם שלטון ריכוזי ורחוק מפנאטיות דתית של השאח לא גילה עוינות כלפי בית סעוד. הכול השתנה לאחר המהפכה האסלאמית באיראן שאירעה ב-1979. חששות גאופוליטיים רציניים

התעוררו בריאד בעקבות המדיניות של אייתולות, שהאפילה על כל המרכיבים של עוצמה סעודית.

סוגיית התחרות בין שתי מדינות מייצאות נפט היתה ברורה. סעודיה מאוכלסת פחות היתה מעוניינת במחירי נפט אם לא קבועים אז לפחות צפויים ולא גבוהים מדי, בשעה שאיראן המאוכלסת יותר, שגם היתה זקוקה לכסף בשביל רפורמות במסגרת המהפכה האסלאמית (כולל המלחמה בעיראק), רצתה לייקר את מחיר הנפט בכל דרך אפשרית. נוסף על כך, בריאד חששו מהתפשטותה של המהפכה האסלאמית בקרב האוכלוסייה השיעית שלה, בעיקר במזרח המדינה – מקור העוצמה הכלכלית שלה – לחופו של המפרץ הפרסי העשיר בנפט והמאוכלס היסטורית בשיעים. היצוא של המהפכה לתחומה היה מעמיד בספק את עצם קיומו של המשטר המלוכני במדינה ואת הממסד הדתי שטיפחו סעודים. האידאולוגיה האנטי-אמריקנית של איראן איימה על צרכנית הנפט הגדולה של סעודיה – ארצות הברית. במקביל הואשמה סעודיה בכך שהיא מספקת נפט לאויבי האסלאם במערב. תעמולה איראנית שכזו חרחה מתחת לעמודי התווך של האידאולוגיה הפן-אסלאמיסטית של סעודיה.

אין פלא אפוא כי במלחמת איראן-עיראק (1980-1988) היתה סעודיה מעורבת בקונפליקט לצדו של סדאם חוסיין, וגייסה לכך את שכנותיה למפרץ. ההתערבות הסעודית באה לידי ביטוי בכ-25 מיליארד דולרים של הלוואות, מענקים ותרומות, וזאת חרף היחסים הלא חמים במיוחד שהיו בין המשטרים. תוך כדי המלחמה העלתה סעודיה את תפוקת הנפט ובכך פגעה ביצוא האיראני הן בתחרות על השווקים והן במחירו של הנפט. בעקבות זאת קיבלה סעודיה לא פעם איומים מטהרן ולא רק בערוצים הדיפלומטיים. נצפו תקריות שבהן מטוסים איראניים חגו מעל שדות הנפט ומתקני התעשייה החשובים שלה ואף תקפו מכלית. סעודיה לא ויתרה – השימוש בחיל האוויר ונ"מ שלה הרחיקו את האיראנים מתחומה. חרף כך התקריות של תקיפת מכליות נמשכו. ביוני 1987 חיל הים האמריקני התחיל ללוות את המכליות הסעודיות בדרכן מהמפרץ הפרסי. כך התחילה נוכחות צבאית מסיבית של ארצות הברית באזור.

סוגיית השליטה במקומות הקדושים הוסיפה שמן למדורה, כאשר איראנים הכריזו על כך שאתרי מכה ומדינה שייכים לכלל המוסלמים ואין סעודים רשאים להכתיב את החוקים. באפריל 1988, על רקע סכסוך בעניין גודל המכסות של העולים לחאג' (דרישה איראנית של כ-150 אלף עולים, לעומת כ-55 אלף שהציעה סעודיה) הושהו

היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות. הם חודשו רק ב-1991 אחרי הסכם שאישר לאיראנים מכסה של 105 אלף עולי רגל.

בשנות ה-90 ועד אמצע שנות האלפיים נראה היה כי היחסים בין המדינות התחממו. בריאד אף חדלו לדכא את המיעוט השיעי, ואישרו לכמה מנציגיו להיבחר למועצות מקומיות. הרושם הזה מטעה. המאבק בין המדינות התרחש בערוצים דיפלומטיים ובא לידי ביטוי בגיוס בעלות הברית באזור ובניסיונות לפגוע במאמצים דומים של המתחרה וגם בשתי הדרכים. איראנים קידמו את האינטרסים השיעים בקרב אוכלוסיית מדינות המפרץ, בתימן, בסוריה ובלבנון. סעודיה בתורה ניסתה לבלום זאת, טיפחה יחסים עם שכנותיה של איראן, כגון פקיסטן ואפגניסטן, שיחקה במישור של השגת השפעה על המיעוטים המסוכסכים עם איראן (כורדים, תושבי אחוואז ההיסטורית) וכמובן קידמה מאבק כלכלי. הסנקציות שהוטלו על ידי המערב על משטר האייתולות נשארו על כנם ואף הוחמרו, בין היתר, בזכות הלובי הסעודי ושל שכנותיה למפרץ. הנוכחות האמריקנית בסעודיה וסביבה, שהתחזקה משמעותית בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה תרמה תרומה ניכרת לעוצמתה הצבאית וביטחונה הלאומי של סעודיה.

היחלשות הציר הסוני של סעודיה התרחש לאחר אירועי 11 בספטמבר 2001. הפלת משטר הטאליבים באפגניסטן והקרנת האיום על פקיסטן, כמו גם הפלת שלטונו של סדאם חוסיין והתחזקות השיעים בעיראק מאז 2003 העניקו לאיראן ההזדמנות לייצא את השפעתה על השיעים במדינות ערב כמעט באין מפריע. שליחים איראנים פעלו בעיראק, בתימן, בקרן אפריקה, בקרב הפלסטינים וכמובן בכל הקשור בסוריה ובלבנון.

הידרדרות גלויה ביחסים בין ריאד לטהרן התרחשה על רקע מרוץ הגרעין האיראני והכרזותיו הפרובוקטיביות של הנשיא אחמדינז'אד. אז יצאה איראן בהתרסה גלויה נגד סעודיה והמערב ועמדה בנחישות "על זכותה לפיתוח התכנית הגרעינית לצורכי שלום". הנחישות האיראנית כנראה הצליחה – העסקה הגרעינית שחתמו אתה ב-2015 מעצמות המערב וארצות הברית בראשן הראתה, כי חששות סעודיות לא היו ריקות מתוכן. בעקבות כך נוכח "התגרענות איראן" רבו השמועות על הסכם עם פקיסטן לרבות העברת נשק גרעיני לסעודיה (יפורט בהמשך בפרק על יחסי סעודיה-פקיסטן).

לשפל המדרגה הגיעו היחסים עם פרוץ "האביב הערבי" ב-2011. אז ההפגנות של שיעים בסעודיה דוכאו באלימות. ב-2012 נעצר איש דת שיעי נימרא-נימר וב-2016 הוא הוצא להורג (יחד עם 46 מתומכיו). איראן גינתה את ההוצאה להורג, ו"המון זועם" הרס את השגרירות הסעודית בטהרן ואת הקונסוליה הסעודית במשהד. קודם לכן,

בסוף ספטמבר 2015, הוביל אירוע הקשור במקומות הקדושים להרעת היחסים. בזמנו, במהלך אירועי החאג' במחיצה או ברמיסה נהרגו כ-2,200 עולים לרגל. בטהרן הטילו את האחריות על ריאד. בינואר 2016 האשימה סעודיה את טהרן בהתערבות בענייניה הפנימיים של הממלכה והשתתה את היחסים הדיפלומטיים.

התקופה שבין 2011 עד 2016 התאפיינה במאבק עז בין המדינות שהתרחש בזירות שונות. חזית ההתנקשות שיעית-סונית נהיתה חובקת עולם, והסעודים מצאו את עצמם במצב של מגננה. איראן שהצליחה לשמור על סוריה ולבנון, שהתחזקה בעיראק, תמכה במרד התימני ואף הגיעה להסכם עם המערב על תכניות הגרעין שלה והסרת הסנקציות הכלכליות, הציגה הישגים בולטים במדיניות החוץ שלה. זאת בעוד בסעודיה היו יכולים להתגאות רק בהצלת ירדן, מרוקו או מצרים ולא מהידיים השיעיות אלא מכוחות סוניים עוינים. בשנים הללו התערבה סעודיה בכל הזירות על גבי הגלובוס, שבהן ראתה את הנוכחות האיראנית. כמעט באובססיביות עמלו בריאד כדי להציב בזירות הללו כוח נגד משלה. מדובר לא רק במדינות הקרובות גאוגרפית, כגון תימן, סוריה, לבנון או עיראק (שעליהן יפורט בהמשך), אלא אפילו בניגריה (Akpomera 2016). למרבה אכזבתה של סעודיה המהלכים האנטי-איראניים שלה טרם הצליחו (על כך יפורט בהמשך בהבאת דוגמת היחסים של סעודיה עם שאר מדינות האזור).

המאבק בין סעודיה לאיראן עלול להימשך עוד זמן רב וטרם מובן מי המנצח בו. לא נראה כי צבאותיהן של סעודיה ואיראן ילחמו זה מול זה בגלוי ביבשה או בים – העליונות לא מובטחת לשום צד; כמו גם לא צפוי שימוש בנשק הלא קונבנציונלי, שכן הוא יכול להביא אסון על כל האזור, ויש להניח כי אמריקנים לא יתנו לתסריט הגרוע מכול להתרחש. הלחימה תמשיך להתבצע במדינות צד שלישי: להחריב את תימן, סוריה ועיראק; לסכן את לבנון; להקשות על משטרים של מצרים והרשימה עוד ארוכה. מה שברור עוד הוא שסעודיה לא תירתע כל עוד איראן ממשיכה לחרחרת תחת קיומה. היא תמשיך לנסות לבלום את התעשרותה של איראן בעקבות הסרת הסנקציות כפי שכבר עשתה (Nasseri & Carey 2016). היא תנהל מתקפה דיפלומטית נגד שלוחותיה של טהרן; תזרים אמצעים לרכישת בעלות ברית (מקומיות ואזוריות) שילחמו אתה נגד איראן; היא תשקיע בנשק מתקדם, במודיעין ובתעמולה אנטי-איראנית. כל ההשקעות הללו יכולות לבוא על חשבון רמת החיים של נתיניה או מיזמי התשתיות הגדולים של המדינה, אך כפי שנראה כיום ריאד לא תחסוך אמצעים במאבק הזה.

יחסי סעודיה עם חברותיה למועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ

מועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ, או ה-GCC (Gulf Cooperation Council) הוא איגוד כלכלי מדיני שהוקם ב-1981 והוא מאחד בין שש מדינות. בנוסף לסעודיה חברות בו חמש שכנותיה ממזרח (איחוד הנסיכויות, עומאן, כווייט, קטר ובחריין). המדינות המשתתפות באיחוד אינן הומוגניות בלשון המעטה. המאחד אותן הוא כלכלה נטירית, שלטון מלוכני, החשש מאיראן ומאוכלוסייתן השיעית שבתוכן, שעלולה לגרום להפלת המשטרים. בשאר הנושאים: פוליטיים, גאופוליטיים, כלכליים, דתיים או תרבותיים, לא שוררת בין המדינות אחדות – לא רעיונית ולא מעשית, אם כי הן מצליחות על פי רוב ליישר את ההדורים.

חרף האמורפיות שלה למועצה מטרות ברורות. בנוסף לשיתוף הפעולה בכל תחום ותחום (חוקים, מסחר, חינוך, תיירות, אופן הניהול של משאבי טבע, חקלאות, מים, תשתיות, מערך בריאות, הניסיון לכוון מטבע משותף וכדומה) תוכננו במסגרת המועצה כוחות מזוינים מאוחדים ("מגן חצי האי" – Peninsula Shield Force). אלה בינתיים הגוף היחיד שקורם עור וגידים לצד ההשפעה הפיננסית הגדולה שרכשה המועצה (בצורת קרנות משותפות). בעזרת "המגן" הצילה סעודיה את הסולטן הבחרייני בעת המהומות שפרצו במדינתו באירועי "האביב הערבי" ב-2011. כמו כן בעזרתו התחילו סעודיה עם שכנותיה להילחם בדאעש בסוריה מספטמבר 2014, וב-2016 השתתפו 21 מדינות לצדו בתמרונים משותפים.

הניסיון לשדרג את המועצה ל"איחוד המפרץ" (החיקוי של "האיחוד האירופי") לא צלח. עומאן "לא עמדה בלוח זמנים". הנסיכויות סירבו לכך שהבנק המרכזי של האיחוד ימוקם בריאד ולא קיבלו את המטבע המשותף. קטר לא הסכימה עם סעודיה באשר לטבעו של "האביב הערבי", תמכה ב"אחים המוסלמים" במצרים והיחסים הדיפלומטיים בין המדינות אף הושהו בין השנים 2014-2015. אי אפשר לשלול את האפשרות כי המחלוקת בין המדינות לא נסבה סביב מצרים אלא ביטאה את המאבק בין סעודיה מייצאת הנפט לבין קטר שרצתה להתחרות בה בעזרת יצוא הגז, שעתודותיו במדינה בין הגדולים בתבל.

כך או אחרת, שכנותיה ל-GCC הן "הבטן הרכה" של סעודיה – האזור שבקרבתו נמצא מרכז הכובד של הכלכלה הסעודית – שדות הנפט שלה ורוב המפעלים לעיבודו וליצואו. היחלשות או הפלה של אחת המדינות הללו תקשה מאוד על ביטחונה הלאומי של הממלכה. המועצה משמשת "כיס" למלחמות הכלכליות של סעודיה נגד איראן

ובנות חסותה. היא גם כלי פוליטי-תעמולתי במדיניות החוץ של סעודיה. במסגרתה העניקה סעודיה סיוע למדינות שאינן קשורות כלל לאזור המפרץ, אך בריאד השכילו לשמר את משטריהן (מדובר במרוקו וירדן). במסגרת המועצה הופעל גם הלחץ הכלכלי והמדיני על תימן. במרץ 2016 ביוזמת סעודיה הכריזה המועצה על חיבאללה כארגון טרור וקראה להילחם בו.

ככל הנראה, סעודיה תמשיך לטפח את המועצה, לגרום להתחזקותה הכלכלית והצבאית. מצדן גם שכנותיה למועצה אינן צפויות לקרוא תיגר על העליונות הסעודית. על רקע התחזקותה של איראן ואיומי הישרדות אין להן ברירה אלא ללכת בעקבות סעודיה כמעט בכל מהלך שתיוזם, כלכלי וגאופוליטי גם יחד (Martini et al. 2016).

יחסי סעודיה – תימן

יחסים בין סעודיה לתימן תמיד היו רחוקים מלהיות אידאליים. סעודיה שולטת כיום על חלקים נרחבים מ"תימן הגדולה", שבעבר היתה מחולקת אדמיניסטרטיבית במסגרת האימפריה הבריטית או זו העות'מאנית, ועוד קודם כן (במאות 13-15 ו-17-18) היתה מדינה שאוחדה בידי השליטים המקומיים לישות גאופוליטית עצמאית. מבלי להיכנס עמוק מדי להיסטוריה יודגש, כי כל הסביבה של הרי עסיר ודרום שפלת טיהאמה – חלק מהמחוזות הסעודיים של עסיר, נגראן וג'אזאן – שייכים היסטורית לתימן. לכאן יש להוסיף רשימה של איים בים האדום ורצועה רחבה של דרום סעודיה עד לגבול עם עומאן; כיום הם נחלתם של הסעודים ובעבר היו תחת השפעה תימנית.

לסעודים אשמה לא מעטה בסכסוך הפנים-תימני שארך עשרות שנים ועם הפוגות קצרות ממשיך עד ימינו. תימן כפי שהיא מוכרת לנו כיום התאחדה לישות גאופוליטית מאוחדת רק בשנת 1990 בממשלו של הנשיא עלי עבדאללה סאלח, שהמשיך למשול במדינה המסוכסכת במשך כעשרים שנים נוספות. לפני עת זאת הספיקה סעודיה לתמוך בשלטון מלוכני שיעי (זאידי) שהופל ב-1962 בצפון תימן; מ-1967 הסכימה לקיומה של צפון תימן הרפובליקנית בת חסותה, עם סונים בראשה ואף התחילה לספק לה נשק וסיוע כלכלי. עם זאת, "יחסי הידידות" התהוו על רקע המאבק של סעודיה בדרום תימן הסוציאליסטית שנהנתה מתמיכתה של ברית המועצות לשעבר וסין. היחסים בין דרום תימן לסעודיה היו תמיד גרועים. במהרה התהווה בין השתיים סכסוך גבולות ובריאד פעלו בנחישות למחיקתה של דרום סודן מהמפה הפוליטית של האזור, הן בסיוע של צפון תימן, הן בזה של אמריקנים והן בכוחות עצמה.



איור 10: מפת שתי התימניות עד לאיחודן ב-1990

גם מאז איחודה בחשו הסעודים בעניינים הפנימיים של תימן. בין סעודיה לשכנתה לא היתה הסכמה לגבי נושאים קריטיים. בנוסף לסכסוך טריטוריאלי וגבולות בלתי מסודרים, תימן לא תמכה בסעודיה בתקופת מלחמת המפרץ הראשונה. החלטה זו עלתה לתימן בכ-800 אלף עובדים תימנים שגורשו מסעודיה בשנים 1990-1991. מרידות רעב שאירעו בעקבות זאת ב-1992 הביאו למשבר פוליטי בתימן, ששוב ליבה את מלחמת האזרחים. המלחמה המחודשת בין הצפון לדרום הוכרעה רק ב-1994 עם ניצחונה של צפון.

תימן הענייה והמסוכסכת היתה למוקד התחזקות של כוחות אסלאמיים קיצוניים. הסכם הגבולות שנחתם בין סעודיה לתימן ב-2000 (הסכם ג'דה) לא הוסיף שקט לענייני הפנים והחוץ של תימן, כמו גם לאלה הסעודיים. אמנם זכתה סעודיה רשמית בשטחים תימניים היסטוריים והרחיבה את השפעתה על הנשיא סאלח, אך המהלך הזה לא הגדיל את מעגל האוהדים בתוך תימן. משטרו של הנשיא סאלח הסוני, מושחת ואף תומך בעקיפין בכוחות סוניים אסלאמיים קיצוניים, גרם למשברים כלכליים ולחזיוקה של אל-קאעידה הרודפת אוכלוסייה שיעית רבה של המדינה. במדינה בת 27 מיליון תושבים, שבה שיעים תפסו כשליש מהאוכלוסייה, המצב עלול היה להתגלגל

להתפרקות המדינה. ואכן התנגדות שיעית שהתעוררה בתימן במהרה התחילה לאיים על שלטונו של סאלח בפרט ועל עצם קיומה של תימן בכלל. בראש ההתנגדות עמד המטף חוסיין בדר אל-דין אל-חות'י – שעל שמו נקראים מאז 2004 המורדים השיעים הרבים הנלחמים בשלטון הסוני של הנשיא סאלח ויורשיו בתימן. הצלחותיהם היו רבות, בין היתר בזכות הסיוע הסמוי של איראן שהתעניינה מאוד בחזית מלחמה שיעית-סונית זו. איראן פענחה נכון את מצבה האסטרטגי של תימן, שבנוסף לאיום הישיר על סעודיה-שכנתה שלטה על מצרי באב אל מנדב והיתה יכולה להסב נזק רב לסעודים, אמריקנים ולכלל הכלכלה העולמית (בדגש על מסחר בנפט וגז) אם היתה מאיימת בסגירתם.

בתמיכת הסעודים ובהשתתפות חצי גלויה של כוחות אל-קאעידה, ואף בסיוע של ארצות הברית, צבא תימן יצא למתקפה מסיבית בחות'ים ב-2009. המתקפה הסתיימה, לכאורה, בכינון הפסקת אש ב-2010, אם כי בפועל הלחימה נמשכה. "האביב הערבי" שוב הדליק את מלחמת האזרחים במדינה. ב-2011 הודח הנשיא סאלח ועזב לסעודיה. זה שבא אחריו – אבד רבו מנסור האדי – החזיק מעמד עד מרץ 2015 ובסופו של דבר אחרי שנחלץ בנס מהתקפה חות'ית גם מצא מקלט בסעודיה. במסגרת המלחמה של כולם בכולם בתימן בו-זמנית פעלו במדינה השסועה מספר כוחות: אל-קאעידה הפרו-סעודית; שלוחות של המדינה האסלאמית (דאעש) קיצונית אף יותר ולכאורה מרוחקת מריאד, חות'ים פרו-איראנים השיעים; כוחות סעודיים סדירים, ואמריקנים הפועלים בעיקר בעזרת כוחותיהם המיוחדים ויחידת המזל"טים כנגד הטרור האסלאמי של דאעש, אל-קאעידה ובעיקר נגד החות'ים (לשביעות רצונם של הסעודיים). נוסף על כך נכחו בתמונה שלל מיליציות בלתי מזוהות של שבטים מקומיים שהתמרדו במשטר המרכזי המושחת והסתכסכו בין עצמם.

ב-2015 חות'ים היו לכוח הדומיננטי בתימן, שהשתלט על כל הצפון וצפון מערב המדינה, כולל עיר הבירה צנעא, רוב הגבול עם סעודיה ומישור החוף של הים האדום על רוב נמליו. במרץ 2015 הכריזה סעודיה על הקמת קואליציה רחבה של כוחות סוניים שישתתפו במבצע צבאי נרחב מול חות'ים. במאבק הזה הסכימו לקחת חלק נסיכויות המפרץ, כוויט, קט, ירדן, מרוקו, סודן, מצרים ופקיסטן. ארצות הברית הכריזה על סיוע במודיעין, טכנולוגיות לחימה מתקדמות ולוגיסטיקה.

הקואליציה האנטי-חות'ית יצאה לדרך וכבר קרוב לשנתיים מנסה לדחוק את החות'ים מכלל המקומות האסטרטגיים: מהחוף בעזרת חיל הים הסעודי וחיל הנחתים, תוך

הפגזות כבדות של אזורי הגבול תימני-סעודי ועוד בחזיתות אחרות. אולם בינתיים לא נראה הניצחון הסעודי מתקרב.

יש מומחים החוזים שייתכן שדווקא מהסוגיה התימנית יתחיל הנרמול ההיפותטי ביחסים שבין ריאד לטהרן. החשיבות האסטרטגית של האזור והאיום הממשי הקרוב על סעודיה יכולים, לכאורה, לרכך במקצת את עמדותיה של ריאד ולהראות את רצונה הטוב של טהרן (Esfandiary & Tabatabai 2016). כנראה מדובר באשליה. אם מדינות ה-GCC הן "הבטן הרכה" של סעודיה, הרי שתימן היא "הגב הלא מוגן" שלה. סעודיה תמשיך להיות פעילה בחזית התימנית ולא תחדל מלהתערב בענייניה הפנימיים של המדינה הזאת. סיום הסכסוך הבין-תימני לא נראה באופק, כוחות סעודיים ושלוחותיהם מדשדשים, והמעורבות האיראנית בקונפליקט רק הולכת וגדלה. גם אם תנצח סעודיה צבאית את החות'ים, השקט הפנימי במדינה לא יישמר לאורך זמן מבלי נוכחות חזקה של משטר מרכזי, תימני או זה, שישלוט ביד רמה על שאר הכוחות המזוינים (סונים ושיעים גם יחד, וזאת בנוסף לדאעש, אל-קאעידה ואחרים).

יחסי סעודיה – ממלכת ירדן

שנים ארוכות היו מחלוקות באשר לשליטה על חצי האי ערב ועל המקומות הקדושים לאסלאם בין בית סעוד לבין השושלת ההאשמית ששלטה בערים הקדושות. כידוע, הסעודים ניצחו וההאשמים עזבו את המקומות הקדושים. למענם, בידי הבריטים שקיבלו מנדט על ניהול האזור, נותק רוב השטח שממזרח לנהר הירדן, וכוננה בו אמירות ערבית בראשות עבדאללה הראשון. היתה זאת תמורה על עזרתה לבריטים במלחמתם בשלטון הטורקי. בשנת 1946 זכתה "האמירות ההאשמית של עבר הירדן" בעצמאות ונהיתה "הממלכה ההאשמית של עבר הירדן". האמיר עבדאללה היה למלך עבדאללה.

חיסולים, נקמת דם, ביזה ושווד של סוחרים וכן המאבק הגלוי על שטחים (כגון במחוזות עקבה ומעאן) האפילו על היחסים, ומנעו שיתוף פעולה בין ירדן וסעודיה עד אמצע שנות החמישים. עם מות מייסדי השושלות היריבות, ולרקע כמה שינויים חשובים במזרח התיכון בכלל ובירדן וסעודיה בפרט, חל שיפור ביחסים. בין שינויים אלה היו מהפכות אנטי-מלוכניות סוציאליסטיות במצרים ובעיראק (שבה הופל המלך ההאשמי); קץ הסיוע הצבאי, הכלכלי והפוליטי הבריטי לירדן, שהיה רציף מאז תקופת המנדט; קשיים פיננסיים של עמאן והתעשרות חסרת תקדים של סעודיה מכספי

הנפט. כך החלה התקרבות זהירה בין המדינות. רשמית, היתה זו סולידריות של שני בתי המלוכה כנגד המשטרים הסוציאליסטיים. בפועל דובר על נורמליזציה של יחסים שהיו להם ביטויים גאופוליטיים ממשיים בדמות הסדרת הגבול בין השתיים, שבה זכתה הירדן בתוספת ניכרת של שטח בחוף ים סוף – בין עקבה לעיר הסעודית חאקל.

סיוע כלכלי רב של סעודיה, בכסף ובמקורות אנרגיה, ושוקיה הפנימיים לתוצרת חקלאית ירדנית, קשרו עוד יותר את עמאן לריאד. מכאן אין עדיין להסיק שירדן הולכת בעקבות סעודיה בכל תחום על חשבון האינטרסים שלה בחזיתות אחרות. ירדן לא תמיד תמכה בהצעותיה של סעודיה בליגה הערבית. היא גם לא הצטרפה לקואליציה האנטי-עיראקית במלחמת המפרץ הראשונה – ושלמה על כך ביוקר: הסיוע הכספי הופסק והעובדים הירדנים (פלסטינים ברובם) גורשו מתחומי סעודיה. התקרבות מחודשת אירעה באמצע שנות התשעים. מאז הלכה וגדלה השפעתה של סעודיה על ירדן. היא הגיעה לשיאה עם פרוץ "האביב הערבי", כשסיוע כלכלי נדיב שלה עזר למלך עבדאללה השני לכבות את להבות המרד נגדו ונגד מדיניותו.

כיום סעודיה מסייעת לירדן בכסף רב, שמיועד לתמוך במשקה המידרדר ולשמור על רמת החיים הנוכחית, למרות שפע הבעיות החברתיות-כלכליות שלא נפתרו זה עשרות שנים. אין להניח כי נדיבותה של סעודיה בלבד עומדת מאחורי הסיוע הרב. האינטרסים של בית סעוד בשמירה על ירדן מלוכנית ויציבה ברורים. הפלת השלטון של השושלת ההאשמית תבשר רעות גם לזו הסעודית ותעמיד בגבול הממלכה ישות גאופוליטית לא בהכרח ידידותית, העלולה להתחבר ליריבותיה בעיראק, בסוריה ובלבנון או לפנות לסיוע של איראן (Patrick 2013).

יחסי סעודיה – מצרים

בין ערב הסעודית למצרים שררו יחסים מיוחדים ארוכי שנים, שעד לאחרונה באו לידי ביטוי בעיקר בסיוע כלכלי משמעותי של הממלכה לשכנתה הענייה והמאוכלסת יותר. ליחסים מיוחדים אף לא הפריעה ההתקרבות של מצרים לברית המועצות בתקופת שלטונו של הנשיא נאצר. בריאד הבינו כי "סוציאליזם" מצרי משתמש רק בפטרונז במוסקבה על מנת לנצלו כלכלית וצבאית. חתימת הסכם השלום עם ישראל העכירה את היחסים, אך במהלך שלטונו של הנשיא מובארכ הם שוב התחממו, בפרט על רקע האיבה המשותפת מול איראן. סעודיה רואה במצרים הגדולה בעלת ברית חשובה עם עתודות כוח אדם, משאבים טבעיים ויתרונות גאואסטרטגיים (ביניהם תעלת סואץ

ומערך הצינורות שעוקפים אותה). היקף הקשרים הכלכליים בין השתיים מרשים (במיוחד מהצד הסעודי): השקעות ממשלתיות במיליארדי דולרים, בנקאות וביטוח, חקלאות, תעשייה, תיירות ועוד. ערב הסעודית אף מספקת עבודה בשטחה לכ-1-2 מיליון מצרים, המזרימים מצדם לארץ האם כ-7.5 מיליארד דולר בשנה (רק באופן רשמי). מצרים מייצאת לסעודיה מוצרי חקלאות ורוכשת מוצרים פטרוכימיים בהיקף של חמישה מיליארד דולר לפחות (חלק גדול מקבלת מצרים תוך סבסוד סעודי או במתנה).

ערב הסעודית צידדה במובארכ במהלך המהומות במצרים, ועליית האחים המוסלמים לשלטון יצרה מתח של ממש בין המדינות. בסעודיה ידעו בבטחה כי מצרים תיאלץ לנקוט עמדה בנוגע ליריבתה המסורתית – איראן – וכך היה. הביקור הרשמי הראשון של הנשיא מורסי היה לטהרן. ריאד לא ישבה בחיבוק ידיים וכנראה פעלה להפלת שלטון האחים המוסלמים של הנשיא מורסי, בין היתר על ידי היעדר תמיכה משמעותית במצרים בעת שלטונם. ביולי 2013, אחרי הדחתם הרשמית ועלייתו לשלטון של הנשיא א-סיסי שבה סעודיה לתמוך כלכלית במצרים, וגם גייסה לשם את חברותיה מה-GCC. למצרים זרמו מיליארדי דולרים במזומן, במענקים, בהלוואות ללא ריבית וגם דרך מקורות אנרגיה.

בביקור המלכותי במצרים שניצלה משלטון "האחים המוסלמים" חתם מלך סעודיה עם הנשיא א-סיסי (בן חסותו לכאורה) על עשרות הסכמים ומזכרי הבנות ששווים חצה 20 מיליארד דולרים. ביניהם הסכם להקמת אזור סחר חופשי בחצי האי סיני; הסכם להקמת עיר סטודנטים לצעירים שמגיעים מחו"ל ללמוד במוסד ההלכתי החשוב במצרים – "אל-אזהר". בתמורה הודיעה ממשלת מצרים שהאיים טיראן וסנפיר שייכים למעשה לסעודיה ויש להחזיר את הריבונות עליהם לריאד. על מנת לפצות על הוויתור הטריטוריאלי הודיעו במצרים וסעודיה על הקמת גשר יבשתי שיחבר ביניהן מעל הים האדום, וכנראה יעבור דרך האיים הללו.

למרבה ההפתעה גילו בריאד כי מצרים מעוניינת לקבל תמיכה מכמה כיוונים, ולא רק מזה הסעודי. הנשיא א-סיסי התחיל לקדם מדיניות גאופוליטית עצמאית: ניסה להתקרב לרוסיה; לא הביע רצון לתמוך בעמדות הסעודיות בסוריה; לא מיהר לצאת בהכרזות אנטי-איראניות. הוא אמנם הבטיח לשלוח את חייליו לתימן אך דיבורים גברו על מעשים.

סעודים החלו ללחוץ על קהיר בעזרת כליהם הגאופוליטיים המוכרים. באוקטובר 2016 ביטלו את אספקת הנפט ומוצריו ללא הגבלת זמן. היקפי הגזרה היו משמעותיים – 700 אלף טון של מוצרי הנפט לחודש בשווי של כ-23 מיליארד דולרים, אותם מצרים היתה יכולה לקבל במשך חמש שנים לפחות. במצרים, שסובלת ממשבר כלכלי רחב היקף עלול הדבר הזה לגרום לאי-שקט חברתי-פוליטי ולהוביל שוב להפלת השלטון שאינו תומך בגישות הסעודיות (Noueihed 2016). בינתיים לא פגעו סעודים בעובדים מצריים בסעודיה – אך ייתכן שזה רק עניין של זמן והם יהיו קורבן נוסף למחלוקת בין שתי המדינות. מצד שני, חברות חקלאיות סעודיות שמחזיקות נדבך חשוב בכלכלה המצרית ומשתמשות בקרקעות פוריות ומים רבים יכולות למצוא את עצמן בנות ערובה למשחקים הגאופוליטיים של שתי המדינות. אולם יתרונה של סעודיה במאבק הזה ברוך, החזית הנוספת של הלחץ הסעודי על מצרים קשורה במי הנילוס. לסעודיה השפעה כלכלית ופוליטית לא מבוטלת על אתיופיה וסודן ובעזרת "הלחץ ההידרו-פוליטי" ניתן לרמוז לנשיא א-סיסי על איזה חבל דק הוא מהלך, כאשר ספיקת מי הנילוס ביוזמה הסעודית יכולה להצטמצם דרסטית. עם זאת, קשה להאמין שהמשבר ביחסים יגיע עד לחציית קווים אדומים כגון אלו. סביר להניח כי בעתיד הקרוב קהיר שוב תהיה לצדה של ריאד והיחסים ינורמלו.

אי אפשר להגיד שהמדיניות הגאופוליטית של הנשיא א-סיסי היתה בלתי מחושבת, או שהוא רצה לפגוע בכוונה תחילה בעמדה הסעודית. כנראה, היגיון בריא ורצון לשמור על מדינתו גרמו להחלטותיו. מחירי הנפט הנמוכים ומצב גאופוליטי מסובך שבו נמצאת סעודיה לא מפשרים טובות לסיוע הכלכלי הסעודי למצרים (El-Gamal 2016). קהיר זקוקה להרבה יותר מאשר סעודיה יכולה להציע. כנראה ההלוואות ממערב שמקווה א-סיסי לקבל בנוסף למתנות מרוסיה, נראו לו טובות הרבה יותר למשק המצרי והוא היה מוכן להסתכן במשבר מול ריאד שאף מסוגל לגרום להפלתו.

למרות המשבר הנוכחי, אין לחשוב כי סעודיה תוותר על מצרים לצדה. צבא מצרים; הצי וחיל האוויר שלה; אוכלוסייתה הסונית המתקרבת לכ-100 מיליון נפש; יחסיה עם ארצות הברית שאמורים להשתפר בחסות כהונתו של הנשיא דונלד טראמפ והשפעתה הגאופוליטית של קהיר על מדינות המזרח התיכון לוקחים חלק חשוב בראייה הגאופוליטית של סעודיה, ויהיה לא הגיוני מצדה למרר את היחסים מעבר למה שכבר נעשה.

יחסי סעודיה – סוריה

במשך שנים רבות לא ראתה סוריה בערב הסעודית שחקנית משמעותית בזירה הגאו-אסטרטגית שלה. גם מבחינת סעודיה היתה סוריה גורם שולי בשיח הפוליטי, הכלכלי והדתי. אמנם היא נעזרה בבעלת בריתה הקומוניסטית (ברית המועצות), אך היתה במעגל איזמים משלה (טורקיה, ישראל, ירדן) ולא הובילה לחששות רבים. התמונה השתנתה ב-1979 שבה התחיל הקשר האסטרטגי בין סוריה לאיראן. סוריה היתה בין הראשונות שהכירה במשטר האייתולות. הזהות העלווית של ההנהגה הסורית תרמה את חלקה להידוק היחסים עם איראן השיעית, אך מעבר להיבט הדתי היה לשיתוף פעולה זה אינטרסים כלכליים וצבאיים רבים. במלחמה שפרצה בין עיראק לאיראן ב-1980 נרתמה סוריה לסייע לאיראן והיתה לחוליה חשובה בגשר האווירי להעברת נשק וציוד מלחמתי אליה. מלחמת לבנון הראשונה היתה אירוע נוסף שחזק את היחסים שהתהדקו במהלך המלחמות, ואלה הביאו לחתימת הסכם אסטרטגי לשיתוף פעולה בין שתי המדינות. הוא כלל, בין היתר, התחייבות איראנית לספק לסוריה נפט במחירים מוזלים. סוריה מצדה נתנה לאיראן דריסת רגל בלבנון ואיפשרה את הקמתו של ארגון החיזבאללה.

מאז בחרה סוריה באיראן כבעלת בריתה האסטרטגית היא נמצאה מול חזית כלכלית וגאופוליטית אחידה של מדינות המפרץ הסוניות וערב הסעודית בראשן (& Berti 2012). העובדה שבדמשק שולט מיעוט המזוהה עם השיעה, ואף רואה בעצמו בסיס תרבותי, דתי והיסטורי של האומה הערבית, העצימה עוד יותר את היריבות. בנוסף לעקבות איראניות, ראו בסעודיה הוכחות רבות לעוינותה של סוריה כלפי העולם הסוני, במיוחד בכל הקשור במעורבות הסורית בלבנון, בעיקר בעמידת סוריה מאחורי רציחתו של בעל הברית הסעודי וראש ממשלת לבנון, חרירי. סוריה מצדה ראתה במעורבות הסעודית בלבנון פגיעה באינטרסים חיוניים בזירה הביתית שלה, ואף זיהתה את הניסיון להפיל את המשטר העלווי ולהחליפו בזה הסוני. אירוע התקיפה בשנת 2007 שבו הופץ אתר הגרעין הסורי הביא להאשמות של סוריה נגד סעודיה ומדינות המפרץ, שכביכול לא הגנו עליה מפני התקיפה הישראלית.

העמדה האנטי-סורית הברורה קיבלה אופי עוין וגלוי עם פרוץ אירועי "האביב הערבי". סעודיה החלה לחמש מורדים שיצאו נגד שלטונו של אסד ולא חסכה באמצעים. במקביל לתמיכה הלא רשמית הזו במלחמת האזרחים הסורית, החלו מתקפות דיפלומטיות ותקשורתיות. אמנם את החלק העיקרי במאבק קיבלה על עצמה נסיכות

קטה. בזכות העוצמה והפופולריות הרבה של רשת התקשורת אל ג'זירה שבבעלותה, חש המשטר הסורי על בשרו את עוצמת הלחץ של בעלות בריתה של סעודיה. קטר הובילה את דיוני הליגה הערבית בדבר האירועים האלימים בסוריה, ובמקביל פעלה רבות כדי לסיים את חברותה של סוריה בליגה, דחפה לבידודו של הנשיא אסד וקראה בפומבי לשיגור כוחות צבאיים ערביים על מנת להגן על אזרחי סוריה מפני הפעולות האלימות של המשטר הסורי.

מלחמת האזרחים בסוריה נכנסת לשנה השביעית, ובינתיים היא לא הובילה להפלתו של משטר אסד ולשבירת הציר האיראני. להפך, היווצרות "המדינה האסלאמית" (דאעש) על חלק משטחה של סוריה מאיימת על סעודיה ועל בעלת בריתה, ירדן. נוסף על כך, כיום סעודיה מפחדת מהתחזקות שלטונו של אסד, שבזכות חיזבאללה, איראן ורוסיה לא די שמצליח לשרוד אלא מחזיר שטחים שאיבד לפני שנים. על כן מנסה סעודיה במהלכים דיפלומטיים וכלכליים עדיין להשיג את מבוקשה ובינתיים בלי הצלחה רבה – ארצות הברית לא ממהרת להיכנס למאבק גלוי עם הרוסים; מצרים בהנהגת הנשיא א-סיסי אכזבה את סעודיה בכך שסירבה להתנגד למשטרו של אסד; ממלכת ירדן מעוניינת רק בהישרדותה ולא תסתכן במהלך צבאי נגד אסד; לבנון השקועה בבעיות הפנימיות משלה גם אינה יכולה להשפיע על חיזבאללה; הרוסים לא ממהרים לעזוב את בן חסותם, למרות ה"שוחד" שהציעו סעודים (יפורט בהמשך). בינתיים רק טורקיה מצטיירת בתור הכוח היחיד באזור שיפעל לצדה של סעודיה וגם זה לא נראה באופק.

החזית הסורית, בדומה לחזיתות אחרות מול איראן, כנראה תמשיך לגרור השקעות סעודיות רבות. כנראה, התחממות היחסים בין המדינות (אם עד אז תישאר המדינה הסורית על כנה) תתאפשר רק עם השגת המטרה הסעודית: סוריה שנשלטת על ידי כוחות סוניים העוינים את איראן, שגם הצליחו לנתק את השפעתה על לבנון.

יחסי סעודיה – לבנון

תפיסה היסטורית של דמשק גורסת כי לבנון היא חלק אינטגרלי ובלתי נפרד משטחה של סוריה. סוריה מייחסת לעצמה השפעה בלעדית על המתרחש בלבנון. היא משרתת את כלכלת סוריה ומעמידה לרשותה את תשתיותיה ונמליה. סוריה היתה ששיחקה בעתידה הגאופוליטי של לבנון בעזרת שימוש בריבוי קבוצות אתניות ודתיות במדינה זו, ועל רקע מלחמת האזרחים שפרצה בה בשנות ה-70. ב-1982 היתה זאת סוריה

שאיפשרה לאיראן לשלוח ללבנון כ-1,500 חיילים ופעילים של משמרות המהפכה כדי להקים את חיזבאללה. מאז לבנון הלכה והתרחקה מהמחנה של מדינות ערביות סוניות לכיוון פרו-איראני מובהק.

עמדתה של סעודיה לגבי לבנון והשפעתם של השיעים שבה מנוגדת לזו הסורית, במיוחד לאור התחזקותה של איראן ושלוחותיה במדינה המסוכסכת הזאת. למרות השקעות פיננסיות רבות, רוב המאמצים הדיפלומטיים של סעודיה במדינה זו נתקלו בהתנגדות סורית-איראנית עזה ובדרך כלל לא נשאו פרי. "הסכם טאיף" בתיווכה של סעודיה, שנחתם ב-1989, לא שם קץ למלחמת האזרחים ולא הוביל לנסיגת סוריה מהמדינה. ב-2004 היה נראה שהסעודים השיגו את מבוקשם. ראש ממשלת לבנון, חריירי – יזם שעשה את הונו בסעודיה ושנתמך רבות על ידיהם – נרצח ב-2004 בידי כוחות פרו-סוריים. ההד הפוליטי שעשה הוביל לכינון הממשלה ללא השפעה איראנית-סורית-שיעית רחבה בראשות בנו, וגרם לנסיגת הכוחות הסוריים מלבנון. עם זאת, בפועל לא הוביל המהלך לשינוי המיחול: ההשפעה הסורית-איראנית נשארה על כנה, וחיזבאללה אף הלך והתחזק, במיוחד לאחר מלחמת הלבנון השנייה ב-2006.

לאחר "התיקו" בין חיזבאללה לישראל במלחמת לבנון השנייה והתחזקותן של חיזבאללה ואיראן במדינה, לקחה סעודיה לכאורה פסק זמן. היא המשיכה לממן כוחות אנטי-סוריים במדינה, אך ב-2008 קטר היתה זו שהתערבה בענייניה הפוליטיים של לבנון המסוכסכת וגרמה בין היתר לבחירת הנשיא מישל סלימן. עם זאת, המאבק השקט בין סעודיה לאיראן במדינה נמשך. מסמכי ה-WikiLeaks חשפו כי ב-2008 רצו סעודים לשלוח ללבנון כוח ערבי משותף שבתמיכת נאט"ו וצבא ארצות הברית יחליף את כוחות האו"ם באזור, שלדברי הסעודים "יושבים ולא עושים דבר" בכל הקשור להתחזקותם של חיזבאללה ואיראן באזור (Al Jazeera 2010).

כידוע, גם יוזמה סעודית זאת לא יצאה לפועל. יתרה מכך, כוחות האו"ם ברחו מהאזור לגמרי, ואת מקומם תפסה חיזבאללה. סעודיה המשיכה לדשדש בחזית הלבנונית, ואף התחילה לאבד סבלנות. במרץ 2016 פרץ משבר חריף ביחסים, כאשר סעודיה התחילה "להעניש" את לבנון עבור חוסר נכונותה לגנות את איראן על מעשיה נגד סעודיה, כגון פגיעה בשגרירותה או השתתפותה בלחימה לצד שיעים בתימן, בסוריה ובחזיתות מאבק אחרות מול ריאד. סעודים ביטלו שני מענקים בסך של ארבעה מיליארד דולרים; פרסמו אזהרת מסע ללבנון; התכוונו לגירוש לבנונים מסעודיה והכריזו על חיזבאללה כארגון טרור (אותו בין היתר האשימו בשליחת כוחות מזוינים

לתימן). שאר מדינות ה-GCC, למעט עומאן, הצטרפו ל"תהליך הענישה". המהלך הדרסטי של סעודיה יכול להיות מוסבר בין היתר בהתחזקות פוליטית ניכרת של חיזבאללה והפטרונים שלו – סוריה ואיראן (Legrenzi & Lawson 2016).

הביקורת של סעודיה הופנתה גם כלפי בעלי בריתה בלבנון – הקואליציה הסונית והאנטי-סורית בראשות סעד חרירי. ניתן רק לנחש מדוע הפעילה ריאד לחץ כה מסיבי על הכוח היחיד שתמך בה בלבנון. ייתכן כי היא עשתה זאת על מנת לאפשר את בחירתו של נשיא לבנון החדש, מישל עוואן באוקטובר 2016. בחירתו התאפשרה אחרי שראש הממשלה לשעבר ומנהיג הסונים, סעד חרירי, לאחר השיחה עם שליח סעודי, הודיע על תמיכתו בעוואן. הנשיא הזה אמנם מזוהה עם חיזבאללה, אך יצא בהכרזה שבה הבטיח להיטיב את היחסים עם ריאד; כמו גם כנראה כחלק מהעסקה הכוללת, לראשות הממשלה נבחר סעד חרירי – בן חסות סעודית. השפעה, אפילו חלקית, על המתרחש בלבנון עדיפה לסעודים על חוסר ייצוגה הפוליטי בכלל. נוסף על כך, עוואן יכול לשמש אינטרסים סעודיים בגלל היותו נוצרי ששהה שנים בארצות הברית, וכנראה יכול להיטיב במדיניות החוץ שסעודים מנהלים מול וושינגטון. מדובר בכלי פוטנציאלי להשפיע על דעת הקהל האמריקני – סעודיה מצטיירת בתור מסייעת לנשיא נוצרי להילחם בדאעש ולמרות חוסר ההסכמה הפוליטית שבין סעודיה ללבנון תורמת ליציבות אזורית.

יחסי סעודיה – עיראק

מערך היחסים בין סעודיה לעיראק התאפיין בחשדנות הדדית. משנות ה-60 של המאה הקודמת ראתה ריאד בדאגה את שכנתה הצפונית הולכת בדרך הסוציאליסטית, הוכשת נשק סובייטי וגם אינה מסתירה את רצונה לספח את כווית העשירה (מאז 1961 שבה נסוגו הבריטים מכווית). למרות הנהגתה הסונית של עיראק, שדיכאה את שאר האוכלוסיות במדינה (ערבים-שיעים, כורדים) פחדו בריאד כי בגדד תנסה לחרחך בהשפעתה בעולם הערבי. החשדות התחלפו בזיהוי ההזדמנות הגאופוליטית ב-1979. באותה עת לאור המהפכה האסלאמית באיראן, תכננו בעיראק לבלום את התפשטות המהפכה לשטחה ובז-זמנית "לגזור" מאיראן כמה שדות נפט חשובים.

במלחמת איראן-עיראק התייצבה סעודיה לצד סדאם חוסיין. יחד עם מדינות המפרץ סיפקה לו הלוואות ומענקים נדיבים. בתום המלחמה שהוכרעה באפס תוצאות מצאה עיראק את עצמה שקועה בחובות למדינות המפרץ ולסעודיה, שלעומתה לא ניזוקו

הרבה מהמלחמה. רק צינור הנפט העיראקי שעבר בשטחה של סעודיה נשאר העד לשיתוף הפעולה שבעת המלחמה בין בגדד למדינות המפרץ וסעודיה; וגם הוא לא הספיק להביא שום רווח. ב-1990 החליט סדאם חוסיין לפלוש לכווית – אחת המדינות שהיה חייב לה כספים רבים. בכך קיווה לשפר בהרבה את מצבה הכלכלי והגאופוליטי של מדינתו – להיפטר מהחוב, להשיג שדות נפט עשירים וגישה נוחה יותר למפרץ הפרסי. אם היה מצליח היתה הופכת עיראק להגמון הנפט בעולם (20% מסך כול התפוקה של מדינות ה-OPEC וכרבע מסך כול העתודות המוכחות דאז בעולם).

בסעודיה ובמדינות המפרץ השכנות חששו מאוד משאיפות עיראקיות ודאגו לרסנה. הקואליציה הבינלאומית עם ארצות הברית בראשה עשתה את רוב העבודה. סעודיה גם לקחה חלק פעיל בה (בנוסף למיקום הבסיסים האמריקניים בשטחה). מלחמת המפרץ הראשונה והסנקציות הכלכליות שהוטלו על עיראק לאחר תבוסתה לכאורה סיפקו את ריאד. עד 2003 סעודיה לא ראתה שום צורך להתערב באופן אקטיבי בזירה העיראקית.

פלישה אמריקנית למדינה וחסול השלטון המרכזי הסוני בה השפיעו לרעה על מצבה הגאופוליטי של סעודיה. עיראק בעיני סעודיה הפכה ל"סיוט" יותר מאשר בעבר (Henderson 2007). סעודיה מצאה את עצמה גובלת עם מדינה כושלת, עם רוב אוכלוסייה שיעית (כ-60%), שהרחיקה את הסונים מהשלטון ושגם נוטה לכיוון איראן ועוינת את סעודיה. יתרה מכך, האוכלוסייה הסונית של עיראק לא שכחה את חלקה של סעודיה בהפלת שלטונו של סדאם חוסיין ושמרה לה טינה. השפעה פוליטית של סעודיה על עיראק היתה חלשה. היא לא הצליחה להשפיע על מערכות הבחירות בה לא ב-2005, לא ב-2010 ולא ב-2014. עיראק נשלטה על ידי שיעים, הפכה לבעלת בריתה של איראן ולמקדמת מדיניותה בעולם הערבי.

לצד הניסיונות הקונבנציונליים להשפיע על עיראק פעלו בסעודיה בדרכים פחות מקובלות. כך ב-2008 ראש ממשלת עיראק השיעי – נורי אל מאלכי – הכריז כי ריאד מתערבת בענייניה הפנימיות של מדינתו – מסבסדת את מלחמת האזרחים בה, תומכת בכסף, בכוח אדם ובנשק בסונים קיצוניים, עומדת מאחורי הטרור האנטי-שיעי, מפוצצת מקומות קדושים להם וכדומה. לצד ההאשמות הללו ניתן להוסיף, כי בריאד אף קידמו ברית עם כורדים עיראקים – כל זה במטרה לנסות למגר את השפעתה של איראן באזור.

בסעודיה ראו בנורי אל-מאליכי סוכן איראני גלוי והיתה להם סיבה לכך. בין 2010-2014 ניסה הממשל השיעי של עיראק בתמיכת איראן, ובמידה רבה אף הצליח להתנגד לכל ניסיון של סונים להשפיע על הנעשה במדינה. כל הכוחות הערביים-הסוניים שהתנגדו למשטרו של אל-מאליכי זכו בטיפול קשוח מידי השלטונות: השפעותיהם הכלכליות והפוליטיות נעלמו כליל, נמנע מהם סיוע הומניטרי, הפגנותיהם פוזרו, מנהיגיהם נכלאו ו/או הוצאו להורג.

אין פלא אפוא כי ארגון המדינה האסלאמית (דאעש), שבין היתר יצא נגד השלטון השיעי במדינה, זכה בתמיכה רבה של סונים עיראקים ואף רוב מנהיגיו היו בעבר קצינים סונים בצבאו של סדאם חוסיין. אין הוכחות לכך כי סעודים מימנו את דאעש, אולם מדיניותו האנטי-שיעית ואנטי-איראנית של הארגון לבטח מצאה חן בעיניהם, לפחות בשלב הראשון, עד שהתברר כי ארגון סוני קיצוני זה מאיים ישירות על בית סעוד.

מאז פרישתו של אל-מאליכי מהנהגת עיראק ב-2014 (שכנראה לסעודים ולא רק להם היה חלק בכך) נראו הסימנים להתחממות היחסים בין סעודיה לשכנתה. הניסיונות שנעשו בתוך עיראק על מנת לפייס בין שיעים, סונים וכורדים, במיוחד על רקע הימנעות אמריקנית מהתערבות בנעשה והאיום הממשי של דאעש, הובילו להזרמת הסיוע הסעודי למדינה (רובו עדיין הופנה לכורדים). בינואר 2016 פתחה סעודיה מחדש את השגרירות שלה בבגדד, שהייתה סגורה מאז 1990. חרף זאת המאבק הסעודי-איראני במדינה נמשך וסופו טרם נראה. הוא יימשך בדרכים מגוונות, צבאיות ודיפלומטיות גם יחד. מי ינצח בעיראק – שיעים, סונים, דאעש... בינתיים קשה לחזות. התערבות אמריקנית יכולה לגמור עם כל הכוחות הקיצוניים תוך שבועות ספורים. העובדה היא כי בושינגטון עייפו מעיראק ולא רוצים לחזור אליה או לשלוט בה.

באשר להתפתחויות הדיפלומטיות ניתן למנות את הרעיון המקורי שהועלה עוד ב-2015 על ידי יריבתה של עיראק לשעבר – כווית. עיקרו – הכנסת עיראק למועצת השיתוף של מדינות המפרץ (ה-GCC). מהלך שכזה אמור להוציא את בגדד מחיקה של טהרן ולהחזירה לידיים של ריאד. אולם המחיר הגאופוליטי-כלכלי גבוה מדי בינתיים, ולא ייתן לאפשרות הספקולטיבית הזאת להתממש (Salih 2015). יוזמה סעודית אחרת הרבה יותר מבטיחה היא המשך התמיכה הסמויה של סעודיה בכורדים עיראקיים בתור כוח נגד לאיראן (Dehghanpisheh 2016).

יחסי סעודיה – טורקיה

ההיסטוריה של היחסים בין סעודיה לטורקיה לא מתאפיינת בחיבה גדולה. שלטון האימפריה העות'מאנית על חלקים מחצי האי ערב, כולל חבל חג'אז ההיסטורי והמקומות הקדושים שלו, לא רכש לו תומכים רבים בקרב האוכלוסייה הערבית של האזור. לאחר קריסת האימפריה המצב השתנה אם כי לא בהרבה. טורקיה לא קלריקלית, בעלת שלטון רפובליקני ובעלת מדיניות חוץ שלא בהכרח התערבה בעניינים ערביים (חוץ מהנושאים הכלכליים או השליטה במי הפרת והחידקל), היתה רחוקה מאינטרסים גאופוליטיים סעודיים. חרף קרירות פוליטית, היחסים הכלכליים בין המדינות התפתחו. השקעות ומסחר הגיעו למיליארדי דולרים בשנה. בעשור הראשון של שנות האלפיים פעלו בטורקיה כ-800 חברות סעודיות; לעומת כ-200 טורקיות בסעודיה. אלו האחרונות גלגלו כ-17 מיליארד דולר בשנה.

החשש הסעודי מטורקיה התעורר לאחר עלייתה לשלטון של "מפלגת הצדק והפיתוח" ומנהיגה החדש של המדינה – ראש הממשלה ולימים הנשיא – ג'פ טייפ ארדואן. לכאורה שלטון בעל סממנים אסלאמיים סוניים ברורים האמור היה לשמח את ריאה. אולם טורקיה בהנהגת ארדואן הראתה נטיות של חידוש שאיפותיה האימפריאליסטיות, פן-אסלאמיסטיות ופן-טורקיות. ארדואן ייחס לטורקיה תחת הנהגתו תפקיד גאופוליטי, תרבותי ודתי חשוב בעולם הערבי. הקושי ביחסים הורגש עם פרוץ אירועי "האביב הערבי", שבהם תמכה טורקיה ב"כוחות הדמוקרטיים המפילים משטריים רודניים מיושנים" (Ataman 2012).

סעודים שמחו כאשר טורקים פעלו להפלת השלטון הפרו-איראני של הנשיא אסד בסוריה. עם זאת תמיכה טורקית באחים המוסלמים, שהפילו את הנשיא מובארכ והעלו לשלטון את הנשיא מורסי הדליקה בריאה נורה אדומה. ההתקררות ביחסים נמשכה עד 2015. מאז השכילו בריאה להבין כי טורקיה בתור מעצמה אזורית העומדת לצדם חשובה להן עד מאוד, במיוחד על רקע התרחקות ארצות הברית מסעודיה וטורקיה גם יחד והתחזקות איראנית בסוריה, לבנון ותימן.

בסדרת ביקורים הדדיים שאירעו ב-2015-2016 שיקמו שתי המדינות את היחסים ביניהן. כיום טורקיה תומכת בסעודיה במאבקה בתימן; משתפת פעולה בתמרונים צבאיים משותפים; חברה לכוח הבינלאומי שאמור להילחם בטרור העולמי שיזמה סעודיה; ממשיכה ללווץ על משטר אסד ובעלות בריתו (איראן ורוסיה). סעודיה צידדה בארדואן בעת ניסיון ההפיכה הצבאית נגדו; קרנות סעודיות התעניינו בתעשייה

צבאית טורקית וזימו שיתוף פעולה בנושא לוחמה אלקטרונית (אשר לווה בהשקעות סעודיות נדיבות); שיחות חשובות בין המדינות כנראה מתנהלות בנושאים הקשורים לצינורות הנפט שיעברו פוטנציאלית בתחומה של טורקיה ויחלישו את אויביה של סעודיה.

למרות התפתחויות חיוביות בדבר ההתקרבות בין ריאד לאנקרה, הברית סעודית-טורקית נגד איראן כנראה לא תוכל לתפקד. טורקיה תלויה מדי באספקת הנפט והגז האיראני (כשליש מסך כל הגז וחמישית מהנפט שהיא צורכת). גם המסחר בין המדינות הסתכם בכ-10 מיליארד דולר ב-2015, כאשר הרף של 30 מיליארד לא נראה כזה דמיוני, במיוחד לאחר הסרת כל הסנקציות הכלכליות מאיראן. יצוין כי גם היסטורית-תרבותית לא רואות שתי המדינות אויבות אחת ברעותה. מאז 1823 הן הצליחו לא להיות מעורבות אף לא בסכסוך מזוין אחד (Farasin 2016).

שיתוף הפעולה בין סעודיה לטורקיה יימשך. קיים ספק אם הוא יהיה "אסטרטגי מדי". סביר להניח, שהוא ינוע סביב אינטרסים משותפים: כלכליים (יצוא, יבוא, צינורות), דיפלומטיים (מאבק מול רוסיה והמשטר של אסד בסוריה) וצבאיים (לחימה בקיצוניים בסוריה ועיראק).

יחסי סעודיה – פקיסטן

מאז סוף שנות ה-60 של המאה הקודמת מיצבה סעודיה את עצמה בתור בעלת ברית החשובה ביותר של פקיסטן, במיוחד בכל הקשור במאבקה מול הודו.⁷ סעודיה התנגדה לכינונה של בנגלדש ב-1971 ("מזרח פקיסטן" לשעבר). בשנות ה-80, בעקבות פלישה סובייטית לאפגניסטן, מימנו הסעודים יחד עם הפקיסטנים את הטאליבים. בהמשך, יחד עם נסיכויות המפרץ, סעודיה ופקיסטן היו היחידות שהכירו במשטר הטאליבן. בתקופת מלחמת המפרץ שלחה פקיסטן כוחות לסעודיה במטרה "להגן על המקומות הקדושים". סעודיה תמכה בניסויים גרעיניים של פקיסטן ואף הבטיחה לספק לה כ-50 אלף חביות נפט ביום אם יוטלו על איסלמבאד סנקציות כלכליות.

7 יצוין כי גם עם הודו מנהלת סעודיה יחסים פוליטיים וכלכליים ענפים, אך אין בהם ממד אסטרטגי חשוב. עובדים זרים הודיים, יבוא הודי של מוצרי חקלאות ובדים לסעודיה; לצד יצוא סעודי מוכר של מוצרי הנפט בנוסף לדשנים ומינרלים ממכרותיה – כל אלה לא תורגמו לברית גאופוליטית-צבאית. תמונה דומה קיימת ביחסים בין סעודיה למדינה בעלת אוכלוסייה המוסלמית הגדולה ביותר בעולם – אינדונזיה.

שיתוף פעולה צבאי בין המדינות כלל תמיכת חיל האוויר הפקיסטני בכל הקשור במלחמותיה של סעודיה מול דרום תימן (בשנות ה-60). בשנים 1970-1980 הוצבו בסעודיה כ-15 אלף חיילים פקיסטנים. כיום פקיסטן שוב תומכת במאמץ המלחמתי הסעודי בתימן ומשתפת פעולה בכל התמרונים הצבאיים עמה (בדגש על השתתפות חיל האוויר). הביקורים של ראשי הצבא הפקיסטניים לסעודיה (בנוסף לביקורי הפוליטיקאים) מתרחשים לעתים קרובות והם מלווים בהכרזות דיפלומטיות על שיתוף פעולה הדוק. בתחילת שנות האלפיים ניהלה ריאל שוחות על רכישת טילים בליסטיים מפקיסטן. הטילים הללו היו יכולים לשאת ראשי נפץ אטומיים. מאז פרשנים מסוימים ייחסו לסעודיה בעלות על נשק אטומי ממקור פקיסטני שכבר מוכן לשימוש, והוא יסופק ו/או יופעל בעת הצורך בתמיכה של פקיסטן ואף משטחה (Sehmer 2015).

בתמורה לסיוע צבאי מספקת סעודיה תמיכה כלכלית-דתית ענפה לפקיסטן. סעודיה תרמה רבות ל"אסלאמיזציה" של המדינה שהחלה משנות ה-70. ריאל היא הספונסר העיקרי בתחום החינוך האסלאמי. מכספה נבנו בעבר ונבנים כיום רוב המסגדים של פקיסטן. סעודיה היא הספקית העיקרית של הנפט ושולחת בנדיבות סיוע כלכלי בכל צורה אפשרית. סעודיה היא מקור מטבע זר העיקרי של איסלמבאד. עובדים פקיסטנים בסעודיה משמשים עתודת כוח אדם חשוב בממלכה, והם גם סוכני השפעה פוליטית-דתית. לאחרונה מתעניינת סעודיה בתחום החקלאות הפקיסטנית (על רקע בעייתיות בחקלאות הסעודית) ויוזמת יצירת אזור מסחר משותף.

חשיבותה של פקיסטן לגאופוליטיקה הסעודית מוכרעת; אמירה זו נכונה גם בכיוון ההפוך. בין המדינות קיימת תלות הדדית שקשה יהיה לנתקה (Weinbaum & Khurram 2014). בלי סיוע כלכלי ודתי סעודי תיחלש פקיסטן משמעותית. צבא פקיסטני כנראה יילחם עבור סעודיה במלחמותיה בעת הצורך (בתמורה לנפט וסיוע כלכלי). יתרה מכך, דרך פקיסטן יכולה סעודיה לנהל את ענייניה עם אפגניסטן, לתקשר דרכה לסין ולמדינות אסיה התיכונה. פקיסטן יכולה לשמש מתווכת בענייני סעודיה מול איראן (בתור שכנה שמסוגלת אף לאיים על טהרן). השפעת סעודיה על פקיסטן ואפגניסטן תוכל לשמש את ריאל לטובת השפעתה על ארצות הברית, שעדיין מחזיקה חלק מכוחותיה באפגניסטן. חלקה של סעודיה ב"סידור היציאה הסופית" של האמריקנים מאזור תוכל להיות משמעותית.

יחסי סעודיה – רוסיה

היחסים בין סעודיה לרוסיה התאפיינו עד לאחרונה בנימוס הדדי, כאשר בפועל מתנהל בין המדינות מאבק כלכלי וגאופוליטי מ, שהתחיל עוד בתקופת המאבק הבינוגושי בין ארצות הברית לברית המועצות. סעודיה נזרה מתמיכה סובייטית של עיראק ודרום תימן. שלחה תמיכה כלכלית ונשק לאפגניסטן, שבה ניהלו סובייטים מלחמה עקובה מדם נגד מתנגדי התפשטות הקומוניזם למרכז אסיה. אחרי קריסת ברית המועצות הגיעו מטיפים מסעודיה לקווקז הרוסי, התנחלו בשאר הרפובליקות של חבר העמים בדגש על אסיה התיכונה. ההשקעה בחינוך האסלאמי נשאה פירות במהרה: תנועות בדלניות בצ'צ'ניה ושתי המלחמות שניהלה רוסיה נגדה הן הדוגמה הטובה ביותר לכך.

רוסיה תומכת כיום בציר האיראני, בעוד שבריאת מעוניינים מהסתלקותה של רוסיה מהמזרח התיכון. כל הניסיונות של דיפלומטיה סעודית לא גרמו לנשיא פוטין לסגת מבחירתו האסטרטגית. איראנים הצטיירו בתור שותפי מסחר לא רעים בכלל – רכשו נשק רוסי, השתמשו ביכולות רוסיות לבניית תכנית גרעין משלה, רכשו טכנולוגיות סובייטיות מיושנות לצד אלו הרוסיות החדשות יותר.

הניסיונות הסעודיים "לשחד" את רוסיה, לפחות לדברי הרוסים, היו מרשימים. ב-2006 גילו סעודים עניין ברכישת נשק רוסי בשווי של ארבעה מיליארד דולרים בקירוב, בתמורה להפסקת מסחר הנשק בין טהרן למוסקבה. הרוסים סירבו והעסקה לא יצאה לדרך. סיפור דומה אירע ב-2008 וב-2009 (RIA-; Surkov 2009; Interfax 2009). באוגוסט 2013 ביקשו הסעודים ממוסקבה לא להטיל וטו על החלטת האו"ם בדבר הגברת הלחץ על סוריה. בתמורה הבטיחו לרכוש נשק רוסי בסכום של 15 מיליארד דולרים; רמזו כי בסוריה החדשה ללא אסד לא יקומו תשתיות טרור שיאיימו על נוכחות רוסית. בנוסף לכך הבטיחו לסייע לשפר את מעמדה של רוסיה במזרח התיכון ולמנוע את סלילת צינור הנפט דרך סוריה שיוביל את הנפט מהמפרץ הפרסי ישירות לשווקים האירופיים (השוק העיקרי לגו ונפט של רוסיה) (Evans-; Pritchard 2013). גם העסקה הזו לא התממשה. ביוני 2015 הודיעה קרן PIF הסעודית על השקעת כ-10 מיליארד דולרים למיזמים שונים ברוסיה, בדגש בחקלאיות, תשתיות, בנייה ותחום הפיננסים (Ellyatt 2015). קשה לראות אם העסקה הזו תצא לפועל, אפילו לנוכח המשבר הכלכלי החרף שבו נמצאת רוסיה מאז ירידת מחירי הנפט ב-2014, שסעודיה היתה היוזמת העיקרית שלו.

מכל האמור מעלה אין להסיק כי הברית הסורית-איראנית-רוסית היא החלטה אידאולוגית בלבד של רוסיה, שנועדה לנקום בסעודיה שגרמה להפלת המשטרים הידידותיים למוסקבה ולגמול לאיראן על "נאמנותה". מובן שאין לשלול את ההשערה כי פוטין פחד מגורלו של קדאפי או אסד, אם משהו דומה ל"אביב הערבי" היה פורץ ברוסיה, ולכן התערב בכוח במה שנעשה באזור מזרח התיכון בכלל ובסוריה בפרט. אולם יש להתערבות רוסית בענייני סעודיה מניעים אחרים. מלחמה של רוסיה באזור מופנית נגד אותם סלפים-והאבים קיצוניים שהיא נלחמה מולם בקווקז, ומה שהרבה יותר חשוב – המלחמה הסיטה את תשומת הלב ממדיניות הפנים הרוסית הכושלת, מהמשבר הכלכלי העמוק שהתחיל עם סיפוח חצי האי קרים, מסנקציות מערביות ומהמאבק הבלתי גמור בדרום מזרח אוקראינה, לזירה חדשה – רחוקה מרוסיה (Parker 2015).

מעבר לכך, כנראה, מדובר בהיגיון כלכלי וגאופוליטי פשוט. סעודיה היא המתחרה העיקרית בשוקי הנפט של רוסיה. קטר היא בעלת בריתה של סעודיה (חרף כל הוויכוחים) – המתחרה העיקרית בשוק הגז הטבעי. בשטחה של סוריה עובר הנתבי העיקר לצינורות הנפט הפוטנציאליים שיחברו את הלקוחות העיקריות של נפט וגז (מדינות אירופה) לספקיותיהן במפרץ הפרסי. כל עוד רוסיה שולטת או משפיעה על כל הנעשה סביב סוריה הצינורות לא יתפקדו ואירופה תמשיך להיות תלויה בספקית הרוסית. נוסף על כך, בהתאם למעצבי המדיניות הגאופוליטית של מוסקבה, "חימום מזרח התיכון" כולל הגברת ההתנקשות של החזית שיעית-סונית סביב סעודיה, אמור היה, כנראה, להעלות את מחירי הנפט והגז. כך לא פעם קרה בתקופת המאבק הבינגושי, אם כי הפעם בהשערה אחרונה זו הם טעו. יתרה מזאת, התברר כי לאחר שהסירו את הסנקציות מבעלת הברית האיראנית, היא הופכת להיות מתחרה נוספת של רוסיה. יכולת יצוא של כ-3.9 מיליון חביות נפט ביום ואפשרות איראנית להציף את השוק במהרה טורפים את כל הקלפים של מוסקבה במשחקה הגאופוליטי באזור.

ככל הנראה אין שינוי באופק ליחסי סעודיה-רוסיה המתוחים כפי שהם נראים כיום. מנגד אין לשלול את האפשרות כי בתמורה להסרת הסנקציות ממדינתו והכרה בינלאומית בסיפוח קרים ובכל הנעשה בדרום מזרח אוקראינה, תתגמש מוסקבה בענייני איראן וסוריה. הכוח לחולל את השינוי הזה נתון בידי הממשל האמריקני. בעקבות זאת, שמירה על יחסי הידידות עם בעלת בריתה החזקה ביותר של סעודיה – ארצות הברית היא היעד המועדף ביחסי החוץ של ריאד.

יחסי סעודיה – ארצות הברית

חוסר היציבות במזרח התיכון במיוחד לאחר הפלת שלטון השאח באיראן והרצון האמריקני לביטחון אספקת הנפט שלה גרמו לכך, שמאז 1979 התקיימו בין שתי המדינות יחסים קרובים ביותר, מעין תלות הדדית. כל ממשל אמריקני, רפובליקני או דמוקרטי, התחשב ברצונותיהם הגאופוליטיים של הסעודים, והעלים עין מכל הנושאים שכל כך "הרגיזו" את ארצות הברית ביחסיה עם מדינות אחרות: זכויות אדם וזכויות נשים בפרט, רדיפת מיעוטים (אתניים ודתיים), דמוקרטיה, שחיתות וכדומה. בתמורה, נפט זול הזין את הכלכלה האמריקנית והשוק הגדול של סעודיה נפתח בפני חברות אמריקניות רבות (Jones 2012).

ארצות הברית היתה תמיד הספקית הגדולה ביותר של הנשק לממלכה. מ-1955 עד 2016 רק באופן גלוי שילמה סעודיה עבור נשק, ציוד ושירותים צבאיים (אימון חייליה בעיקר) כ-115 מיליארד דולרים (Bayoumy 2016). בתקופה הזו קרוב לחמישית מסך כל היצוא הצבאי של ארצות הברית הופנה לכיוון סעודיה. עסקאות בשווי של מאות מיליוני דולרים התבצעו רק בשנתיים האחרונות והם אמורות להימשך בעתיד הקרוב. בנוסף לנשק המתקדם ביותר ואימון חיילי סעודיה, אמריקנים מסייעים בגלוי לריאד במלחמתה בתימן. מודיעין אמריקני פעיל בחזית הסורית והעיראקית. בווישינגטון גם מודעים לכל ההתפתחויות הצבאיות שיוזמת איראן וכנראה מסוגלים לחלוק מידע זה בעת הצורך עם הסעודים.

ממדי ההשפעה הכלכלית המדויקת של סעודיה על ארצות הברית אינם חשופים לציבור הרחב. לפי הערכות מדובר בלא פחות מטריליון דולרים שמתגלגלים בבנקים אמריקניים. סכומים דומים מעורבים במסחר בניירות הערך של חברות אמריקניות שבהן מחזיקה סעודיה. אם תוך התקפה כלכלית מאורגנת יחליטו בממלכה למשוך את הכספים הללו מהבנקים האמריקניים, יחוש המשק האמריקני משבר לא קטן, שבכוחו להשפיע לא רק בטווח קצר של חודשים, אלא להסב נזק הרבה מעבר לכך. יצוין כי עד כה לא השתמשה סעודיה בנשק הכלכלי שלה אלא להפך: לעתים קרובות סייעה בעזרת משאביה לקרנות אמריקניות (Smith Diwan 2009).

סעודים השתמשו במאבק הבינגושי בין ארצות הברית לברית המועצות על מנת לקדם את האסלאם הקיצוני בפקיסטן ובאפגניסטן. מטרייה אמריקנית איפשרה לסעודים לרסן את אויביה: איראן ועיראק. אפילו אירועי ה-11 בספטמבר לא הרסו את היחסים בין המדינות למרות היות 15 מתוך 19 המחבלים בעלי אזרחות סעודית, וחרף תמיכה

נדיבה שהעניקה סעודיה לאל-קאעידה, הזעם האמריקני הופנה נגד אפגניסטן ועיראק. מעמדה של סעודיה לכאורה אף השתפרה. אמריקנים הגנו על בעלת בריתם הסעודית בכל החזיתות האפשריות. סעודיה אף קיוותה כי אמריקנים ימגרו סופית אם האיום האיראני שהתהווה בעקבות רצונו הגלוי של הנשיא אחמדינז'אד להפוך את מדינתו למעצמה גרעינית.

המציאות היתה שונה. בתקופת שלטונו של הנשיא אובמה הלכו בווישינגטון למסלול התקרבות עם איראן. הסכם הגרעין שנחתם ביולי 2015 והסרת הסנקציות שהתחילה מיד הדאוגה את סעודיה, שראתה בכך את הסימן הברור להתרחקותה של בעלת בריתה מהאזור. לחששותיהם גרמו גם החדשות על תביעות משפטיות שמגישים נגדה קורבנות הטרור מאסון התאומים ונלווים. הווטו שהטיל הנשיא אובמה עומד במבחן, שכן במערכת השלטון של ארצות הברית "מערכת בלמים ואיזונים" מסוגלת לבטל גם אותה.

עם זאת, ההשפעה הסעודית על הנעשה בתוך ארצות הברית היא גדולה ביותר. עד ימינו סעודים, בעזרת הלובי שלהם וחברות העוסקות ביחסי הציבור שהיא שכרה, מנעו מהממשל, מערכת המשפט והסנאט האמריקני לחוקק חוקים אנטי-סעודיים, לתבוע אותה לדין או ליזום נגדה כל פעילות אפשרית (Ho 2015; Mazzetti 2016). עד לאחרונה השתמשה ארצות הברית במימון סעודי על מנת לקדם את האינטרסים שלה בסוריה (לצד אלה הסעודיים כמובן) (Mazzetti & Apuzzo 2016). כנראה גם בעתיד תזדקק ארצות הברית לנדיבות הפיננסית של ריאד בתחומים גאופוליטיים רגישים, שיהיה קשה למצוא עבורם מימון בעזרת אישור הקונגרס.

כיום סעודיה נואשת לתמיכה אמריקנית, בעוד שבווישינגטון לא כל כך צריכים את בעלת הברית הבעייתית. הסיבות לכך כלכליות וגאופוליטיות. ספקית הנפט האמינה שלה איבדה בעיני ווישינגטון את חשיבותה האסטרטגית הרבה. בשל פיתוח מסיבי של נפט, פצלים והסרת איסור היצוא של מקורות האנרגיה מיבואנית נפט צפויה להפוך ארצות הברית ליצואנית שלה, וריאד יכולה להיתפס בתור מתחרה כלכלית. סעודים הבינו זאת ואף הזהירו את הנשיא המיועד טראמפ, שהתבטא בדבר ביטול תלותה של ארצות הברית בספקיות הנפט, מעצירת היבוא של הנפט הסעודי (Clark 2016). ההפסד של הממלכה מעזיבת הלקוח שרוכש כחמישית מסך כל הנפט המיוצא בהחלט יכול להיות כואב, אך לא זה עיקר הדאגות של הממלכה. בעיני אמריקנים "האיום הסיני" הרבה יותר ממשי מהסכסוך השיעי-סוני בפרט או שלל הסכסוכים

של האזור בכלל. תמיכת סעודיה בגורמים קיצוניים ומשטרה הדת-אוטוקרטי מוסיפים לרצון האמריקני להתרחק. חשיבות המזרח התיכון עבור ארצות הברית נהיתה שולית יחסית להתפתחויות בזירת האוקיינוס השקט, הקרובה יותר לאמריקה, ואיזומיה של סין על הגמוניה אמריקנית ועל בעלות בריתה – יפן ודרום קוראה.

אין להסיק כי ארצות הברית כבר הולכת לנתק את כלל שיתוף הפעולה שלה עם סעודיה. הקשר בין השתיים בינתיים רווחי לשני הצדדים, וטרם נעשו מהלכים דרסטיים חד-צדדיים שעלולים לנתקו. להפך, המדינה בהנהגת הנשיא החדש דונלד טראמפ כנראה לא תרגיש מחויבת לעסקה עם איראן שנעשתה בתקופת אובמה, או תהיה הרבה יותר ביקורתית כלפי שאיפותיה של טהרן להגמוניה אזורית. בושינגטון לא נתנו בינתיים שום הוראות חדשות לכוחות המזוינים שלה ולא פרסמו שום מסמך באשר לאסטרטגיה החדשה שלה. בכל מקרה, סעודיה תנסה להוכיח לארצות הברית כנראה, בדרכים מגוונות את נחיצותה למדיניות הפנים והחוץ האמריקנית, בעוד מושינגטון לא ימהרו להפסיק לספק לריאד את הנשק הרב ולהשתמש במשאביה ומעמדה לצורך השגת מטרותיה הגאופוליטיות במזרח התיכון והרבה מעבר לו. עוד ניתן לצפות למהלכים גאופוליטיים מעניינים שכנראה ישנו עוד יותר את מערך הבריתות והמפה הפוליטית של האזור.

יחסי סעודיה – האיחוד האירופי

היחסים בין סעודיה לאיחוד האירופי מורכבים ביותר, במיוחד בכל הקשור במה שנראה לציבור הרחב ומה שבאמת מתרחש מאחורי הקלעים. האיחוד האירופי נוהג לגנות את סעודיה בגין משטרה האוטוריטרי, פגיעה בזכויות אדם, שימוש בכוח מופרז וכיזאא בזה. הוא אף מצביע בעד איסור מכירת הנשק לממלכה (Rankin 2016). הגינויים והחרמות לחוד ועסקים לחוד – הכסף הסעודי שזורם בתוך כלכלת האיחוד, בדגש בקברניטיו (צרפת, גרמניה, בריטניה) הופך את כל ההחלטות נגד ריאד לחסרות מהות. אף לא החלטה אחת בגנות סעודיה טרם הוחלפה בסנקציות ממשיות. להפך – כנראה במסגרת "קרן ההגנה האירופית החדשה", שבה יש לריאד אחזקות, האיחוד הולך לפתח נשק מתקדם עבור סעודיה (Peck 2016). העסקים בין המדינות פורחים ואירופה היא הנהנית העיקרית מהם, כאשר בריאד בתמורה לכספם מקבלים תוצרת איכותית וכלי השפעה גאופוליטיים.

יבוא אירופי מסעודיה (בעיקר נפט, מוצריו ולאחרונה מינרלים) לא עולה מאז תחילת שנות האלפיים. אם ב-2005 ייבא האיחוד מסעודיה בכ-22.3 מיליארד אירו, הרי שב-2015 המדד הזה היה כ-21 מיליארד. יצוין כי בשנים מסוימות, בעיקר על רקע חורפים קרים והמאבק הגאופוליטי מול רוסיה במטרה להשתחרר מהתלות האנרגטית בה (2011-2014), רכשו באירופה הרבה יותר בטווח שבין 28-30 מיליארד אירו בשנה. לעומת זאת היבוא האירופי לסעודיה גדל בהתמדה: מ-15 מיליארד אירו ב-2005 ליותר מ-40 מיליארד ב-2015 (European Commission 2016). מוצרי תעשייה וחקלאות אירופיים, בנוסף ל"מותרות" זורמים לסעודיה מדי שנה. נוסף על כך, חברות נשק אירופיות נהנות מהזמנות עתק של הממלכה, וקיים ספק רב אם בזכות החרמות ישלימו בלונדון, פריס או ברלין עם הפסדי עתק ועם רבבות מובטלים בעקבות כך. כך לדוגמה, קרוב לארבעה מיליארד לירות סטרלינג הוא שווי יבוא הנשק הבריטי המתקדם לסעודיה רק בין השנים 2010-2014 (Norton-Taylor 2014).

באופן רשמי נמנע האיחוד האירופי מלצדד בכל צד במאבק המתנהל בין סעודיה לאיראן. אירופים סוחרים עם שתי המדינות ומעדיפים להמשיך בעסקים באין מפריע. עם זאת, ההשפעה של סעודיה על החוגים הפוליטיים באירופה הרבה יותר גדולה מזו האיראנית. לכך כמה סיבות: רוב המהגרים שקיבלה אירופה בשנים האחרונות הם בעיקר סונים, וההשפעה הדתית של סעודיה עליהם בלתי מבוטלת. מאות הנסיכים הסעודיים המבלים באירופה, הרוכשים בה חברות מובילות ונדל"ן יוקרתי כבר במשך עשרות רבות של שנים עשו את שלהם מבחינת הגדלת ה"כוח הגאופוליטי העדין" של הממלכה. יחסים קרובים בין בתי המלוכה, בדגש בזה הבריטי מעניקים לסעודים כלי השפעה רב עוצמה נוסף. "הנחות" בדבר מחירי הנפט ללקוחות האירופיים על רקע המאבק הכלכלי של סעודיה עם איראן מקרבים עוד יותר את אירופה לממלכה (Faucon 2016). על כן החזית האירופית של סעודיה נראית הרבה יותר טוב משאר הזירות הדיפלומטיות של הממלכה. אירופים נוטים למעשה לצדה כמעט בכל הסוגיות החשובות, אם כי לעתים משמיעים רטוריקה לוחמנית מגנה. יודגש, כי ההשפעה הסעודית על האירופים חוצה גבולות ויבשות. כך לדוגמה, האיחוד האירופי הוא שביקש מהנשיא אובמה להטיל וטו על החוק המאפשר לתבוע את סעודיה בגין אירועי 11 בספטמבר (Zengerle 2016).

יש להניח, כי בריאד ידאגו לכך שהיחסים בין סעודיה לאיחוד יישארו חזקים. ייתכן שהשוק האירופי בעתיד הקרוב יוכל להחליף (לפחות חלקית) את הביקוש האמריקני

לנפט הסעודי. כמו גם ייתכן שדרך סעודיה יסופק לאירופה גז טבעי מקטר. אולם מדובר בינתיים על התפתחויות בעלות חשיבות גלובלית שטרם התחילו לקרום עור וגידים.

יחסי סעודיה – סין

סעודיה היתה המדינה הערבית האחרונה שהכירה בסין (בשנת 1990). בריאד חששו מההשפעה הקומוניסטית שלה על שכנותיה (דרום תימן) ולא ניהלו אתה עסקים. יוצא דופן יחיד הוא דבר מימון המיעוט האויגורי מוסלמי בסין, אם כי אין הוכחות ישירות לכך. כך או אחרת, גם הניסיונות הלא רשמיים לשיתוף פעולה בין המדינות היו כושלים. רכישת טילים בליסטיים סיניים מיושנים ב-1988 אכזבה את הסעודים, שכן הם לא היו מסוגלים לשאת ראשי נפץ מתקדמים (כולל אלה הגרעיניים).

הצריכה הסינית לנפט היא שהחלה לקרב בין המדינות. בין 1990 עד 2013 שווי המסחר בין השתיים גדל במונים – ממיליארד אחד ל-70 מיליארד דולרים בשנה. כיום סין שותפה כלכלית עיקרית של סעודיה. טבלאות יצוא-יבוא חושפות זאת היטב. סין רוכשת כשליש מסך כל הנפט הסעודי שהוא כ-20% מסך הדרישה הסינית שלא לדבר על מוצרי הפטרוכימיה הסעודית. וזו האחרונה מייבאת כ-15% משווי הסחורות שלה מסין. היחסים הכלכליים בין שתי המדינות כנראה הולכים להשתדרג. רק בקיץ 2016 נחתמו ביניהן 15 מזכרי הבנות בתחומים שונים. עיקרם שיתוף פעולה בכל הקשור לפיתוח השווקים באסיה, אליהם סעודיה ממילא מפנה כיום את רוב היצוא שלה (Jin 2016).

לא ניתן לשלול על הסף את אפשרות שיתוף הפעולה מעבר לתחום הכלכלי וזאת על רקע "נסיגתה" של ארצות הברית מהמזרח התיכון (Foley 2016). התקרבות של סעודיה לסין יכולה להיות רמו לבעלת הברית האמריקנית החשובה לשעבר על הנחיצות לשמור על יחסי ידידות עם ערב הסעודית. מצד שני סין תוכל לשמש לריאד פטרון אזורי – המעצמה שאולי תפרוש מעליה מטרשיה הגנתית, אם כי האפשרות הזו עדיין נראית קלושה. סין מתעניינת יותר באיראן: המאוכלסת יותר, בעלת שוק ענק וגם עשירה בנפט וגז. קשה לראות כי היחסים בין סעודיה לסין יהפכו לאסטרטגיים. אולם גם בחזית אסייתית תוכל להשתמש סעודיה בחולשות סיניות – ליזום שיתוף פעולה כלכלי-צבאי עוד יותר הדוק מאשר היום עם המתחרה העיקרית של סין – יפן – ובכך להראות לבייג'ין את חשיבותה.

כיום סין מוכרת לסעודיה נשק במאות מיליוני דולרים. מדובר בטיפה בים יחסית לרכישות שמבצעת סעודיה מארצות הברית. אולם תחום הגרעין יכול לשמש נושא

אמתי לשיתוף הפעולה. בינואר 2012 נחתם בין המדינות הסכם על שדרוג היחסים בתחום השימוש בגרעין לצורכי שלום. ייתכן שסינים יהיו אלה שיבנו עבור סעודיה את תחנות הכוח הגרעיניות הראשונות של הממלכה (Chang & Meidong 2016).

יחסי סעודיה – הרשות הפלסטינית וישראל

לסעודיה יחסים דיפלומטיים כמעט עם כל מדינות תבל... להוציא את ישראל. אזרחי סעודיה מנועים מלבקר ב"רשות הציונית" ועל יהודים אסור לדרוך על אדמת סעודיה. לעומת זאת בריאד מכירים בפלסטינים והגישו להם סיוע כלכלי ודיפלומטי במשך עשרות שנים, וזאת למרות קרבתה של אש"פ לסובייטים; למרות חוסר האמון הרב של הסעודים בפלסטינים וחרף התמיכה שהעניקו לפלסטינים מתחריה של סעודיה על ההשפעה באזור (עיראק, סוריה ואיראן). חשוב להדגיש כי התערבות סעודית בסכסוך ישראלי-פלסטיני בדרך כלל לא נשא פרי, היה מפגן התמיכה מול שאר הכוחות הגאופוליטיים באזור בנוסח "מי דואג יותר לענייני הערבים והאסלאם" והיתה אופורטוניסטית בעיקר. כדי לא להרבות בכל מהלכי הסכסוך וחלקה של סעודיה בו (כגון "יוזמת פהד" ב-1982, או התפתחויות על רקע "ועידת מדריד" ב-1991) ניתן להיזכר במה שקרה מאז שנות האלפיים. באותה עת בנוסף למימון כספי נדיב לרמאללה (ב-2015 הגיע הסכום לכ-20 מיליון דולרים לחודש) יצאה ריאד עם מספר הצעות לפתרון הסכסוך.

במטרה לשפר את תדמיתה אחרי אירועי 11 בספטמבר יצאה ריאד ב"יוזמת המלך עבדאללה" (או "יוזמת השלום הערבית"), שכללה בין היתר נורמליזציה של היחסים בין ישראל לכל מדינות ערב וכלל המוסלמים בעולם בתמורה לנסיגה לקווי 1967 (דקל וגוז'נסקי 2013). גורלה של היוזמה היה ידוע מראש – בדיוני הליגה הערבית סיכוייה לעבור היו אפסיים. ואכן במרץ 2002 החדרת הדרישה הסורית להחזרת כלל הפליטים הפלסטינים ביטלה את מהותה. התכנית נגזזה, אך סעודים הצליחו לעשות רושם על הממשל האמריקני ואף רכשו להם תומכים בקרב חוגים מסוימים בישראל.

הבחירות ברשות הפלסטינית ב-2006 שהביאו לניצחונה של חמאס בעזה, ושחזקו את הקשר בין הפלסטינים לסוריה ואיראן, הובילו ליוזמה סעודית חדשה. הניסיון לפייס בין החמאס לפתאח, עם ריאד בתפקיד המתווכת הראשית, הסתיים בחתימה על "הצהרת מכה". ב-8 בפברואר 2007 הסכימו לכאורה אבו מאזן וחאלד משעל על עצירת המאבק הבין-פלסטיני ועל ההתקרבות ביניהם. כעבור מספר שבועות נוצרה

"חמאסטן" ואנשי אבו מאזן איבדו את כלל השלטון בעזה. יתרה מכך, איראן החלה לבחוש יותר מאשר בעבר בענייני עזה ואף ניסתה לחזק את השפעתה בגדה המערבית. הסעודים המשיכו לתמוך "בממשלת האיחוד" ואף יצאו נחרצות נגד המלחמה בעזה ב-2009 (מבצע "עופרת יצוקה") כאשר בפועל התאכזבו קשות מהפלסטינים.

מאז לא עסקו יותר בסעודיה בפלסטינים ברמה האסטרטגית, לפחות לא באופן גלוי. התועלת מכך היתה מעטה מדי. אותה החליפה קט, שניסתה לתווך בין ישראל לפלסטינים לאחר מבצע "צוק איתן" וגם במהלך ובתום מבצעים אחרים.

כנראה במאמציה הסעודיים מול התחזקות איראן החליטו בריאד להשתמש בישראל. שיתוף הפעולה בין ישראל לסעודיה, אם מתקיים כזה, מתרחש במישור המודיעיני, צבאי ודיפלומטי, אבל אך ורק באופן לא רשמי מאחורי הקלעים, ואת העדות לכך מספקים כלי תקשורת לא בהכרח אמינים, שמתבססים בדיווחיהם על שמועות, פרשנויות מוטות פוליטית ועל ספקולציות שלעתים חסרות כל קשר למציאות. להלן קמצוץ קטן מהן.

מאז 2009 נפוצו שמועות שסעודיה מוכנה להורות לכוחות הנ"מ שלה להתעלם ממטוסים ישראליים במטרה לאפשר לישראל לעבור במרחב האווירי שלה על מנת לתקוף את תשתיות הגרעין האיראניות. שני הצדדים מתכחשים להשערה כזאת (The Arabi "צוק איתן" הופיע מאמר דעה הקובע כי סעודים תמכו בצד הישראלי במאבק, וקציני המודיעין של סעודיה וישראל נפגשו ודנו בנושא (Hearst 2014a, 2014b). השגריר הסעודי בבריטניה הכחיש את התמיכה הסעודית בישראל, אבל לא אמר כי הפגישות בין נציגי המדינות לא התקיימו. השגריר גם טען, כי כל העניינים בין המדינות עסקו אך ורק בניסיונות לפתרון הקונפליקט (Al Saud 2014).

בפברואר 2016 תועדה "לחיצת יד היסטורית" בין שר הביטחון הישראלי לנסיך הסעודי – טורקי אל-פייסל – מנהל סוכנות המודיעין של הממלכה לשעבר (Newman & Gross 2016). במרץ הופיעה הידיעה כי מפעל ליצור מזל"טים שמפתחת סעודיה עם דרום אפריקה משמש מסווה לאספקת אותם המזל"טים בצורת חלקי חילוף מישראל דרך יוהנסבורג ישירות לכוחות המזוינים של הממלכה (RT News 2016). באפריל אותה שנה לאחר מסירת האיים טיראן וסנפיר ממצרים לסעודיה לא יצאה ממשלת ישראל

בהתנגדויות. להפך – התגאו בירושלים במסמך הרשמי הסעודי שהבטיח את חופש השיט הישראלי, ואף לא ראו שום בעיה בהקמת הגשר שאם ייבנה יחבר בין סעודיה למצרים (Cohen 2016).

במאי 2016 הופיעה הכתבה על כך שישראל, דרך דיפלומטים אמריקניים ששהו בירדן, הציעה לסעודיה את "כיפת הברזל", וזאת במטרה לגונן על סעודיה מפני טילים שמשגרים לעברה המורדים החות'ים בסיוע איראן משטחה של תימן (Times of Israel & IP 2016). הסעודים התכחשו להצעה הזו. ביולי 2016 בראשות משלחת שמנתה אנשי עסקים ואקדמיה של הממלכה, הגיע לארץ לביקור הגנרל הסעודי בדימוס אנוואר עשקי. הוא נפגש עם מנכ"ל משרד החוץ, עם מתאם הפעולות בשטחים וכנראה עם בכירים נוספים. הפגישה הזאת הרגיזה מאוד את טהרן (קייס 2016). יתרה מכך, כעבור חצי שנה נודע שמאז הפסיקו הסעודים לממן את הרשות וחידוש התמיכות לא נראה באופק (Issacharoff 2016).

כל "סלט ההודעות" שהופיע מעלה עדיין אינו מוכיח מאומה לגבי שיתוף הפעולה האסטרטגי בין המדינות. עם זאת ניתוח האינטרסים והחששות של סעודיה בהחלט יכול להביא למסקנה כי ירושלים חשובה לריאד, בטוח יותר מאשר הפלסטינים או שאר הכוחות החלשים באזור. ישראל איננה איום לעוצמתה הגאופוליטית של סעודיה: לא על הנפט או מערך הצינורות שלה, לא על צבאה, לא על ההגמוניה הדתית או הפן-ערבית שלה, לא על הדיפלומטיה שלה, והיא אף לא מתערבת בעסקי סעודיה עם האמריקנים (כל עוד הם לא מאיימים ישירות על ביטחונה). יתרה מכך, ישראל היא הכוח היחיד בעולם שהצליח להתמודד עם התפשטות ההשפעה האיראנית גם בסוריה-לבנון (מול חיזבאללה) וגם מול הפלסטינים, גם לאורך הגבולות שלה וגם בחזיתות הרבה מעבר למזרח התיכון. כמו גם אין לשכוח מן ההשפעה הישראלית על הכורדים (Khosravi et al. 2016). להשפעה זו מסוגלת סעודיה למצוא שימוש בחזית עיראקית-איראנית-סורית שלה.

אין פלא אפוא כי העוצמה הישראלית, מוגבלת אמנם, מסוגלת אם לא לסייע לסעודים, אך לפחות לא להזיק. כנראה, לו היתה ישראל ממשיכה לשלוט ביד רמה בדרום לבנון אזי היה מתווסף לקלף הישראלי ערך רב במשחקים הגאופוליטיים הסעודיים. אולם גם כך סעודיה יכולה למצוא שימוש לעוצמה ישראלית נגד איראן ובעלי בריתה השיעיים. יתרה מכך, היחסים המיוחדים בין ירושלים לוויינגטון יכולים לשחק לטובתה של ריאד, אם תצא ב"יזמת שלום ערבית" נוספת.

לאחר הבנת האינטרסים הסעודיים מותר לשאול: האם צריכה ישראל את סעודיה, במיוחד על רקע היחלשותה הכלכלית והגאופוליטית ונסיגתה ההיפותטית של ארצות הברית מבעלת בריתה וספקית הנפט הגדולה שלה? התשובה ההגיונית גורסת כי עדיף סעודיה לא עוינת לישראל מאשר זו היוצאת בגלוי נגדה. אפילו אם השימוש של סעודיה בקלף ישראלי הוא טקטי בלבד, לצורך התמודדות מול התקפה איראנית בכל החזיתות שלה וכדי לזכות בתמיכה המחודשת של ארצות הברית, תהיה טעות לסרב ל"חיזורים סעודיים".

כמובן שסעודיה לא יכולה להכיר בישראל מבלי לאבד מהשפעתה בעולם הערבי והמוסלמי. גם להפך – מדינות מוסלמיות לא יכירו בישראל ללא האישור של סעודיה. אולם גם ללא הכרה רשמית מתאפשרים יחסים כלכליים וגאופוליטיים רווחיים לשני הצדדים. האינטרסים הישראליים ברורים: שמירה על סטטוס קוו באזור; סיוע סעודי למשטרים שסביב ישראל שמצילים אותם מקריסה (בדגש על ירדן, אך לאחרונה היתה זו גם מצרים); עסקאות נשק; בלימת איראן בסוריה ולבנון; פתרון הסכסוך עם הפלסטינים ומניעת כניסת ההשפעה האיראנית בנושא. שימוש במיקום האסטרטגי של ישראל ליצוא הנפט והגז של סעודיה או של קטר לכיוון השוק האירופי (דרך ירדן, בלי או עם שיתוף עם הפלסטינים) עדיין נשאר בגדר רעיון פרוץ. מסלול שכזה יעקוף את האגדרלמוסיה בסוריה המתפרקת ובלבנון הפרו-איראנית וגם יוציא מהרוסים את הקלף החשוב להתערבות בענייני האזור.

לסיכום, בעניין היחסים בין המדינות חשוב לעמוד על שתי הנקודות הבאות: האחת – בכל המגעים בין המדינות הדגישו הסעודים בעבר וימשיכו להדגיש בעתיד את נחיצות המשך ההתקדמות בפתרון הבעיה הפלסטינית. השנייה – לישראל יש נכס שהיא יכולה להשתמש בו לקידום יחסיה עם סעודיה – לא הטכנולוגיות הישראליות המתקדמות בתחום החקלאות, התעשייה, הרפואה וכיוצא בזה – אותן סעודיה מסוגלת לרכוש גם משאר מדינות העולם ולשם כך אינה זקוקה כלל לישראל. מה שסעודיה אינה מסוגלת לקנות הוא מומחים, אנשי אקדמיה וסטודנטים מהמגזר הערבי – מוסלמים שלמדו באוניברסיטאות בישראל, רכשו השכלה בין המתקדמות בעולם, ובשל שפת האם שלהם וההכרה שלהם בתרבות האסלאמית הם מסוגלים לתרום את חלקם להשכלת הנוער הסעודי (אם כמובן סעודיה ואנשי המגזר ירצו בכך).

סיכום ומסקנות

התנאים הגאוגרפיים-פיסיים של ערב הסעודית (תבליט, תכסית, אקלים, מחסור במים) הציבו בפני אוכלוסיית המדינה והנהגתה אתגרים קשים. בזכות נפט ומדיניות כלכלית וגאופוליטית מושכלת של ניצול הרווחים ממכירתו הצליחה הממלכה לייסד חברה ומדינה שמצליחות להתקיים למרות שפע שסעים ואיומים מבפנים ומבחוץ.

סעודיה נמצאת כיום במצב פגיע – הכלכלה הרנטירית שייסדה על בסיס יצוא נפט, בסיוע המדינה ובהשגחתה הקרובה, חייבת לעבור שינויים. על מנת לתמוך באוכלוסייתה, שהתרגלה לחיות ברמת חיים גבוהה ואף ממשיכה לגדול בעריה הגדולות, סעודיה תיאלץ בשנים הקרובות להמשיך להשקיע הון רב ברכישת מזון (על רקע החקלאות הבזבזנית שניהלה על המים שלא היו לה); בבניית תשתיות של חשמל, מים וביוב, שלא לדבר על אלו של זיקוק נפט או התחבורתיות. סעודיה תיאלץ לפתור את בעיית כוח העבודה במדינתה, והפעם לא באמצעות השינויים הקוסמטיים (כגון "סעודיזציה") אלא על ידי חינוך של נתיניה לעבודה הנדרשת בעולם המודרני, דבר שילווה בהמשך בהקטנת המספר של עובדים זרים.

המשק הסעודי, לפחות על פי תכניות, הולך להיות מגוון יותר ומושפע פחות מהוראות בית המלוכה. המדינה מפסיקה להיות שייכת כלכלית לסעודים ומקורביהם בלבד. יתרה מזאת, ההשקעות הרבות שרוצה לעשות סעודיה במדינות המפותחות ובשווקים הגלובליים יכולות להוסיף לפגיעותה הכלכלית. זאת מאחר שהכסף הסעודי מעתה יהיה נתון לחסדיהם של גופים פיננסיים מערביים, ולא רק מערביים אלא גם סיניים, הודיים, יפניים... יש אף לראות בהעברת מרכז הכובד של ההון הסעודי מהמדינה את הסימן לכך, שבית המלוכה מכין לעצמו מקום מקלט במקרה שיאבד את השליטה במדינה, אם כי מדובר בספקולציה שאין להרבות בה יתר על המידה.

קיים ספק רב אם תהליך השינוי הכלכלי יעבור ללא קשיים ובלי התנגדות מצד החברה "השבטית" שהתרגלה לסבסוד ומענקים, והממסד הדתי של סעודיה שמתנגד למודרניזציה. לשינוי המיוחל גם יקשה מצבה הגאופוליטי המסובך של הממלכה. כבר עשרות שנים ובמיוחד מאז אירועי "האביב הערבי" היא נלחמת מול מחרחרי הסדר מבפנים, והיא גם מוקפת בחזיתות לחימה שונות שאותן מלבה, בדרך כלל, איראן העוינת. טהרן לא מראה סימנים להתרככות שאיפותיה ואף מתחזקת כלכלית וגאופוליטית; נלחמת מול אינטרסים סעודיים בתימן, עיראק, סוריה ולבנון; מנסה

לבחוש בענייני מדינות המפרץ. הדיפלומטיה הסעודית כמעט שאינה הצליחה להשיג תוצאות במאבק הזה, ולא רק דיפלומטיה אלא אפילו כוחות מזוינים ותמיכה בארגונים קיצוניים שיסדה או תמכה בהם כלכלית. בינתיים אין סימנים למחסור באמצעים הפיננסיים למלחמות של סעודיה, וגם בעלות בריתה מה-GCC תומכים בה. אך כבר בעתיד הקרוב, אם לא ישתנה המצב, היא תיאלץ להתחיל לחסוך; קודם כל ברמת החיים של נתיניה (שכבר נפגעה) ולאחר מכן גם בביטחונה הלאומי. יחד עם הסימנים לכך שארצות הברית יכולה לעזוב את בעלת בריתה, חששות כבדים מתעוררים לגבי הישרדות סעודיה במתכונתה הנוכחית.

ייתכן שהסעודים כן ייפלו. השאלה החשובה היא: מי יתפוס את המושכות במקומם? ההאשמים לא יחזרו; דמוקרטיה בנוסח המערבי במדינה היא חלומות בהקיץ. אחרי דיכוי של אופוזיציה (אתנית, דתית ופוליטית) שנמשך עשרות שנים מערב הסעודית ללא סעודים יכולה לצמוח רק דאעש; אולי בשם אחר אבל עם נטיות דומות. המדינה האסלאמית של סעודיה אפילו אם תוכרז בחלק משטחה יכולה לשרוד בצורה הרבה יותר מוצלחת מדאעש של סוריה-עיראק, ויהיה הרבה יותר קשה להכריע אותה. הפעם לחצי האי ערב תחת מדינה אסלאמית תהיה גישה חופשית לימים (ולמצרים הרגישים שתוכל לשתק). היא תוכל להשתמש בתשתיות הממלכה, בנמליה, מפעליה ובסיסיה, עם נשק הרבה יותר איכותי מאשר זה שהיה בסוריה או עיראק. היא גם תוכל לנהל כלכלה לכל דבר, להוביל מדיניות חוץ חובקת עולם וקיצונית הרבה יותר, שכן לא תצטרך לחשוב על מוניטין או הון רב של המשפחה הסעודית שהועבר למערב. ניקויים אתניים שצפויים להתרחש במדינה והתערבות אפשרית של שכנות (איראן, תימן, עיראק) מסוגלים לגמד את מה שקרה בעיראק וסוריה בשנים האחרונות. גם מתוך עשרה מיליון "זרים" יוכלו להימצא כוחות שיתארגנו על בסיס אתני או שיובלו על ידי כוחות מבחון. קיים ספק שהפעם כוח זר שפוי כלשהו (כגון אמריקנים) יתערב בענייניה. המסקנה ברורה – עדיף לשמור על הסעודים, ויש להניח כי בארצות הברית ובחוגים הפוליטיים של שאר המעצמות מבינים זאת.

אמנם עבר העידן שבו סעודים היו צריכים רק כסף שבו קנו את כל הדרוש: נשק, בעלות ברית, טכנולוגיות, מותרות וכדומה, אולם עדיין מוקדם להספיד אותם. לריאד יש מרווח תמרון כלכלי וגאופוליטי. לעומת צבאה המדשדש, המשמר הלאומי ומשרד הפנים מחזיקים ביד ברזל את היציבות של המשטה. ההשפעה שרכשה במדינות העולם המפותח והמתפתח במשך יובל שנים עדיין יכולה לשחק לטובתה. אפילו אם ארצות הברית תקטין את השפעתה באזור, לסעודים נשארים יחסים קרובים מאוד

עם קברניטי האיחוד האירופי. בנוסף לכך ריאד מחפשת שווקים ואפשרויות לבריתות אצל ענקיות המזרח, בדגש על סין. מאמצים גאופוליטיים כבירים משקיעה סעודיה לרכישת בעלות ברית שיסייעו לה בעת צרה וגם בעת שלום במזרח התיכון ושמירתן. לצד המשך טיפוח הקשר עם פקיסטן, מדובר בחימום היחסים עם טורקיה. גם אין לראות ב"ענישה" של מצרים על ניסיונה לזכות ביתר הטבות כלכליות אצל הרוסים והבנק העולמי סימן לניתוק יחסים. הסעודים ידאגו להחזרת קהיר לחיקם, לפחות בכל הקשור בנושאים שיקשו על איראן, אך בו-זמנית ייטיבו עם כלכלת מצרים.

ייתכן שהקשר עם ישראל יישא פירות ובסופו של דבר יוביל לתום הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט ושלום אזורי בכלל. המשפט האחרון נשמע אופטימי מדי, אם כי מטרתו לא לטפח תקוות שווא אלא להדגיש כי ללא סעודיה הסיכויים לשלום הזה אפסיים.

מקורות

- דקל, א' ו' גו'נסקי. 2013. ישראל וסעודיה: האיוב של אויבי – ידיד? מבט על, 500 (22.12.2013).
- סופר, א' וגרוס לן, ד'. 2008. *תמורות בגיאוגרפיה של המזרח התיכון על סף המאה ה-21*, תל אביב: עם עובד.
- קייס, ר'. 2016. חמינאי: יחסי סעודיה עם ישראל – בגידה באיסלאם. *ynet ידיעות אחרונות* (1.8.2016).
- Abusaaq, H., Alfi, A., Algahtani, G., Alsadoun, N., Callen, T., Khandelwal, P., Miyajima, K., Muir, D., Pant, M., Piven, B., & G. Shbaikat. 2015. *Saudi Arabia: Selected Issues*. International Monetary Fund. IMF Country Report No. 15/286.
- Ahren, R. 2016. Bahraini princess had life-saving surgery in Israel, deputy minister says. *The Times of Israel* (8.2.2016).
- Akpomera, E. 2016. Saudi Arabia: Led Islamic Military Alliance against Terrorism and Nigeria's Policy Somersault. *Canadian Social Science*, 12(4), 62-71.
- Al-Alshaikh, A. 2012. *Seawater Desalination in Saudi Arabia: An Overview*. International Conference on Desalination & Sustainability. Casablanca (1-2.3.2012). IDA Ref # MOR 12-001 (presentation).
- Al-Enazy, A. H. 2002. The International Boundary Treaty (Treaty of Jeddah) Concluded between the Kingdom of Saudi Arabia & the Yemeni Republic on June 12, 2000. *The American Journal of International Law*, 96(1), 161-173.
- Al-Hathloul, S., & M. A. Mughal. 2004. Urban growth management – the Saudi experience. *Habitat International*, 28(4), 609-623.
- Ali, N. 2016. Egyptian Court Confirms Nullification of Tiran and Sanafir Demarcation Agreement with KSA. *Middle East Observer* (9.11.2016).
- Alikhani, M., & M. Zakerian. 2016. Study of Factors Affecting Saudi-Iranian Relations and Conflicts and Their Resulting Behavior Pattern. *Journal of Politics & Law*, 9(7), 178-183.
- Al Jazeera*. 2010. Saudi plan for anti-Hezbollah force (7.12.2010).
- Al Jazeera*. 2013. Saudi denies contact with Israel on Iran (18.11.2013).
- Almashabi, D. 2015. Saudi's Saline Water Plans Privatization, Stock Offering. *Bloomberg* (14.1.2015).
- Al-Rasheed, M. 2008. *Kingdom without borders: Saudi political, religious & media expansion*. Hurst & Co.
- Al Saud, M. 2014. In response to David Hearst. *Al Arabiya* (26.7.2014).
- Al-Suhaimy, U. 2013. Saudi Arabia: The Desalination Nation. *Asharq Al Awsat* (2.7.2013).

- Al-Qahtani, F. 2016. Al-Haqbani admits failure in Saudization in some sectors. *Saudi Gazette* (16.3.2016).
- Alqurashi, A. F., Kumar, L., & P. Sinha. 2016. Urban Land Cover Change Modelling Using Time-Series Satellite Images: A Case Study of Urban Growth in Five Cities of Saudi Arabia. *Remote Sensing*, 8(10), 838.
- Alshareef, T. 2009. *King Abdullah's initiative for agricultural investment abroad*. Food and Environmental Security; The Role of Food and Agricultural Trade Policy. Food and Environmental Security. Salzburg, May 10-11(presentation).
- Anjum, M., Miandad, R., Waqas, M., Tarar, I. A., Alafif, Z., Aburizaiza, A. S., & T. Akhtar. 2016. Solid waste management in Saudi Arabia: A review. *Journal of Applied Agriculture & Biotechnology*, 1(1), 13-26.
- Arab News*. 2015a. ABB wins \$150m orders to strengthen Saudi power grid (13.8.2015).
- Arab News*. 2015b. Saudi Arabia donated \$115 billion to help 90 countries (5.10.2015).
- Aras, B., & E. Yorulmazlar. 2016. State, region and order: Geopolitics of the Arab Spring. *Third World Quarterly*, 37(12), 2259-2273.
- Asharq Al-Awsat*. 2013. King Abdullah transforms National Guard into ministry (28.5.2013).
- Ataman, M. 2012. Turkish-Saudi Arabian Relations During the Arab Uprisings: Towards a Strategic Partnership? *Insight Turkey*, 14(4), 121-136.
- Auping, W. L., Pruyt, E., de Jong, S., & J. H. Kwakkel. 2016. The geopolitical impact of the shale revolution: Exploring consequences on energy prices and rentier states. *Energy Policy*, 98, 390-399.
- AQUASTAT. 2009. Irrigation in the Middle East region in figures. FAO (Food & Agriculture Organization of the United Nations) *Water Reports*, 34, 325-337.
- Bahgat, G. 2016. Lower for Longer: Saudi Arabia Adjusts to the New Oil Era. *Middle East Policy*, 23(3), 39-48.
- Bayoumy, Y. 2016. Obama administration arms sales offers to Saudi top \$115 billion: report. *Reuters* (7.9.2016).
- Belloumi, M., & A. S. Alshehry. 2016. The Impact of Urbanization on Energy Intensity in Saudi Arabia. *Sustainability*, 8(4), 375. doi:10.3390/su8040375.
- Berti, B., & Y. Guzansky. 2012. Saudi Arabia and Qatar's role in the regional efforts to oust Assad. *Atlantic Council* (6.4.2012).
- Bianchi, S. 2016. The Key Questions Asked about Saudi Arabia's \$2 Trillion Fund. *Bloomberg* (25.5.2016).

-
- Bianchi, S., Fattah, Z., & M. Martin. 2016. Saudi Cost-Cutting Drive May Cancel \$20 Billion of Projects. *Bloomberg* (6.9.2016).
- Blas, J. 2015. Saudi Wells Running Dry – of Water – Spell End of Desert Wheat. *Bloomberg* (4.11.2015).
- Carey, G. 2016. Saudi Arabia Inflation Accelerates Most in More Than 3 Years. *Bloomberg* (23.1.2016).
- Carey, G., Almashabi, D., & J. Blas. 2016. Saudi Arabia to Sell Stake in Parent of State Oil Giant by 2018. *Bloomberg* (1.4.2016).
- Carey, G., & Sabah, Z. 2016. Saudi King Fires Water Minister after Complaints over Tariffs. *Bloomberg* (24.4.2016).
- Carey, G., & Nereim, V. 2016. Saudi King Cuts Once Untouchable Wage Bill to Save Money. *Bloomberg* (26.9.2016).
- Chandrasekharam, D., Lashin, A., Al Arifi, N., Al Bassam, A., & C. Varun. 2016. Desalination of Seawater using Geothermal Energy to Meet Future Fresh Water Demand of Saudi Arabia. *Water Resources Management*, 1-12.
- Chang, L., & H. Meidong. 2016. China Nuclear to bring nuclear power to Saudi Arabia. *China Daily* (21.1.2016).
- CIA World Factbook*. 2016.
- Clark, P. 2016. Saudi Arabia warns Trump on blocking oil imports. *Financial Times* (15.11.2016).
- Cohen, G. 2016. Israel: Saudi Arabia Gave Written Assurances Over Freedom of Passage in Tiran Straits. *Haaretz* (12.4.2016).
- Crooke, A. 2015. You Can't Understand ISIS If You Don't Know the History of Wahhabism in Saudi Arabia. *New Perspectives Quarterly*, 32(1), 56-70.
- De Bel-Air, F. 2014. *Demography, Migration and Labour Markets in Saudi Arabia*. *Gulf Labour Markets and Migration*. Gulf Research Center, GLMM – EN – No. 1/2014.
- Dehghanpisheh, B. 2016. To Iranian eyes, Kurdish unrest spells Saudi incitement. *Reuters* (4.9.2016).
- De Regt, M., & M. Tafesse. 2016. Deported before experiencing the good sides of migration: Ethiopians returning from Saudi Arabia. *African and Black Diaspora: An International Journal*, 9(2), 228-242.
- Driver, M. 2013. Saudi Arabia's Four New Economic Cities. *Metropolitan Corporate Counsel* (6.2.2013).
- EIA (U.S. Energy Information Administrator). 2014. *Country Analysis Brief: Saudi Arabia*.

- El-Gamal, M. A. 2016. *Discordant Egyptian and Saudi Visions 2030 and the Forgotten Quest for MENA Economic Integration*. Center for the Middle East, Rice University's Baker Institute for Public Policy.
- El-Salam, M., & A. H. Elhakem. 2016. Desertification and its effect on the erosion of vegetation in the south-western region of Saudi Arabia. *Environmental Monitoring and Assessment*, 188(3), 1-8.
- Ellyatt, H. 2015. Saudi Arabia to invest \$10B in Russia. *CNBC* (7.7.2015).
- Esfandiary, D., & A. Tabatabai. 2016. Yemen: an Opportunity for Iran–Saudi Dialogue? *The Washington Quarterly*, 39(2), 155-174.
- European Commission. 2016. *Trade in goods with Saudi Arabia*. European Union, Directorate-General for Trade. Units A4/G2 (4.11.2016).
- Evans-Pritchard, A. 2013. Saudis offer Russia secret oil deal if it drops Syria. *The Telegraph* (27.8.2013).
- Fahy, M. 2015. Saudi Arabia buys 38 per cent of Korean contractor Posco E&C for \$1bn. *The National* (20.6.2015).
- FAOSTAT (Food & Agriculture Organization of the United Nations). 2008.
- Farasin, F. 2016. Can there be a Turkish-Saudi alliance? *Daily Sabah* (8.7.2016).
- Farhan, B., Brevetti, M., & D. Laditan, 2016. Unemployment in Saudi Arabia: The Ethical & Economic Impact of Foreign Workers on the Middle East Market. *Middle East Journal of Business*, 11(4), 21-38.
- Faucon, B. 2016. Saudi Arabia Cuts Oil Prices in Europe as Iran Ramps Up Exports. *The Wall Street Journal* (5.6.2016).
- Fink, J. 1995. The Gulf of Aqaba and the Strait of Tiran: The Practice of "Freedom of Navigation" after the Egyptian-Israeli Peace Treaty, *Naval Law Review*, 42, 121-144.
- Foley, S. 2016. Saudi Arabia and China in the Twenty-First Century. *Sociology of Islam*, 4, 166-188.
- Global Water Intelligence*. 2012. Saudis Line up Riyadh Water Supply Blitz. July 2012, 13(7).
- Global Water Intelligence*. 2016. Saudi Arabia downplays water tariff restructuring. January 2016. 17(1).
- Goosen, M. F. A., Mahmoudi, H., Ghaffour, N., Bundschuh, J., & Y. Al Yousef. 2016. A critical evaluation of renewable energy technologies for desalination. In Application of Materials Science and Environmental Materials (AMSEM2015) *Proceedings of the 3rd International Conference* (pp. 233-258).

-
- Guizani, M. 2016. Storm Water Harvesting in Saudi Arabia: a Multipurpose Water Management Alternative. *Water Resources Management*, 30(5), 1819-1833.
- Guzansky, Y. 2016. Lines Drawn in the Sand: Territorial Disputes and GCC Unity. *The Middle East Journal*, 70(4), 543-559.
- Hamilton, J. D. 2011. *Historical oil shocks*. National Bureau of Economic Research. (No. w16790).
- Hardy, Q. 2016. What Saudi Arabia's \$3.5 Billion in Uber Buys. *The New York Times* (2.6.2016).
- Hasanean, H., & M. Almazroui. 2015. Rainfall: Features and Variations over Saudi Arabia, A Review. *Climate*, 3(3), 578-626.
- Hearst, D. 2014a. Saudi Israeli alliance forged in blood. *Middle East Eye* (20.7.2014)
- Hearst, D. 2014b. Saudi Crocodile Tears over Gaza. *The Huffington Post* (28.7.2014).
- Hegghammer, T. 2010. *Jihad in Saudi Arabia: violence and pan-Islamism since 1979*. New York: Cambridge University Press.
- Henderson, S. 2007. Saudi Arabia: The Nightmare of Iraq. *Policy Focus*, 70, 35-42.
- Ho, C. 2015. Saudi government has vast network of PR, lobby firms in U.S. *The Washington Post* (20.4.2015).
- Ibrahim, N. I., Al-Sulaiman, F. A., & R. Saidur. 2016. Performance assessment of water production from solar cooling system in humid climate. *Energy Conversion and Management*, 127, 647-655.
- Interfax*. 2009. Russia, Saudi Arabia Negotiating Price of Arms Contracts (3.12.2009).
- Issacharoff, A. 2016. In apparent rift with Ramallah, Saudi Arabia halts PA funding. *The Times of Israel* (25.10.2016).
- Jin, W. 2016. China and Saudi Arabia: A New Alliance? *The Diplomat* (2.9.2016).
- Jones, C. 2012. America, Oil, & War in the Middle East. *Journal of American History*, 99, 208-218.
- Kamrava, M., Nonneman, G., Nosova, A., & M. Valeri, 2016. *Ruling Families and Business Elites in the Gulf Monarchies: Ever Closer?* The Royal Institute of International Affairs. London: Chatham House.
- Keynough, B. 2016. *Saudi Arabia and Iran: Friends Or Foes?* Springer.
- Khosravi, J., Kalhori, J., & L. HamehMorad. 2016. The Presence of Israel in Iraqi Kurdistan and its Security Challenges for Iran's National Security. *Journal of Politics & Law*, 9, 169-177.
- Kouchi, A. N., Nezhad, M. Z., & P. Kiani. 2016. A study of the relationship between the growth in the number of Hajj pilgrims and economic growth in Saudi Arabia. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. In press. Available online 22 September 2016.

- Krane, J. 2015. A refined approach: Saudi Arabia moves beyond crude. *Energy Policy*, 82, 99-104.
- Krane, J., Jaffe, A. M., & J. Ellass. 2016. Nuclear energy in the Middle East: Chimera or solution? *Bulletin of the Atomic Scientists*, 72(1), 44-51.
- Kulish, N. 2011. German Leader Criticized for Report of Tank Deal. *The New York Times* (6.7.2011).
- Legrenzi, M., & F. H. Lawson. 2016. Saudi Arabia Calls Out Hezbollah: Why Now? *Middle East Policy*, 23(2), 31-43.
- Lieber, R. J. 2016. Saudi Arabia, US Middle East Policy, and the Consequences of Retrenchment. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 10(2), 267-277.
- Mahdi, W., & J. Blas. 2016. Saudi Crude Oil Exports Hit Three-Month High. *Bloomberg* (18.8.2016).
- Makki, Y. 2011. Not what it seems: the role of the tribe in state-society relations in Saudi Arabia. *Contemporary Arab Affairs*, 4(4), 445-462.
- Mansouri, N. Y., & A. F. Ghoniem. 2016. Does nuclear desalination make sense for Saudi Arabia? *Desalination*. In press. Available online 19 July 2016.
- Martin, A., Macfarlane, A., & M. Stancati. 2016. SoftBank and Saudi Arabia Team Up for \$100 Billion Tech Fund. *The Wall Street Journal* (14.10.2016).
- Martini, J., Wasser, B., Kaye, D. D., Egel, D., & C. Ogletree. 2016. *The Outlook for Arab Gulf Cooperation*. Santa Monica: Rand Corporation.
- Mazzetti, M. 2016. Saudi Arabia Warns of Economic Fallout if Congress Passes 9/11 Bill. *The New York Times* (15.4.2016).
- Mazzetti, M., & M. Apuzzo. 2016. US Relies Heavily on Saudi Money to Support Syrian Rebels. *The New York Times* (23.1.2016).
- Moheyeldin, S. 2016. Migrant Smuggling in the Horn of Africa: the hard Route towards Illusive Promises. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 4(6), 49-61.
- moshinsky, B. 2015. Saudi Arabia spends 25% of its budget on its military – here's what it has for the money. *Business Insider UK* (31.12.2015).
- Mousa, H. 2015. *Saudi Arabia Grain and Feed Annual 2015*. USDA Global Agriculture Information Service. GAIN Report Number: SA1502.
- Narayanan, A., Martin, M., & G. Carey. 2016. Saudi Arabia Said to Have Offered \$4 Billion to Banks. *Bloomberg* (31.7.2016).
- Nasseri, L., & G. Carey. 2016. Saudi Arabia Has a Plan B to Try to Stop Iran's Economic Rise. *Bloomberg* (25.5.2016).
- Nereim, V. & G. Carey. 2015. Saudi Arabia Plans Subsidy Cuts as King Unveils 2016 Budget. *Bloomberg* (28.12.2015).

-
- Newman, M., & J. Ari Gross. 2016. Ya'alon publicly shakes hand with Saudi Prince Turki; Defense chief raps West over missteps in Iran, Syria. *The Times of Israel* (14.2.2016).
- Norton-Taylor, R. 2014. UK weapons trump human rights in Israel and Saudi Arabia alike. *The Guardian* (11.8.2014).
- Noueihed, L. 2016. Saudi oil shipments to Egypt halted indefinitely, Egyptian officials say. *Reuters* (7.11.2016).
- Ouda, O. 2016. Treated wastewater use in Saudi Arabia: Challenges & initiatives. *International Journal of Water Resources Development*, 32(5), 798-809.
- Parasie, N., & S. Said. 2016. Saudi Arabia Releases \$1 Billion to Help Laid-Off Migrant Workers. *The Wall Street Journal* (2.10.2016).
- Parker, J. W. 2015. *Understanding Putin through a Middle Eastern Looking Glass*. Strategic Perspectives, No. 19. Institute for National Strategic Studies. National Defense University. Washington D.C.
- Patrick, N. 2013. *Saudi Arabia and Jordan: Friends in adversity*. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States and London School of Economics and Political Science. Research Paper # 31 (July 2013).
- Peck, T. 2016. EU budget could be spent developing arms for Saudi Arabia. *Independent* (1.12.2016).
- Pieters, H., & J. Swinnen. 2016. Food Security Policy at the Extreme of the Water-Energy-Food Nexus: The Kingdom of Saudi Arabia. Food Security in a Food Abundant World. *Frontiers of Economics and Globalization*, 16, 199-214.
- Plotkin Boghardt, L. 2014. Saudi Funding of ISIS. *Policy Watch*, 2275 (23.6.2014).
- Prados, A. B.m & C. M. Blanchard. 2005. *Saudi Arabia: terrorist financing issues*. CRS Report for Congress Updated March 1, 2005. Federation of American Scientists. Washington DC. Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Rankin, J. 2016. EU parliament votes for embargo on arms sales to Saudi Arabia. *The Guardian* (25.1.2016).
- Rashad, M., & K. Paul. 2016. Abandoned in Saudi desert camps, migrant workers won't leave without pay. *Reuters* (18.8.2016).
- Rascouet, A., & W. Mahdi. 2016. Saudi Arabia to Select Nuclear Power-Plant Site 'Very Soon'. *Bloomberg* (20.10.2016).
- Reuters*. 2009. Saudi plans to split up state electric company (30.3.2009).
- RIA-Novosti*. 2010. Russia, Saudi Arabia Finalizing Major Arms Deal – State Exporter (16.6.2010).

- RT News. 2016. Are Saudis buying Israeli drones through South Africa? (31.3.2016).
- Salih, T. F. 2015. Costs and Benefits of Iraq's Accession to the GCC. *Journal of Humanity Sciences*, 19(6), 119-132.
- Saudi Gazette*. 2014. Saudi Arabia's King Abdullah Port to become one of world's major berths (23.11.2014).
- Saudi Gazette*. 2015. Saudi airports transport over 74 million passengers last year (11.11.2015).
- Saudi Gazette*. 2016. 233 million tons of goods handled in KSA's ports (4.7.2016).
- Schweizer, P. 1994. *Victory: The Reagan administration's secret strategy that hastened the collapse of the Soviet Union*. New York: Atlantic Monthly Press.
- Sehmer, A. 2015. Saudi Arabia 'could buy Pakistani nuclear weapon'. *Independent* (18.5.2015).
- Simons, G. 2016. *Saudi Arabia: The shape of a client feudalism*. Springer.
- Smith Diwan, K. 2009. Sovereign dilemmas: Saudi Arabia and sovereign wealth funds. *Geopolitics*, 14(2), 345-359.
- Souaiaia, A. 2016. Saudi Arabia's Impracticable Alliances Saudi Wahhabism at home and abroad and the arrogation of Islam. *Islamic Societies Review* (ISSN 2372-0379) (25.2. 2016).
- Spencer, R. 2015. Revealed: Saudi Arabia's 'Great Wall' to keep out Isil. *The Telegraph* (14.1.2015).
- SRO (Saudi Railway Company). 2015. <https://www.saudirailways.org/sites/sro/Pages/en-us/RailwaysExpansion/Overview/Projects-Underway.aspx>.
- Stevens, P. 2000. Pipelines or Pipe Dreams? Lessons from the History of Arab Transit Pipelines. *Middle East Journal*, 54, 224-241.
- Surkov, N. 2009. Saudi Arabia Buys Arms from Russia. *Nezavisimaya Gazeta* (31.8.2009).
- SWFI (Sovereign Wealth Fund Institute).2016. SAMA Reserves and Net Foreign Assets Fall Slightly in Jan 2016 (29.2.2016).
- Tago, A. H. 2016. KSA generates SR53.7bn in revenues from tourism. *Arab News* (11.7.2016).
- The Atlas of Economic Complexity*. 2016. Harvard University. <http://atlas.cid.harvard.edu/>
- The Jerusalem Post*. 2015. Report: Saudis might help Israel attack Iran in exchange for progress in peace process (24.2.2015).
- The World Bank*. 2016.
- Times of Israel & IP*. 2016. Saudi Arabia 'rejects Israeli offer to supply Iron Dome' (23.5.2016).
- Weinbaum, M. G., & A. B. Khurram. 2014. Pakistan and Saudi Arabia: Deference, Dependence, and Deterrence. *The Middle East Journal*, 68(2), 211-228.

Whatley, S. 2009. Saudi Arabia, Israel Talks For Shared Airspace Against Iran Denied By Saudis. *The Huffington Post* (6.8.2009).

Wilson, R., Al-Salamah, A, Malik, M., & A. Al-Rajhi. 2004. *Economic Development in Saudi Arabia*. London & New York: Routledge Curson Tailor & Francis Group.

Withnall, A. 2015. Saudi Arabia offers Germany 200 mosques – one for every 100 refugees who arrived last weekend. *Independent* (11.9.2015).

World Nuclear Association. 2016. Nuclear Power in Saudi Arabia. (Updated October 2016). <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/saudi-arabia.aspx>.

Zengerle, P. 2016. European Union asks Obama to stop 9/11 Saudi bill. *Reuters* (21.9.2016).

Zimmerman, S. 2016. Mending the Protection and Prosecution Divide: Looking at Saudi Arabia Human Trafficking Flaws and Possibilities. *Washington University Global Studies Law Review*, 15 (3), 533-553.



9 789657 437575